

Niet meer (slechts) een vluchteling

Studenten met een vluchtverleden vertellen over
hun zoektocht in de Nederlandse samenleving

Rania Abdulsattar
Oumar Barry
Peter Hendriks
Hanke Drop

Niet meer (slechts) een vluchteling

Studenten met een vluchtverleden
vertellen over hun zoektocht in de
Nederlandse samenleving

Niet meer (slechts) een vluchteling

Studenten met een vluchtverleden
vertellen over hun zoektocht in de
Nederlandse samenleving

2023

Rania Abdulsattar, Oumar Barry
Peter Hendriks, Hanke Drop

Inhoudsopgave

6	Voorwoord		
10	Inleiding		
10	Prebachelor		
12	Onderzoek		
14	Onderzoeksgroep		
16	Onderzoeksethiek		
19	Onderzoeksuitvoering		
21	Basisgegevens van het onderzoek		
22	De thema's		
23	Activiteiten		
26	Dit boek		
27	Dankwoord		
28	Stills uit <i>De Brief</i>		
30	Thema's		
31	Ik kom van een andere planeet – Over de paradox van het verleden		
36	Mijn ziel hier brengen – Over identiteit: ben ik nog dezelfde persoon?		
41	Jij bent geaccepteerd 'by default', maar ik moest hier iets voor doen – Over 'anders' zijn en discriminatie		
45	Je verliest de emotie als je Nederlands moet spreken – Taal, het begin van je tocht		
51	Andere studenten kijken weg – Over barrières in het samenwerken in groepen in het hoger onderwijs		
56			Durven afwijken, ondanks dat je inschat of weet dat de groep het niet goedkeurt – Bespiegelingen over cultuur en religie
67			Niemand wordt geboren als slecht of racistisch – Wij-zij tegenstellingen
72			Niet meer (slechts) een vluchteling te zijn – Over de grote veranderingen in de eerste jaren
72			<i>Zoektocht naar stabiliteit</i>
74			<i>Hoge verwachtingen</i>
76			<i>Corona lockdown</i>
78			<i>De nieuwe realiteit komt soms met een schok</i>
80			<i>Rolverschuivingen</i>
85			In kiezen zit identiteit maken – Over spelen met identiteiten
92			Stills uit <i>Ik ben vergeten in welke taal ik droom</i>
94			Verder verdiepen?! Bronnen voor verdere verdieping
100			Verder spelen?! Werkvorm 'Spelen met identiteiten'
106			De auteurs
109			Tot slot
110			Mahmoud Darwish Afsluitend gedicht

Voorwoord

Oumar:

Ik herinner me nog goed het moment dat Hanke mij in 2018 benaderde voor het onderzoek. Destijds had ik net mijn prebachelor afgerond en stond ik op het punt om de opleiding tot docent Frans te beginnen. Co-onderzoeker worden in dit project was voor mij een nieuw en uitdagend avontuur en ik heb kort getwijfeld of ik dit wel aan zou kunnen. Ik geloof echter in het principe dat niemand iets weet of kan totdat hij het leert of ervaart. Immers, in onwetendheid schuilt schoonheid, omdat het ons motiveert ons best te doen om te leren en te groeien. Mijn antwoord aan Hanke was dan ook een volmondig “Ja!”.

Dit onderzoek is voor mij een bijzondere ervaring geweest en ik ben dankbaar dat ik hieraan mee kon doen. Voor mij was dit een buitengewone kans en ik hoop dat ik in de toekomst dergelijke kansen ook weer aan anderen door kan geven. *Voor mijn drie collega's binnen dit onderzoek:* Ik hoop dat alle onderzoeken naar vluchtelingen op dezelfde beginnen als wij zijn begonnen. De eerste dieptegesprekken die wij hadden, waren gesprekken met elkaar. Iedereen draagt zijn eigen verhaal met zich mee, zijn eigen ‘rugzak’. Door dit met elkaar te delen, ontstond onderlinge waardering en veiligheid. Het is naar mijn mening belangrijk om jezelf bloot te geven wanneer je een derge-

lijk onderwerp onderzoekt, om zo je eigen vooroordelen, zwaktes en andere menselijke trekken te erkennen. Dit heeft ons later geholpen om de gesprekken met een open blik te voeren en het heeft ons bewust gemaakt van onze eigen invloed binnen de gesprekken die we voerden. *Voor de gemeenschappen die vluchtelingen ontvangen:* Ik hoop dat dit boek de bewustwording meegeeft van de veelzijdigheid van een vluchteling. In beginsel had deze vluchteling namelijk alles wat hij of zij nodig had voordat hij hier kwam. Vluchtelingen hadden in hun land van herkomst al een leven opgebouwd en net als in elke gemeenschap zijn vluchtelingen ook mensen in alle soorten en maten. Probeer je daarom te realiseren dat een vluchteling niet alleen maar zielig is omdat hij of zij hier is gekomen, maar dat er ook een leven was vóór die vlucht. Acceptatie en bewustwording van de overeenkomsten en verschillen tussen mensen van ‘daar’ en van ‘hier’ zijn essentieel. *Voor de nieuwkomers binnen deze samenleving:* Als immigrant in dit prachtige land heb ik zelf ervaringen opgedaan die mij hebben gevormd tot wie ik nu ben. Een van de belangrijkste lessen die ik heb geleerd is dat, hoewel het leven zijn uitdagingen kent, je het wel eenvoudiger kunt maken. Het enige dat gedurende het leven constant aanpasbaar blijft,

ben jijzelf. Door gefocust en overzichtelijk te blijven en je niet te laten overweldigen door externe complexiteiten en prikkels, kun je écht leven in plaats van enkel overleven. Dus blijf je best doen; je weet immers nooit welke inspanning de volgende deur opent.

Rania:

In een vreemd land, omringd door onbekende gezichten en onverstaanbare klanken, voelde ik me als een eenzame dobber in een oceaan van onzekerheid. Gedwongen om mijn eigen land te verlaten, was ik gestrand in een land dat me vreemd was, ver van alles wat ik ooit had gekend. De geur van vreemd voedsel en het getjilp van onbekende vogels waren constante herinneringen aan mijn geïsoleerde positie. Ik verlangde naar de vertrouwde geuren van thuis en de geruststellende geluiden van mijn moedertaal. Elke dag voelde als een worsteling om te navigeren door de stroom van nieuwe indrukken, terwijl mijn hart snakte naar de warmte van thuis. In mijn eenzaamheid dwaalde ik door straten waarvan ik de namen niet kon uitspreken, starend naar gezichten die mij niet kenden. Ik miste de knusse bijeenkomsten met vrienden en familie, de gedeelde lachbuien en de troost van bekende omgevingen. Het gevoel van vervreemding en

afstandelijkheid leek me te omarmen. Maar te midden van mijn eenzaamheid ontdekte ik veerkracht waarvan ik nooit wist dat ik had. Elke stap buiten mijn comfortzone was een triomf op zichzelf. Het moment dat ik Hanke, Peter en Oumar ontmoette, was het moment waarop ik veiligheid bereikte en het gevoel kreeg dat er hoop moest zijn. Die kleine momenten van verbinding brachten een vleugje warmte in mijn anders kille dagen. De eenzaamheid was een uitdaging, maar het was ook een leerschool. Het leerde me om moedig te zijn in het onbekende en om de kracht van mijn eigen geest te omarmen.

De reis met Poort van Hoop en de grote ervaring die ik had van eenzaamheid naar aanpassing was geen gemakkelijke, maar het maakte me sterker dan ooit tevoren. Ik ontdekte dat ik in staat was om te bloeien, zelfs in onbekend terrein, en dat mijn veerkracht me leidde naar een nieuwe definitie van thuis.

Peter:

Toen ik vijf jaar geleden met het laatste deel bezig was van mijn promotieonderzoek naar Turkse en Marokkaanse professionals in het maatschappelijk werk, hield het me erg bezig welke impact de toenemende diversiteit onder studenten heeft op het onderwijs

en op professionals in het werkveld. Vanuit deze interesse werd ik tevens coach binnen de prebachelor voor studenten met een vluchtverleden en ben ik betrokken geraakt bij het Poort van Hoop onderzoek. Het belang van participatief onderzoek had ik eerder ervaren, maar co-creatie – opgevat als een balans tussen geven en nemen en het streven naar een gelijkwaardige relatie tussen de onderzoekers met en zonder een vluchtverleden – was nieuw voor me. Onderzoek komt zo heel dicht op de huid en het op deze manier van dichtbij ervaren welke uitdagingen studenten kunnen tegenkomen in het onderwijs, zou ik alle docenten willen toewensen. Net als het ook zo te leren welke talenten te weinig gezien of gewaardeerd worden. Pijnlijk is de spanning in het onderwijs tussen enerzijds maatwerk, extra ondersteuning of aandacht te willen bieden en anderzijds niet het risico te willen lopen studenten ‘ongelijk te behandelen’.

De studenten in dit onderzoek laten met hun bijdrage zien dat we in de nabije toekomst veel moois van hen kunnen verwachten.

Hanke:

Het schrijven aan dit boek onderbrak ik op 15 augustus 2023 om via NPO stil te staan bij de herdenking van alle slachtoffers in Azië van de Tweede Wereldoorlog tegen Japan. Ik keek

vooral vanwege de voordracht van schrijver en historicus Reggie Baay, die ik enorm bewonder. Hij vertelt een aangrijpend verhaal over zijn vader, die als krijgsgevangene van de Japanners moest werken aan de Siam-Birma spoorweg. Hij overleefde het. Later, in Nederland, organiseerde hij jaarlijks de dag voorafgaand aan de landelijke herdenking (hij verdroeg geen grote mensenmassa) zijn eigen herdenkingsmoment, waar zijn zoon Reggie steevast getuige van was. Deze zoon sprak nu, en plein public, de woorden uit die zijn vader jaarlijks prevelde, terwijl hij een bosje bloemen legde: “tidak pernah perang lagi – nooit meer oorlog”. Dat ontroerde me zeer.

Behalve dat de studenten en wij als onderzoekers met dit boek willen bijdragen aan de kwaliteit van onderwijs, aan beter omgaan met verschil, en een intense uitnodiging doen aan docenten en medestudenten om met studenten met een vluchtverleden wederkerig in gesprek te gaan over wie je bent, wat je bezighoudt en waar je behoefte aan hebt, gaat dit boek wat mij betreft ten diepste over datzelfde verlangen: “nooit meer oorlog”.

Inleiding

PREBACHELOR

In 2015 namen het ICT-familiebedrijf AFAS, Hogeschool Utrecht (HU), de stichting voor Vluchtelingstudenten (UAF) en Gemeente Utrecht met elkaar het initiatief om een prebacheloropleiding op te richten voor vluchtelingen die wilden en konden studeren in het Nederlandse hoger onderwijs. De directe aanleiding voor deze ontwikkeling was de groeiende gemeenschap van vluchtelingen uit Syrië in Nederland, waaronder zich veel jongeren en jonge volwassenen bevonden met talenten, goede diploma's en relevante werkervaring. De meeste studenten waren afkomstig uit Syrië, waarnaast ook studenten uit West-, Centraal- en Oost-Afrika, Eritrea, Irak, Iran, Afghanistan, Yemen en Turkije deelnamen. De prebacheloropleiding werd in juli 2021 voorlopig – op dit moment van schrijven is dit nog steeds het geval – 'bevroren' vanwege een veranderend beleid zowel in de HU, als binnen de overheid (een nieuwe inburgeringswet met daardoor een verschuivend beleid van onze samenwerkingspartners, zoals de Gemeente Utrecht en het UAF). De prebachelor bestond uit een jaar voorbereiding op het studeren en werken in Nederland, waardoor doorstroom naar een hogere beroepsopleiding of een universitaire opleiding, of naar passend werk mogelijk werd. Het programma werd in de vijf jaar dat de prebachelor bestond binnen de HU inhoudelijk verder uitgebreid op basis van de ervaringen en evaluaties van (oud-)studenten en de betrokken docenten. Er werd sterk ingezet op taalvaardigheid in het Nederlands als tweede taal;

op kennismaking met de Nederlandse maatschappij en met relevante organisaties; op oriëntatie op opleidingen in het Nederlandse (hoger) onderwijs en op kansen op de arbeidsmarkt. Daartoe hadden we ook een LOB- (loopbaanoriëntatie en -begeleiding) LAB, waarbij studenten individueel of samen in gesprek gingen met decanen, meeliepen met opleidingen, en andere activiteiten deden om proefondervindelijk meer te weten te komen over voor hen mogelijke, toekomstige opleidingen of werkplekken. Steeds betrokken we in het programma de bulk aan aanwezige kennis en ervaringen van onze studenten: de meesten hadden immers al studies afgerond en belangwekkende banen gehad in hun landen van herkomst. Door de ervaringen rondom de vlucht hadden zij allen diepgaande levenskennis opgedaan. Er waren studenten die meteen na aankomst in Nederland gingen tolken voor het AZC of voor Vluchtelingenwerk, of anderszins contacten legden met Nederlanders en wilden bijdragen. Er waren er die op jonge leeftijd met een nog jonge broertje of zusje naar Nederland waren gekomen en nu

oudergesprekken voerden op de school van hun broertje of zusje. Al deze studenten waren, kortom, 'agents of change'¹ en als zodanig betrokken we hen ook bij het prebachelor-onderwijs en het vormgeven van hun toekomst.

We hadden ook programmaonderdelen in de prebachelor die voor vrijwel alle studenten onbekend waren. Dit betrof bijvoorbeeld het samenwerken en samen studeren in groepjes: leerteamlernen. Ook het samenwerken aan kleine projecten waarbij expressie, creativiteit en moed centraal stonden (Hummus & Hutspot, HU&HU, geheten), waarbij vaak ook Nederlandse studenten betrokken waren, was iets nieuws. Hieraan werkten we gedurende het hele prebachelor-jaar, waarbij de studenten werden gestimuleerd om zichzelf meer te laten zien, zich uit te spreken (wat ingewikkeld kan zijn voor wie is opgegroeid in een dictatuur) in confrontatie met de Nederlandse directheid, eigen talenten van voor de vlucht hier in de nieuwe context in te zetten en met elkaar plezier te hebben.

Gemiddeld zaten er jaarlijks 25 studenten in de prebachelor. De studenten vormden met elkaar en met de docenten samen een hechte groep, waarvan velen elkaar ook na afloop van het prebachelorjaar nog

¹ Ghorashi, H. (2005). *Agents of Change or Passive Victims: The impact of Welfare States (the case of the Netherlands) on Refugees. Journal of Refugee Studies. Vol. 18 (2). 181-98.*

bleven (en blijven) zien. We weten van vrijwel alle oud-studenten wat zij zijn gaan doen aan opleidingen of werk, en hebben met veel van hen nog contact, dan wel volgen we hen via social media.

Aan de HU studeert al jaren een (landelijk gezien) relatief groot aantal studenten met een vluchtverleden. Sinds de HU geen prebachelor meer heeft beginnen sommigen aan hun opleiding nadat zij elders een prebachelor of een taalschakeltraject volgden, bijvoorbeeld bij het VAVO-lyceum van het ROC Midden-Nederland dat al meer dan 30 jaar een schakeljaar voor doorstroom naar mbo en hbo heeft. Anderen starten een opleiding zonder voorbereidings-traject.

Het HU-Instituut Archimedes deed eerder een pilot met een versneld opleidingstraject voor wis-, natuur- en scheikundeleraars met een vluchtverleden die in Nederland graag weer voor de klas wilden. Per 1 september 2023 is in de HU samen met het UAF en andere partners een nieuw leerwerktraject 'Statushouders voor de klas' gestart, voor leraren met een vluchtverleden die in Nederland aan de slag willen als vo-leraar schei-, wis- en/of natuurkunde, informatica en techniek.

ONDERZOEK

Vanwege deze bijzondere betrokkenheid en ook de toegankelijkheid van (oud-)studenten bij de inhoud van de prebachelor, bij elkaar en bij de docenten (en vice versa) ontstond de gedachte om een deel van de oud-studenten van de prebachelor te volgen gedurende vijf jaar. Op die manier konden we met hen in gesprek blijven over hun verdere levens- en persoonsontwikkeling via opleidingen, werk en andere ervaringen in de Nederlandse samenleving. We kregen als docenten door de intensieve omgang en gesprekken met studenten tijdens de prebachelor-jaren namelijk veel inzicht in de vraagstukken waar onze (oud-)studenten mee bezig waren, waar ze mee worstelden en soms bijna aan onderdoor gingen, waar ze door groeiden en waarvan ze zeiden er veerkracht aan te ontleenen. Ook kregen we inzicht in hoe zij verschillend met tal van confrontaties vanuit de Nederlandse samenleving en vaak óók vanuit hun eigen achtergrond omgingen. Daardoor hadden wij de kans om via die vele gesprekken meer te begrijpen van de verschillende bestaanswerklijkheden van onze studenten, wat onze onderwijspraktijk en onze levens heeft verrijkt. Andersom gaven veel van onze (oud-)studenten aan iets te willen betekenen voor andere studenten, met of zonder vluchtverleden, en voor docenten.

Zij willen met hun ervaringen bijdragen aan meer begrip voor wat het betekent om te zijn gevlucht en de betekenis daarvan voor onderwijs, voor docenten en voor medestudenten. Zij willen bijdragen aan de kwaliteit van onderwijs en van het samenleven in Nederland. Hoewel in de prebachelor uitsluitend studenten met een vluchtverleden zaten, hebben wij als docenten ook veel inzichten gekregen voor ons eigen onderwijs aan meer heterogeen samengestelde groepen met daarin bijvoorbeeld één of twee studenten met een vluchtverleden. Je kunt als leraar beter 'daar zijn waar je studenten zijn', afstemmen dus, als je meer begrip hebt van wat er leeft bij de studenten en binnen een groep. Door meerdere, nog verder verdiepende gesprekken waarin allerlei wordt verteld en gedeeld over het inmiddels langer in Nederland zijn en over de vraagstukken waarvoor je daardoor hier wordt gesteld, kan dat bovendien een steeds meer *doorleefd* begrip worden. Het is dit meer doorleefde begrip dat wij, onderzoekers én studenten, in dit boek willen overbrengen aan docenten die werken in het hoger onderwijs en aan de medestudenten van vluchtelingstudenten. Daarbij gaat het nadrukkelijk niet om culturele do's en don'ts. En het gaat ook niet om statische kennisoverdracht ("kenmerkend voor vluchtelingen is dat zij altijd"...

etc.). Wel gaat het om wat in vele hoedanigheden, met vele onderlinge verschillen, kan leven bij studenten met een vluchtverleden. En vooral gaat het om de stimulerende oproep die hopelijk uitgaat van dit boek om als docent en als medestudenten vluchtelingstudenten te betrekken, om hen uit te nodigen om ook hun kennis en ervaringen in te brengen, en om in gesprek te gaan vanuit wederkerige belangstelling en oprechte nieuwsgierigheid. Hoewel ons onderzoek betrekking had op vluchtelingstudenten in het hbo, hopen we ook aanknopingspunten te geven voor docenten, medestudenten en de onderwijsorganisatie in andere onderwijssectoren (mbo, v(m)bo, po).

Dit boek betreft enerzijds een (deel van een) onderzoeksverslag van wat we de afgelopen vijf jaar hebben gedaan; anderzijds hopen we dat de inzichten die in dit boek met name oplichten uit de vele kleurrijke citaten bijdragen aan de kwaliteit van onderwijs en samenleven.

ONDERZOEKSGROEP

In 2018 bespraken wij vieren (nu de auteurs van dit boek,² toen de aankomende onderzoekers) de opzet voor een participatief kwalitatief longitudinaal onderzoek naar de zoektocht van oud-prebachelorstudenten in de Nederlandse samenleving. Daarmee werden wij als kleine onderzoeksgroep, waarin twee van ons een vluchtverleden hebben en twee niet, een feit. Eind 2018 konden we starten met het onderzoek dankzij de zeer welkome ondersteuning van de stichting Paradosis en cofinanciering vanuit de HU. Ons onderzoeksproject noemden we 'Poort van Hoop', een naam die Rania en Oumar aandroegen omdat zij het zelf zo ervaren dat door het diepgaand met elkaar in gesprek gaan over hun zoektocht in de Nederlandse samenleving hun hoop op zich hier meer thuis te kunnen voelen toenam.

Gedurende de vijf jaar onderzoekstijd hebben we alle dieptegesprekken met de studenten, de thema's en vragen daarover die hieruit voortkwamen, vele vragen die onze samenwerking binnen de onderzoeksgroep opriep en alles wat we maar wilden bespreken,

² Zie de portretjes van elk van ons achterin het boek.

als onderzoeksteam onderling besproken. We maakten veelal aantekeningen van onze gesprekken, en soms geluidsopnames. Onze samenwerking als onderzoeksteam is buitengewoon hecht, plezierig en leerzaam van A tot Z: een voorbeeld van intensieve co-creatie.³ Toen we in de coronaperiode geen dieptegesprekken konden voeren met studenten, bleven wij als onderzoeksteam elkaar spreken, hetzij online, hetzij fysiek op Hogeschool Utrecht. Over deze bijzondere ervaringen als co-creërende onderzoekers met en zonder vluchtverleden gaan we nog een apart artikel schrijven.

In dit boek geven we ook citaten weer van de gesprekken binnen ons onderzoeksteam. We doen dit door bij de door ons ook samen besproken thema's de gerelateerde, open vragen die we om beurten voor elkaar voorbereidden weer te geven, en daarna de meest veelzeggende citaten uit onze gesprekken weer te geven. Daarbij is er niet altijd een één-op-één relatie tussen deze citaten en de vragen; het gesprek kon al snel eigen wendingen nemen.

³ Co-creatie willen we definiëren als een wijze van samenwerken, waarbij alle deelnemers gelijkwaardig invloed hebben op zowel de inhoud, de resultaten als het proces.

Tegen het einde van de tweede ronde van de dieptegesprekken (in het voorjaar van 2023) bespraken we binnen onze onderzoeksgroep enigszins evaluerend onze samenwerking en het project:

Als we 'gelijk' in het gesprek zouden staan zouden jullie je net zo vrij voelen om ons [= Peter en Hanke] vragen te stellen. Maar is dat wel een kwestie van 'je vrij voelen'? Nee, wij [= Rania en Oumar] hebben nu eenmaal de ervaring. Dit is geen onderzoek naar hoe alle Nederlanders hun weg zoeken in de Nederlandse samenleving. Onze onderzoeksvraag past bij ónze situatie, niet bij die van jullie.

Ons proces ging over hoe mensen met een vluchtverleden hun zoektocht ervaren. Wij hopen dat vele mensen van ons kunnen leren. Dit onderzoek geeft mij de kans om heel open te zijn. Die openheid was genoeg, ik had dit nog niet zo ervaren in Nederlanders. Dat roept meteen een groot verschil op met de ervaringen die wij in Nederland hebben, de inferioriteit die dat oproept. Ons begin van ons gezamenlijk onderzoeksproces heeft al het verschil gemaakt. Het begin van het onderzoek heeft het proces tot nu toe bepaald! Jij [= Peter] was tegen mij aan het praten, zoals ik [tegen jou].

Mensen vinden vluchtelingen zielig. Dat is echt vreselijk.

Co-creatie vraagt om empathie, er moet in de samenwerking geen sprake zijn van eenzijdige dominantie, iedereen heeft een plek op zijn/haar eigen manier. Dus niet iedere vorm van samenwerken is co-creatie, het gaat om 'goed' samenwerken. Maar dat gebeurt niet zo vaak. Het bewustzijn van (machts)posities is van belang.

In onze samenwerking proberen we verschil zo min mogelijk te benadrukken, we werken samen, maar bijvoorbeeld verslagen schrijven doen wij niet. Toch heb ik nooit het gevoel dat jullie beter zijn, of boven mij staan en er zijn andere dingen die jullie kunnen maar ik niet. Dat is toch normaal!

Als ik alles zelf kan doen, heb ik niemand nodig. Maar we moeten samen dingen doen; ik heb jullie nodig om mee te praten, anders voel ik me niet lekker.

Om door te vragen en informatie van andere mensen te krijgen, dat was een beetje nieuw voor mij. In ons land van herkomst durfde ik niet zo gauw persoonlijke vragen te stellen. Dit heb ik pas hier geleerd.

Ik kan echt niet lang over mezelf praten in een interview, om twee redenen. Allereerst wil ik echt luisteren naar de ander, maar het is ook iets cultureels. Je wilt niet te veel over jezelf praten, je wilt je niet beter voelen, je bent voorzichtiger. Het lijkt dan alsof je jezelf heel belangrijk vindt. Het is een cultureel ding. Ik herken het bij onze mensen. Het lijkt alsof je je dan boven iemand stelt. Daarom ben ik altijd voorzichtig met onze mensen.

Ik vond de eerste jaren hier heel lastig om te begrijpen hoe mensen hier dingen doen. Zoals nu, ik zit hier alleen thuis, lees en zit veel achter mijn laptop. Ik had echt eerder nooit kunnen bedenken dat mensen zo kunnen leven. Waar ik vandaan kom moeten mensen dingen samendoen, omdat de overheid niets voor ze doet! De overheid lost niets voor je op, we moeten wel. Maar individueel zijn we niet zo sterk. Hier lijkt het wel alsof niemand de ander nodig heeft. De overheid doet hier wat 'ie moet doen. Ik hoef niets met jou te doen als we niet moeten samenwerken.

Om sterk te zijn, fysiek en mentaal is er ook nog het spirituele en dat is hier verdwenen, het voelen voor een ander. Zonder de ander ben je niets. De spirituele kant hebben we verloren. Ik kan wel de hele dag op Netflix zitten, maar je wordt nooit gelukkig

als je alleen jezelf gelukkig maakt; het gaat om de ander, als iemand naast jou gelukkig is of wordt, dat is toch co-creatie? Ook met ouderen, die moeten toch naast je zitten. Bij ons vechten de kinderen erom, om voor de ouders te kunnen zorgen. De aanwezigheid van ouderen kan veel betekenen, kan de kinderen 'wijs' maken, het is echt geschiedenis... Hier worden ze gezien als een parasiet.

ONDERZOEKSETHIEK

De gemixte samenstelling van ons onderzoeksteam van onderzoekers met en zonder *emic* (van binnenuit) kennis en ervaringen van wat het betekent om te moeten vluchten, stelde ons in staat om de dieptegesprekken met de oud-prebachelorstudenten (verder "studenten" genoemd) in gemixte koppels te doen. Peter en Rania vormden samen het ene onderzoeksduo en Oumar en Hanke het andere. Uiteraard hebben er bij de keuze voor gemixte koppels allerlei afwegingen de revue gepasseerd. Een nadeel van dieptegesprekken tussen twee onderzoekers en een student zou kunnen zijn dat de student zich ongemakkelijk geplaatst zou kunnen voelen tegenover de twee onderzoekers. Dit vanwege het 'twee tegen een', maar ook vanwege de macht en status die een onderzoeker (als een soort instituut op

zichzelf) in het algemeen heeft, en een witte onderzoeker die deel uitmaakt van de dominante meerderheidsgroep van de samenleving ten overstaan van een student met een vluchtverleden (al is hij of zij statushouder ;-)) in het bijzonder. In ons onderzoek beoogden we echter meer dieptegesprekken met elkaar te hebben dan interviews, die als onderzoeksvorm minder wederkerig van aard zijn. Wij als onderzoekers, en in het bijzonder Rania en Oumar, konden hierdoor ook eigen ervaringen inbrengen in de gesprekken, waardoor de gesprekken meer gelaagd konden worden dan wanneer je alleen bevraagt als onderzoeker. Binnen de prebachelor waren studenten en docenten op elkaar betrokken en er was een open cultuur voor (kritische) inbreng van beide kanten, met waar mogelijk gezamenlijke besluitvorming over tal van zaken. Deze manier van

4 De term kennisgericht participatief onderzoek komt van Smaling (2011) in J. Omlo, (2020). *Burgerparticipatie in onderzoek. Van respondent tot mede-onderzoeker*. Utrecht: Movisie. Hiermee wordt bedoeld dat ervaringsdeskundigheid van respondenten (bij ons: studenten) in coproductie met onderzoekers bijdraagt aan inzichten en alledaagse praktijkkennis. Het belangrijkste doel van kennisgericht participatief onderzoek is kennisaccumulatie.

omgang waren de studenten gewend. We vonden het van groot belang dat ons onderzoek kennisgericht participatief⁴ was, zo wederkerig mogelijk, en dat helder was dat we met het onderzoek beoogden dat de studenten zelf iets aan de gesprekken konden hebben. Precies zoals onze studenten destijds tijdens de prebachelor vaak uitspraken dat ze zich gezien en gehoord konden voelen door docenten, en dat docenten en de projectleiding zich inspanden om hen in ingewikkelde situaties te ondersteunen. Dat dit echter niet alleen een belangrijke rol speelt in onderwijs, maar ook een doel is in onderzoek is nog niet zo vanzelfsprekend, al is het in toenemende mate een onderwerp waarover wordt gesproken en geschreven door onderzoekers. Pittaway, Bartolomei en Hugman betogen in een artikel genaamd "Stop stealing our stories"⁵ als verwijzing naar een realistisch verwijt van vluchtelingen aan het adres van onderzoekers die hun verhalen 'ontfutselen' uit eigenbelang, dat het een ethische opgave voor onderzoekers is om met hun onderzoek waarde toe te voegen aan de levens van degenen waarmee zij onderzoek doen. En hen

5 Pittaway, E., Bartolomei, L. & Hugman, R. (2010). 'Stop stealing our stories': the ethics of research with vulnerable groups. *Journal of Human Rights Practice*. Vol. 2 (2). 229-35.

te beschouwen als ‘subjecten’ (handelende personen met een eigen bestaanswerkelijkheid) in een gezamenlijk proces, in plaats van als ‘objecten’ (instrumenteel voor het onderzoek). Hoogleraar Diversiteit en Integratie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, Halleh Ghorashi, spreekt in deze context van ‘engaged scholarship’. In hun geëngageerde, wetenschappelijk werk betrekken zij en de onderzoekers van haar onderzoeksgroep aan de VU transformatieve en kritische vormen van onderzoek om te zorgen voor meer inclusie in de samenleving en in de academische wereld.

‘Iets hebben’ aan de dieptegesprekken is een individuele aangelegenheid, waarbij het uiteraard aan onze gesprekspartners was om te bepalen in hoeverre hiervan sprake was. Dat twee (van de veertien) studenten niet meer meededen aan de tweede gespreksronde zou erop kunnen wijzen dat zij te weinig wederkerigheid hadden ervaren. We hebben hier eerlijk gezegd niet altijd even consequent navraag naar gedaan. Studenten hebben er wel regelmatig iets over gezegd, in positieve zin. Dit is soms terug te lezen in citaten in dit boek. Het feit dat per duo één onderzoeker zelf een vluchtverleden had, maakte dat er een basis van gezien en gehoord kunnen voelen vanuit vergelijkbare

ervaringen tussen studenten en een van de onderzoekers was. De andere onderzoeker zonder vluchtverleden kon dankzij de samenwerking met de collega-onderzoeker met een vluchtverleden en de dieptegesprekken in de loop van het onderzoek meer sensitiviteit en doorleefd begrip ontwikkelen, waardoor de begripbasis nog steviger kon worden naar mate de koppels samen meer ervaring met de gesprekken opdeden. Soms bracht een student een ingewikkelde situatie in het gesprek naar voren waarbij met elkaar kon worden nagedacht over handelingsmogelijkheden of eventuele oplossingen. Dat er sprake zou kunnen zijn van verwachtingen daarbij bij studenten, bijvoorbeeld aan het adres van de voormalige projectleiding (Hanke), om hulp te krijgen is eveneens niet zozeer expliciet tijdens de gesprekken aan de orde geweest. Wel is het zo dat de onderzoekers enkele keren buiten de onderzoekscontext steun hebben geboden wanneer hier behoefte aan was. Dit was bijvoorbeeld aan de orde tijdens de coronaperiode, toen wij als onderzoekers met alle studenten hebben gebeld en vervolgens afspraken met enkelen die aangaven graag contact te hebben om hun gevoel van isolement te doorbreken. Wat in de onderzoeksopzet nadelig had kunnen zijn was dat de onderzoekers en de studenten elkaar

meestal al kenden. Hier kozen we echter nadrukkelijk voor: de manier van omgang en de mate van vertrouwdeheid waren het uitgangspunt om verdiepend verder te kunnen praten als studenten inderdaad mee wilden doen. Mogelijke objectiviteit was geen doelstelling van ons onderzoek; kennis- en begripsvergroting over waar studenten met een vluchtverleden in Nederland mee te maken hebben waren dat wel – van beide partijen. De prebachelor vormde voor alle studenten en de vier onderzoekers een gemeenschappelijke achtergrond die ertoe deed als een ‘common ground’. Deze verbondenheid gold de community waar wij allen deel van hadden uitgemaakt, met en zonder vluchtverleden. Hoewel het in ons onderzoek ging over de vraag hoe onze studenten met een vluchtverleden hun zoektocht in de Nederlandse samenleving ervaren, was er dus ook een gezamenlijke ‘ruimte’ die niet vastpinde op dat vluchtverleden.

ONDERZOEKSUITVOERING

Gedurende vijf jaar deden we twee rondes met dieptegesprekken van elk anderhalf à twee uur met respectievelijk 14 en 12 oud-studenten (twee studenten deden in de tweede ronde niet meer mee; een van hen met opgave van reden: hij had geen tijd),

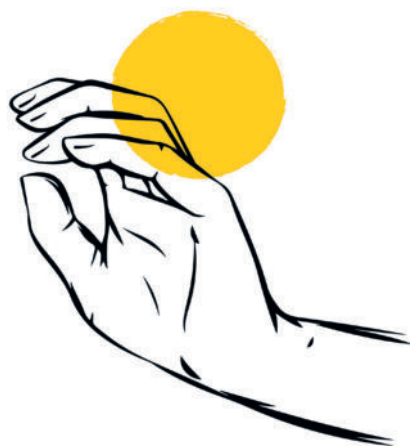
afkomstig uit de eerste drie prebachelor-jaren (2016-2017; 2017-2018 en 2018-2019). De eerste ronde gesprekken vond plaats in het studiejaar 2019-2020 en de tweede ronde tussen maart 2022 en mei 2023.

We beoogden aanvankelijk drie rondes te doen, verspreid over de vijf jaar, maar toen de coronapandemie uitbrak zagen wij af van het online-dieptegesprekken met studenten voeren. Voor diepgaande gesprekken is immers het fysieke samenzijn van belang, zo ervaren we. Samen maak je de ruimte en sfeer dat alles wat ertoe doet gezegd kan worden, online is dat maar beperkt mogelijk. Gedurende de coronaperiode hadden we wel met alle bij het onderzoek betrokken oud-studenten contact: we belden met hen, gingen wandelen en/of dronken ergens koffie als studenten aangaven daar behoefte aan te hebben. Daarbij spraken we over onze ervaringen met corona en met het eventuele isolement veroorzaakt door de lockdowns. Deze gesprekken zijn niet meegenomen in ons onderzoek; wel hebben we tijdens telefonische contacten enkele citaten opgetekend waarvan we er drie opnemen in deze publicatie, omdat deze de uiteenlopende ervaringen van studenten met de markante coronaperiode typeren. Tijdens de tweede gespreksronde kijken

sommige studenten terug op hoe zij de coronaperiode hebben ervaren.

Aan het begin van ons onderzoek, in het najaar van 2018, zijn Rania en Oumar in gesprek gegaan met de ethische commissie van de HU en hebben onze onderzoeksopzet aan de commissie voorgelegd. De commissie bracht een positief advies uit over de opzet en de tips die zij gaven hebben we graag opgevolgd. Voorafgaand aan zowel de eerste als de tweede gespreksronde gaven we de studenten

uitleg van ons onderzoek. Zij vulden voorafgaand aan de eerste gespreksronde een informed consentformulier in voor de duur van vijf jaar. Uiteraard konden zij tussentijds te allen tijde besluiten om deelname te stoppen. Van alle dieptegesprekken zijn geluidsopnames gemaakt, die geanonimiseerd zijn getranscribeerd. Zowel de geluidsopnames als de transcripties zijn bewaard op een hiertoe ingerichte, veilige onderzoeks-site van Hogeschool Utrecht.

BASISGEGEVENS VAN HET ONDERZOEK OP EEN RIJ

Type onderzoek	Kennisgericht participatief onderzoek	
Onderzoeksmethode	Dieptegesprekken met uitnodiging tot narratieven van de deelnemende studenten, waarover met onderzoekers in gesprek wordt gegaan	
Duur dieptegesprekken	Variabel, tussen de 60 en 120 minuten	
Looptijd onderzoek	September 2018 t/m augustus 2023 = vijf jaar	
Poort van Hoop		
Eerste gespreksronde	April 2019 - maart 2020	
Telefonisch contact, wandelend contact	Coronaperiode september 2020 – eind 2021	
Tweede gespreksronde	Maart 2022 – mei 2023	
Aantal studenten eerste gespreksronde	14	
Aantal studenten tweede gespreksronde	12	
Aantal dieptegesprekken onderzoeksgroep	10	
Landen van herkomst van studenten	Syrië, waarvan enkele studenten een Palestijnse achtergrond hebben Iran Somalië	
Landen waar studenten heen zijn gevlucht voordat zij naar Nederland kwamen. Sommige studenten waren maanden (soms jaren) onderweg voordat ze in Nederland kwamen.	Algerije Balkanlanden Duitsland Egypte Frankrijk Golfstaten Griekenland	Italië Libië Maleisië Oostenrijk Saoedi-Arabië Spanje Turkije

DE THEMA'S

In het onderzoeksteam zijn we voortdurend bezig geweest met de vraag wat nu precies in de dieptegesprekken aan de orde kwam en vooral wat voor betekenis dat heeft in het kader van onze vraagstelling. We hebben negen thema's uit de gesprekken gegroepeerd. Een aantal thema's hebben we (soms meermaals) met elkaar in het onderzoeksteam besproken, waarbij we vragen formuleerden voor onszelf, op zoek naar begrip en verdieping. We waren nieuwsgierig naar hoe wijzelf vanuit onze culturele, biografische, talige verschillen over de thema's die onze studenten inbrachten dachten. Bij die thema's die we tevens als onderzoeksgroep hebben besproken staan de vragen die we voor elkaar hebben geformuleerd en citaten uit het gesprek weergegeven.

De thema's zijn door hun onderlinge samenhang soms moeilijk van elkaar te onderscheiden en je zou zelfs kunnen zeggen dat de genoemde thema's universeel zijn voor jonge mensen die aan een studie beginnen en een nieuwe, onzekere toekomst tegemoet gaan. Precies dat gegeven, dat er overeenkomsten zijn met generatiegenoten maar tevens grote verschillen, lijkt ons van belang voor onderwijs. De afstand en de verschillen die deze studenten te overbruggen hebben op vele gebieden tegelijk,

vraagt immers ook iets van hun docenten: betrokkenheid, begrip, navraag doen of het allemaal lukt en soms een aanpassing maken. Dergelijke docentbetrokkenheid kan bijdragen aan het welzijn van deze studenten in hun studie en daarbuiten.

Natuurlijk valt het op dat er thema's ontbreken. We hebben als onderzoeksteam de studenten uitgenodigd om 'hun verhaal te doen' en dus probeerden we zo weinig mogelijk te sturen in de gesprekken, om maar juist zo dicht mogelijk aan te sluiten bij wat studenten inbrachten. Dat betekent dat we ook niet of nauwelijks zelf gespreksthemas aangereikt hebben. Zo kwamen verliefdheid of seksualiteit vrijwel niet aan de orde, terwijl we kunnen veronderstellen dat dit voor jongeren een relevant thema is. In de tweede ronde is er teruggekeken op de tussenliggende jaren en op de thema's die in de eerste ronde aan de orde zijn geweest. De veranderingen die in de tussenliggende jaren plaats vonden worden vooral beschreven onder het thema "Grote veranderingen in de eerste jaren".

Toen we besloten om dit boek te maken was een belangrijk uitgangspunt – zeker voor het onderwijs – dat we een 'enkelvoudig verhaal' wilden vermijden. Dit verwijst naar

de verbindende kracht van het leren van levensverhalen, zoals naar voren komt in [deze bijdrage](#)⁶ van Halleh Ghorashi over de rijkdom van meervoudige verhalen en in de [TED-talk](#)⁷ van Chimamanda Ngozi Adichie over "the danger of a single story". Ook in de 4 mei lezing die Arnon Grunberg hield in 2020 verwijst hij hiernaar door te spreken over "de onwrikbare identiteit" waar mensen weigeren speels mee om te gaan. Met de titel van ons boek, "Niet meer (slechts) een vluchteling" refereren we vanzelfsprekend aan dit risico van een enkelvoudig verhaal.

Ruimte voor de rijkdom van individuele verhalen biedt perspectief om ons uit de gevangenis van het enkelvoudige verhaal te bevrijden. Individuen zijn veel meer dan het eenzijdige beeld dat we aan categorieën toeschrijven. Zeker, we hebben categorieën nodig om de wereld te kunnen begrijpen. Maar wanneer deze ons gevangen houden, wordt de bril waarmee we naar de wereld kijken erg beperkt. Het delen van verhalen biedt perspectief om meer te zien dan die ene categorie of dat ene beperkte beeld. De tegenkracht van de single story is het meervoudige verhaal dat naar voren komt als we ruimte en tijd nemen om rijke en gelaagde individuele verhalen met elkaar te delen (Ghorashi, 2016).

ACTIVITEITEN

We hebben op verschillende manieren al tussentijds inzichten uit de dieptegesprekken gepresenteerd, en gepolst of de studenten zelf, maar ook andere betrokkenen in het onderwijs, zich erin konden herkennen. Dit was een nadrukkelijke keuze om gedurende de looptijd van het onderzoek alvast aan valorisatie te doen, en daarmee niet te wachten tot het einde van de vijf jaren. Dit, omdat de studenten die meewerkten aan ons onderzoek meermaals te kennen gaven zo graag mee te werken omdat zij wensten dat hun bijdragen ten goede zouden komen aan de onderwijskwaliteit van docenten en van de samenwerking binnen studentengroepjes. Wij besloten daarom verschillende activiteiten te organiseren.

De eerste activiteit was de vertoning van de [korte film *De Brief*](#).⁸ Deze film is op verzoek van Poort van Hoop gemaakt door Shahab Albonaser.⁹

⁶ volwassenenleren.nl/leren-van-levensverhalen-een-verbindinge-kracht/

⁷ ted.com/talks/chimamanda_ngozi_adichie_the_danger_of_a_single_story

⁸ youtube.com/watch?v=C3wheS8uxok

⁹ Shahab is oud-student van de prebachelor van de HU. In de zomer van 2023 is hij afgestudeerd als filmregisseur van de opleiding Audiovisuele Media van de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU).

De Brief (die zeven minuten duurt) gaat over studenten met een vluchtelingachtergrond. Voorafgaand aan het maken van deze film sprak Shahab tientallen andere studenten met een vluchtverleden. Hij wilde kunnen laten zien wat er allemaal kan spelen bij een vluchtelingstudent zonder dat iemand het in de gaten heeft. In de film wacht een jongen op de verlossende brief van de Immigratie- en Naturalisatie Dienst (IND). Zal hij een verblijfsvergunning krijgen of niet? Hij kijkt elke dag meermaals in zijn brievenbus. 's Avonds belt hij met zijn vrouw en zijn dochtertje, ook wachtend op de mogelijkheid voor gezinshereniging vanuit het land van herkomst. Via Whatsapp probeert hij binnen de opleiding een groepje te vormen met zijn klasgenoten om samen een opdracht te kunnen doen, maar hij blijft alleen over.

De film is op 9 februari 2021 vertoond en besproken tijdens een online rondetafelgesprek tussen studenten met een vluchtverleden, een wetenschapper van de VU, docenten van binnen en buiten de HU en professionals uit verschillende organisaties. We telden 76 aanwezigen bij deze bijeenkomst. De uitkomsten van dit rondetafelgesprek zijn in dit boek met name verwerkt in het thema "Andere studenten kijken weg". De film *De Brief* is opgenomen in het educatieve aanbod van het Filmmuseum EYE.

Een andere belangrijke, tussentijdse activiteit was het experimenterend onderzoeken van het thema 'spelen met identiteiten', samen met collega's van de HKU, zoals beschreven bij het gelijknamige thema in dit boek. De werkvorm 'spelen met identiteiten' wordt tevens opgenomen in een door het Netwerk Diversiteit & Inclusie ingerichte toolbox ten behoeve van docenten en hun onderwijspraktijk in de HU. De werkvorm is apart opgenomen in dit boek, na het hoofdstuk 'Verder verdiepen?!'

Shahab maakte een tweede film, *Ik ben vergeten in welke taal ik droom*,¹⁰ samen met een crew van onder anderen medestudenten van de HKU, eveneens op vraag van Poort van Hoop. Deze poëtische fictiefilm gaat over hoe het kunnen spelen met je identiteiten je kan helpen om je plek in Nederland te vinden als je hier als vluchteling bent gekomen. Een jonge vrouw, Leyaan, bouwt na te hebben moeten vluchten verder aan haar leven in Nederland. Daarbij zoekt ze haar weg door zich aan te passen en aan te sluiten bij gewoonten van Nederlandse leeftijdgenoten. Een klein, brommend kistje met haar verleden erin blijft haar hinderlijk achtervolgen, en vindt haar telkens opnieuw, ook al gooit ze het ver van zich af. Ook haar onaangepaste alter ego weet haar te vinden en zowel het

kistje als haar alter ego confronteren Leyaan ermee dat ze eigenlijk niet meer van 'daar' is (waar ze vandaan komt), maar ook niet helemaal van 'hier' (het nieuwe thuisland). Daar moet ze het mee doen, mee leren omgaan, mee leren spelen.

De filmmakers zijn in staat geweest om het menselijke thema 'spelen met identiteiten' prachtig te verbeelden, op zo'n manier dat je je, ook al heb je geen vluchtverleden, erin kunt verplaatsen. Voor het maakproces heeft Shahab zich gebaseerd op enkele van de centrale thema's uit onze gesprekken: identiteiten, wat het betekent om te vluchten, en het verleden als krachtbron en als bron van verlies. Daarnaast heeft de filmcrew voor hun eigen vooronderzoek ook jongeren met een vluchtverleden geïnterviewd.

De première van deze film vond plaats op de HKU op 5 juli 2022, waar rond de 100 aanwezigen waren. Door de studenten van de HKU-opleiding Kunst en Economie was rondom de film een uitgebreid inhoudelijk en interactief programma vormgegeven over wat het betekent om een vluchtverleden te hebben rondom de film vormgegeven. Op 15 juni 2023 werd de film ook nog op de HU vertoond voor ongeveer 40 aanwezigen, eveneens omlijst

met een interactief programma in samenwerking met de Utrechtse organisaties [De Voorkamer](#)¹¹ en [Migrantour](#).¹²

¹⁰ [youtube.com/watch?v=TJRHVIAUJoy4](https://www.youtube.com/watch?v=TJRHVIAUJoy4)

¹¹ devoorkamer.org

¹² migrantourutrecht.nl/

DIT BOEK

Na deze inleiding komen de negen thema's tot leven aan de hand van vele citaten van de bij ons onderzoek betrokken studenten. Waar nodig zijn er van onze hand korte toelichtingen en/of duidingen van de betekenis van de besproken thematiek voor de onderwijspraktijk. In de regel hebben wij de getranscribeerde citaten letterlijk overgenomen. Wanneer een citaat mogelijk niet helemaal te begrijpen was, hebben wij een minimale aanpassing aangebracht. Denk daarbij bijvoorbeeld aan het invoegen van een weggelaten (hulp) werkwoord.

Elk thema wordt ingeleid met een treffende zin uit een citaat van een student in de hoofdtitel dat zoveel mogelijk de lading van het thema dekt; in de ondertitel wordt de inhoud van het thema weergegeven. De thema's zijn de volgende:

Ik kom van een andere planeet – Over de paradox van het verleden

Mijn ziel hier brengen – Over identiteit: ben ik nog dezelfde persoon?

'Jij bent geaccepteerd 'by default', maar ik moest hier iets voor doen – Over 'anders' zijn en discriminatie

Je verliest de emotie als je Nederlands moet spreken – Taal, het begin van je tocht

Andere studenten kijken weg – Over barrières in het samenwerken in groepen in het hoger onderwijs

Durven afwijken, ondanks dat je inschat of weet dat de groep het niet goedkeurt – Bespiegelingen over cultuur en religie

Niemand wordt geboren als slecht of racistisch – Wij-zij tegenstellingen

Niet meer (slechts) een vluchteling te zijn – Over de grote veranderingen in de eerste jaren

In kiezen zit identiteit maken – Over spelen met identiteiten

Door het boek heen ziet u stills uit de films *De Brief* en *Ik ben vergeten in welke taal ik droom*, gemaakt door Shahab Albonaser.

De bijzondere illustraties zijn gemaakt door Moayad Alhariry. Na de thema's vindt u een bronnenopgave voor als u zich verder wilt verdiepen in wat het betekent om te moeten vluchten en je leven in een nieuw land verder op te bouwen en daar onderwijs te krijgen, of over andere gerelateerde thema's. Vervolgens ziet u kleine portretten van de vier Poort van Hoop onderzoekers die dit boek hebben gemaakt. Daarachter staat de werkvorm 'Spelen met identiteiten', die in onderwijs kan worden gebruikt en naar behoefte aangepast. Het boek sluit af met het gedicht van de Egyptische dichter Mahmoud Darwish, "Ana min hunâk" [Ik ben van daar]. Dit gedicht is het motto van de voor Poort van Hoop gemaakte film *Ik ben vergeten in welke taal ik droom*.

DANKWOORD

Onze grootste dank gaat uit naar alle studenten die diepgaand met ons in gesprek wilden gaan over hun zoektocht in de Nederlandse samenleving. Wij hebben de afgelopen jaren ongelooflijk veel van hen geleerd: met elkaar hebben we de wereld groter, kleurrijker en multiperspectivistischer gemaakt.

Grote dank spreken we ook graag uit aan de Stichting Paradosis, die samen met de HU ons onderzoek en alle daarin opgedane ervaringen voor een brede kring van betrokkenen heeft mogelijk gemaakt. Halleh Ghorashi en Maria Rast van de VU bedanken we zeer voor hun onaflatende engagement en meedenken met ons gedurende de afgelopen vijf jaar. Graag bedanken we de drie HU-lectoren Josje Dijkers, Lia van Doorn en Leendert de Bell, voor hun inhoudelijke interesse en aandacht al die tijd. Heel veel dank spreken we uit aan Studio Vrijdag voor de mooie, precies 'afgestemde' vormgeving en de begeleiding bij het drukproces, en in het bijzonder aan Moayad Alhariry voor zijn prachtige illustraties. We danken onze beide transcribenten voor hun noeste werk: Patricia Rodriguez Kraan en Riccardo Fabrizi. En tot slot bedanken we Ed de Jonge enorm voor het willen meelesen van de voorlaatste versie van het boek.

Veel leesplezier gewenst!

Rania Abdulsattar, Oumar Barry,
Peter Hendriks en Hanke Drop
Utrecht, oktober 2023

28

29

Stills uit *De Brief*, een korte film over wat het betekent om een student met een vluchtverleden te zijn, gemaakt voor Poort van Hoop door Shabab Albonaser.

Thema's

In dit hoofdstuk worden de negen thema's stuk voor stuk uitgelicht. Elk thema heeft in de hoofdtitel een zin uit een citaat van een van de studenten die zoveel mogelijk de lading dekt van het thema. De ondertitel geeft de inhoud van het thema weer. Wanneer wij als onderzoeksgroep zelf ook over het thema hebben gesproken, geven we de vragen weer die we voor elkaar hadden bedacht, gevolgd door de meest uitgesproken citaten uit ons gesprek.

Ik kom van een andere planeet Over de paradox van het verleden

Hier zijn, maar voelen dat je hart ver weg bij je familie is. Een nieuwe toekomst opbouwen en tegelijk teruggezogen worden in het verleden.

Als vluchtelingen in Nederland aankomen krijgen ze nieuwe kansen, maar worden daarnaast ook opnieuw uitgedaagd. Vluchtelingen moeten snel de taal leren, contacten maken in de Nederlandse samenleving en betekenis opbouwen in hun leven door te studeren of werken. Nieuwe, positieve ervaringen kunnen dan een tegenwicht bieden aan het turbulente verleden. Het 'vorige leven' bestaat, zeker in de eerste jaren, uit het verleden van voor de vlucht. Als je niet de kans krijgt om hier aan een nieuwe toekomst te werken, dan bestaat het risico gevangen te blijven in het verleden. Net als dat het te veel stilstaan bij het verleden ervoor kan zorgen dat je je draai in Nederland niet goed kunt vinden. Het verleden kan dan iets worden waarmee de strijd moet aangegaan, waaraan je ook ten onder kunt gaan. Met de vlucht en het achterlaten van het 'vorige leven' zijn risico's genomen en de vlucht leidt tot tal van veranderingen. Het weggaan bij familie en

vrienden brengt een breuk met het verleden teweeg, terwijl het verleden toch in alles aanwezig blijft.

Ik besloot met mijn contacten uit mijn vorige leven te stoppen en ben begonnen hier vrienden te maken. Ik wilde het zelf stoppen; als ik met hen contact had dan leefde ik daar en mijn lichaam is hier. Ik ben dan de hele dag aan het denken aan hen en mijn vorige leven. De eerste maanden had ik nog wel contact, daarna anderhalf jaar niet meer en dat was moeilijk, maar dat moest van mij. Ik heb eerst een leven hier. Ik heb niks meer met mijn vorige land.

Ik realiseer me dat in onze gesprekken een tegenstelling wordt gemaakt tussen het 'oude' en het 'nieuwe' leven. Dat is onterecht. Het nieuwe leven is net zo goed doordrongen van het oude leven! Soms worden generaties letterlijk van elkaar gescheiden, maar die generaties zijn veel meer aanwezig dan we denken.

Het bewust breken met het verleden lijkt vooral aanwezig en soms noodzakelijk in die eerste jaren na aankomst. Simpel gezegd, hoe meer aandacht het 'nu' vraagt, hoe minder ruimte er is voor het verleden. Het verleden blijft 'ontregelen, zuigen en trekken': het 'oude' leven komt onverwacht binnen via de telefoon

of een appje. Het stoppen van het verleden lijkt soms de enige manier om zich volledig te kunnen richten op het nieuwe leven.

Ook heb ik de contacten met mijn moeder en broer geminimaliseerd. Ik sprak hen nog maar een keer per maand. Daar heb ik wel spijt van. Ik voel nu al een afstand tussen mij en mijn broer.

Ik zeg altijd tegen mensen: “ik kom van een andere planeet”. Tot nu toe kan ik niets vergelijken met waar ik vandaan kom. Niks is hetzelfde. Ik hoef maar één keer contact te hebben met een ‘oude’ vriend en ik blijf er de hele dag mee bezig.

Het is ook verwarrend, omdat men zich vragen begint te stellen over het verleden en zich realiseert dat je daar anders op gaat terugkijken. Oude zekerheden worden ter discussie gesteld, men gaat zich opnieuw verdiepen in de eigen geschiedenis, of in de precieze betekenis van vrijheid.

Eigenlijk begon het met kijken naar het verleden, wat ik had en wat ik geloofde en waarom. Het was heel verwarrend en ik was onzeker van niks. Ook mijn geloof, helemaal niet. Ik heb niks van het verleden, ik ga helemaal opnieuw beginnen. Maar ik moest wel gaan

zoeken. Gaan kijken. En ik begon echt te lezen. Dat ik echt sterk wil zijn. Het moet. En dat de toekomst nooit veilig is. Ik begon te lezen. Ook over geschiedenis. Ook: wie zijn Arabieren, wie zijn moslims?

In het verleden was ik veel minder vrij dan nu. Opgroeien in een dictatuur is wel alles doordrenkend. Het hele leven wordt bepaald door wat andere mensen denken, het beïnvloedt jou zeer. Wat anderen kunnen gaan rapporteren aan de staat over jou. Het beïnvloedde ook mijn denken over vrijheid. Ik ben niet streng opgevoed, maar door de omgeving en door het regime ben ik heel sterk beïnvloed. Ik kon niet makkelijk mijn mening zeggen, of vrij makkelijk normaal mijn dingen doen. Ik moest heel goed nadenken over welke woorden ik koos en wat ik zou zeggen om mijn mening te zeggen. In Syrië moest je honderd keer nadenken. Het kost tijd en energie om het te leren hier. Alle soorten van vrijheid konden we in Syrië niet gebruiken! Het gaat in Nederland bij het uitspreken van je mening om een andere vorm van vrijheid dan die in Syrië, waar je je eigen buurman of zus niet kunt vertrouwen. Wij leren hier in Nederland om vanuit vrijheid meer eigen dingen te gaan doen, of een beslissing te nemen, of onze mening uit te spreken.

In Syrië kon ik niet echt over religie praten en mijn mening geven. En hier kan ik mijn mening geven, ook ten overstaan van mensen die heel erg gelovig zijn bijvoorbeeld. Ik heb hier een heel nieuw leven opgebouwd. Daardoor kan ik makkelijker praten over mijn verleden, over de positieve en negatieve kanten. Ik voel me nu hier veiliger dan in Syrië. Hier is het ‘vrijdenken’, mijn mening uitspreken makkelijker. Hoe langer je blijft, hoe meer je vertrouwen krijgt en vergezichten gaat zien naar de toekomst toe. De verblijfsvergunning, en bijvoorbeeld het Nederlanderschap speelt daar een grote rol in.

Toch is het ook weer onverdraaglijk om negatief over het verleden te spreken. De herinneringen zijn dierbaar en worden getekend door gemis.

...we proberen het missen zoveel mogelijk te verminderen.

Nou, mijn familie bijvoorbeeld. Ik heb ze erg gemist. Ik heb ze nu zeven jaar niet gezien. Je omgeving, je huis... alle mooie herinneringen eigenlijk. Een groot gedeelte van mooie herinneringen ligt nog steeds daar in dat mooie land eigenlijk. Ik heb dit heel erg gemist.

Als ik kansen krijg in een ander land en die kansen goed gebruik en begrijp,

dan kan je verder met het opbouwen van je toekomst. Een moeilijke situatie is slecht voor iedereen: oorlog, mensen gaan bijna iedere dag dood, maar de moeilijke situatie heeft wel positieve kansen gecreëerd voor andere mensen. Maar mensen hebben ook familieleden verloren, dat was heel triest eigenlijk. Maar als ik over die tijd praat, dan word ik eigenlijk altijd triest van de verhalen van de oorlog en het vermoorden van mensen. Maar iemand die alles heeft verloren en in een ander land komt heeft de motivatie om door te gaan. Ik heb alles verloren, dat snap ik, maar ik wil doorgaan met mijn leven.

Na enkele jaren in Nederland breekt voor de meeste studenten de fase aan van stabilisering en dan realiseert men zich dat het moeilijker is om terug te kijken naar het verleden, omdat de kijk op het verleden verandert onder invloed van het heden. Het verleden lijkt onveranderlijk, maar niets is minder waar. Bestaande beelden van het verleden veranderen, net zo goed als er veranderingen worden aangebracht in de geschiedschrijving. Ook is er sprake van herformulering van het verleden, in het bijzonder in de nieuwe taal. Dat is niet altijd bewust en het kan een schok zijn om te merken dat het vanzelf gebeurt.

Stel dat ik nu terugkeer, waar zijn alle mooie herinneringen? Die zijn verdwenen. Die kan ik niet terugvinden. En hier heb ik mijn leven nu ook opgebouwd. Met mijn opleiding bijvoorbeeld, werk en het contact met mensen. En ik vind het zonde om terug te keren en van alle goeie mensen hier... afscheid te nemen.

Mijn verleden had wel veel invloed op mij. Maar de laatste tijd wordt dat minder. Dat komt door wat ik heb geleerd. Dat heeft me geleerd om mijn verleden als een trampoline te zien, in plaats van als een gat. De laatste tijd heb ik geleerd dat de kansen die je kunt krijgen als je in een arm land bent geboren, veel groter zijn. Iemand die in een rijk land is geboren krijgt weinig kansen. Hoeveel veerkracht je kunt ontwikkelen is veel groter wanneer je wordt geboren in een arm land. Iemand die zich in een arm land heeft ontwikkeld en je komt in een rijk land, dan word je niet snel 'iemand' als je de taal niet goed beheerst. Mijn verleden heeft mij veel meer geholpen dan ik had kunnen bedenken. Ik ben nu elke dag dankbaar voor alles wat ik heb meegemaakt, daardoor ben ik heel krachtig geworden. Daardoor kan ik alles aan.

BESPREKING VAN DIT THEMA IN ONZE ONDERZOEKSGROEP

Als onderzoeksgroep spraken we over de paradox van het verleden. Daarbij bedacht een van ons drie vragen waarover we met elkaar in gesprek gingen:

1. Waarom is het soms moeilijk om naar het verleden te kijken?
2. Heb je het idee dat je zelf richting kunt geven aan je leven of blijft het verleden je meer bepalen dan je eigenlijk wilt?
3. Hoe bepaalt/beïnvloedt je verleden je dromen en je idealen?

Enkele citaten uit dit gesprek:

Het roept veel vragen en onzekerheden bij mij op. In de eerste plaats omdat ik soms heen en weer schommel. Bij het terugkijken naar mijn verleden zie ik bepaalde patronen en dan denk ik: de keuzes die ik maak zijn minder vrij dan ik altijd dacht dat ze waren. Dus ik voel mij eigenlijk minder vrij. Ik had vroeger het idee dat de wereld voor mij openlag, en dat betekende dat ik keuzes kon maken. Maar terugkijkend zie ik dat keuzes zijn gemaakt door cultuur, door opvoeding, door mijn bijzondere situatie. Ik vind een van de moeilijkste dingen dat mensen soms worden afgeschilderd als slachtoffer van hun cultuur. Maar ik geloof dat ik net zozeer door mijn cultuur word bepaald!

Ik kies er natuurlijk ook vaak voor om me aan te passen. Er zijn misschien ook wel dimensies van aanpassen.

Ik geef mijn kinderen de mogelijkheid om hun eigen keuze te maken. Ook als dat tegen mijn keuze ingaat. Dan praat ik met hen, en dan overtuig ik hen. Ze zijn nog jong. Dat hebben mijn ouders ook zo gedaan. Ik leg altijd uit waarom en wat. Ik ga in gesprek met hen. Dat maakte mij sterker vroeger. En dat wil ik ook voor hen.

Onze levens lijken precies tegengesteld. Ik heb mijn ouders teleurgesteld omdat ik koos voor een leven waar zij zich niet in konden vinden. Maar jij hebt je ouders teleurgesteld omdat je je ging aanpassen, in je huwelijk bijvoorbeeld. Dat is precies andersom.

Mijn ziel hier brengen Over identiteit: ben ik nog dezelfde persoon?

De eerste periode in Nederland wordt door een van de studenten omschreven als fysiek hier zijn, terwijl zijn ziel nog in het land van herkomst is ("de ziel komt te voet"). Voor hem betekende de weg vinden in de Nederlandse samenleving dan ook het zoeken naar hoe hij zijn ziel hierheen kan halen.

Omdat nu zie ik mijzelf, ik woon nu in Nederland, dus, ik doe mijn best om mijn ziel in Nederland te brengen.

De mate waarin je je aanpast aan de nieuwe situatie roept dilemma's op

over wie je nu werkelijk bent. Veranderingen gaan samen met het anders kijken naar jezelf en naar hoe je jezelf identificeert. Studenten ervaren zichzelf als een andere persoon in een wisselende context en spreken soms over zichzelf in termen van de persoon van voor de vlucht en van de persoon van erna. Dit lijkt een ervaring te zijn alsof je een nieuwe, andere persoon bent geworden. Soms is het gewoon niet te geloven dat je nog dezelfde persoon bent. Dit kan het (verscheurde) gevoel geven twee personen in één persoon te zijn. Er wordt gesproken over een karakter in aanwezigheid van Nederlanders, en een ander karakter als men bij de eigen familie is.

Als ik mijn karakter vergelijk hier op school en mijn karakter bij mijn familie of buiten, dan... ja, kan ik niet geloven dat ik zelfde persoon ben. Want hier ben ik heel serieus en zakelijk. Ik maak geen grapjes, heel weinig praatjes en zo, maar bij mijn familie en bij de leuke mensen met wie ik heel veel te maken heb, ja, maak ik heel veel grapjes, ben ik zo sociaal en ik dans heel veel.

Ook in het spreken van de vreemde, Nederlandse taal blijft men, zeker in het begin, het gevoel houden dat men niet zichzelf is, of zelfs aan het acteren is.

... dat zorgde ervoor dat ik twee karakters had alsof ik aan het acteren was.

De veranderingen worden ervaren in zowel positieve als negatieve zin. Het wordt als negatief ervaren als veranderingen ten koste van jezelf gaan, of niet overeenkomen met hoe je jezelf liever zou zien. Studeren en samenwerken met anderen dwingt tot het meer en beter aangeven van de eigen grenzen, en dat botst weer met het 'lief willen blijven'. De druk om aardig te zijn en te 'pleasen' is groot. Voor sommige jonge vrouwen worden grenzen gesymboliseerd door het al dan niet dragen van een hoofddoek.

Ja, dat is wel mooi. Ik ben echt... ik vind... ik wil gewoon, ja, alle studenten die waren in de prebachelor – hoe noem je dat? – leren kennen nog een keer want ze zijn een nieuwe persoon geworden. Een nieuwe persoon.

En dat heeft mij heel veel energie gekost maar zeker ben ik nu een hele andere persoon geworden. En wie kent mij al lang, heel lang geleden... ik weet niet of dat voor jou al... ja, duidelijk is maar als ik zelf naar mijzelf kijk, dan zie ik dat er heel veel verschillen in vergelijking met het verleden zijn.

In het eerste en het tweede jaar van mijn opleiding, door veel andere prioriteiten ben ik dat vergeten en heb ik mijzelf geautomatiseerd dat ik aan het hoofddoek gewend ben, maar ik zag mijzelf niet als ik naar de spiegel keek. Ik zag echt iemand anders met een hoofddoek en ik voelde gewoon niet lekker. Toen ik met een hoofddoek was had ik een gevoel van grenzen tussen mij en andere mensen, ja, maar eigenlijk zie je deze grenzen niet. Maar ik wel en... hoe kan ik dat beschrijven? Ik weet niet... kunnen jullie mij zo begrijpen?

Vluchteling-zijn is natuurlijk geen identiteit, het is een passage en daarna moet je verder. Alhoewel? Er kleven schadelijke stereotypen

aan het vluchteling-zijn, die maken dat anderen niet meer bereid zijn om je als mens te zien. Tegelijk bepaalt het vluchteling-zijn wel voor velen, en vaak ook voor je kinderen, je ontwikkeling gedurende de rest van je leven. Het gaat onherroepelijk deel uitmaken van je identiteit, een leven lang. Een enkeling, wiens ouders ook al eerder naar elders zijn gevlucht heeft het over “tweede generatie vluchteling” zijn.

Ja, dat... ik zeg niet dat ik de hele tijd of elke dag mee heb gemaakt dat ik iemand tegenkom die me laat zien, of die mij behandelt als een vluchteling. Maar ik zag meestal de ogen van de mensen, alsof ze zeggen: ik weet dat je vluchteling bent. En dit kijken naar mij wilde ik veranderen. Als ik het goed zeg. Ik wilde niet dat ze zo naar mij kijken.

Mijn grootouders, opa en oma, kwamen uit Palestina. Ze moesten vluchten naar Syrië en toen moesten ze vanaf het begin beginnen. Ze hadden geen huis, geen werk, geen niks en ze moesten alles weer gaan bouwen. Ze hadden dat dus wel in Palestina, maar in Syrië moesten ze weer opnieuw beginnen. Ik was altijd een vluchteling geweest. Vanaf jongs af aan. Mijn moeder was al een vluchteling. Somaliërs waren al sinds 1991 vluchtelingen. Ik ben tweede generatie vluchteling.

Verwijzingen naar aanpassingen aan de Nederlandse cultuur en samenleving gaan over het dilemma hoezeer je je moet aanpassen en wat van het oorspronkelijk leven en van de oorspronkelijke persoon behouden kan blijven. Een van de studenten spreekt over het begrip “verkazen”, oftewel “vernederlandsen”.

Maar, tuurlijk moet je, tot een deel of moet je je veel dingen... je moet als jij hier komt of tenminste, ik, je moet mensen niet verkazen, maar je moet hier in Nederland leven. Je kan niet als persoon in Nederland zijn, maar leven alsof hij in Syrië is. En je kan niet iemand zijn, de persoon die leeft, alsof je hier geboren bent.

Een student geeft aan dat de nabijheid van familie maakt dat je duidelijker terugkrijgt wie je bent. Je familie spiegelt als het ware wie je altijd was en nog steeds bent; zij kennen je tenslotte het langst. Dit toont het belang van de gezinshereniging. Dezelfde student beschrijft het uitzoeken van wat dat ‘verkazen’ betekent. Hij wilde niet al te zeer verkazen en beschrijft het als het proberen om iemand anders te zijn voor iemand anders, of om iemand anders blij te maken. Dat ziet hij als iets negatiefs.

Je bent gewoon hier, maar het is nog daar want je dromen gaan over daar. Je wordt wakker in de ochtend en de eerste twintig seconden ofzo ben je... wow oh oh, ik ben in Nederland... snap je? Ja, eigenlijk als ik niet meer nadenk over wie ik was, of tenminste door onze gesprekken nu, ben ik begonnen na te denken over hoe ik was en hoe ik me voelde.

Maar als ik zomaar wil nadenken en herinneren, hoe voelde ik en wat zei ik en waarom ik dit allemaal zei, ik kan het me niet meer herinneren. Dus dat betekent: ik weet niet wie ik was.

Ik denk, het heeft verschillende fases. Eerst ben je verdwaald, daarna ben je, ja is men in de war, daarna wil jij wanneer jij beseft waar je bent... begin je de nieuwe wereld te ontdekken en daarna begin jij een nieuwe persoon van jezelf te maken die in die nieuwe wereld past.

En dat was, ik denk dat doordat ik hier jaren was gebleven zonder dat ik verblijfsvergunning had en niet buiten Nederland ook kon, ik was helemaal in Nederland. Mijn hoofd, mijn ziel was soort van hier aan het groeien en daardoor ben ik heel veel dingen vergeten. Doordat mijn familie naar hier kwam heb ik natuurlijk grote delen ook kunnen spiegelen, maar ook toen ik naar het buitenland ging bijvoorbeeld. Het hoeft niet alleen

door jouw familie naar hier te brengen, toen ik naar Ghana ging was ik elke dag gewoon bewust alsof iemand mij heeft wakker gemaakt over iets wat ik had vergeten. Ik liep gewoon op straat en ik dacht: wow, wow, ik leefde eigenlijk zo, ik leefde eigenlijk met zo'n plan, in zo'n stress. Ik bedoel: door reizen ga je dat ook zien.

Aanpassing is tot op zekere hoogte noodzakelijk, maar gaat gepaard met het risico zichzelf te verliezen. Er is kracht nodig om mee te kunnen bewegen in een nieuwe samenleving.

Volgens mij verliezen sommige mensen zichzelf soms. Ik heb mensen gezien die extreem in hun identiteit dingen gaan proberen te veranderen, maar het gaat nooit lukken. Ik heb mensen gezien die van hun religie afstappen om erbij te horen. Ik heb mensen gezien die van hun normen en waarden van hun thuisland helemaal afstappen. Mensen die niet durven te zeggen waar ze vandaan komen en het er nooit over willen hebben.

BESPREKING VAN DIT THEMA IN ONZE ONDERZOEKSGROEP

Als onderzoeksgroep spraken we vooral over in hoeverre het steeds moeten wachten tijdens de verschillende fases (van vluchten tot en met het kunnen verdergaan met je leven in je

nieuwe thuisland) een positieve rol zou kunnen spelen voor wie je bent, wie je wordt.

We stelden elkaar de vraag: kun je voorbeelden uit je eigen leven geven van een positieve rol van wachten, ook als je nooit hebt hoeven vluchten?

Enkele citaten uit dit gesprek:

De kans om te overleven tijdens een vlucht is zo fifty-fifty en als je niets te verliezen hebt is er nauwelijks hoop. Maar vanaf het moment dat je het overleefd hebt en je hier bent dan krijgt het wachten een andere betekenis. Dan is er meer hoop, als je veilig bent dan ga je iets opbouwen en dan volgen de teleurstellingen... en dat maakt het wachten moeilijk.

Je voelt je hier veilig maar juist die veiligheid maakt het wachten soms erger. Je verliest je energie. Ik ben in mijn eigen land niet gewend om geduld te hebben, het is dus ook wel een cultureel aspect dat een rol speelt. In Nederland is veel 'overregeld'. Syrië is ook bureaucratisch, maar op een andere manier. Er zijn meer manieren om tussendoor toch zaken te regelen, als je betaalt. Je hebt een netwerk nodig, je moet mannetjes weten te vinden. Als nieuwkomer heb je hier geen netwerk om dingen sneller te doen.

Als je gelooft in een lotsbestemming dan geloof je misschien ook dat de dingen wel vanzelf op hun plek zullen vallen. Als je niet gelooft in lotsbestemming dan moet je zelf in actie komen, regie nemen. Het heeft ook te maken met de angst om het vertrouwde los te laten, dan krijgt wachten een heel andere betekenis. Je staat dan niet meer toe dat je leven kan veranderen. Dan wordt het vastklampen.

De een kan er makkelijker mee omgaan dan de ander. Persoonlijkheid, waaronder veerkracht, doorzettingsvermogen, leergierigheid spelen een rol, maar ook je eerdere ervaringen en de omstandigheden waarin je verkeert. Wat je meemaakt speelt ook een enorme rol.

Wachten is soms belangrijk, de tijd nemen om te landen, stress los te laten. Hoe geef je betekenis aan dat je nog niet kunt bereiken wat je wil bereiken? Wachten is niet enkel niets doen met je leven. Soms is het een route ergens naar toe of een proces. Het gevoel regie te hebben maakt wel dat je minder het gevoel hebt stil te staan. Hier ligt een relatie met het kunnen 'spelen': regie nemen is ook kunnen spelen! Naarmate je strenger gelovig bent, is dat idee van regie hebben anders. Dan speelt ook een overgave aan God.

Jij bent geaccepteerd 'by default', maar ik moest hier iets voor doen Over 'anders' zijn en discriminatie

Ik word altijd als 'anders' gezien: "... hij is een Afrikaan, maar [!] gewoon boeiend...". Mensen vinden me interessant en komen om met mij te praten, je wordt bijzonder gemaakt, apart gemaakt. Ze zien echter niet wie ik ben, wat ik waard ben, ze zien vooral wat ik kan. Op straat zien ze een zwarte man en je wordt gezien als bijzonder omdat men er eigenlijk van uitgaat dat iedereen hetzelfde is.

In een vreemd land zijn, met vreemde regels, vreemde mensen en een onzekere toekomst doet jou soms voelen dat je 'anders' bent, wat dan gepaard kan gaan met gevoelens van eenzaamheid.

Maar ik ga niet denken "het leven is niet eerlijk", dan verandert er niets. Ik ga erop uit, probeer contact te maken. Blijven proberen, proberen...

De vraag of ik hier geaccepteerd word is een moeilijke vraag. Ik kan niet zeggen dat ik niet geaccepteerd word, maar ook niet dat ik wel geaccepteerd word. Als ik de vraag krijg "waar kom jij vandaan?", dan voel ik

mij niet geaccepteerd. Dat hoeft niet meteen in het begin, het is groepjesdenken, je wordt gezien als vluchteling.

Je kunt voelen dat je zelf 'anders' dan de anderen bent, maar het anders zijn wordt ook door anderen benadrukt en uitvergroot. Discriminatie wordt vooral ervaren in situaties waarin men zich geroepen voelt om weerstand te bieden aan groepsdenken, beeldvorming en stereotypering of nog sterker: onverhuld racisme. Studenten beschrijven het gevoel voortdurend te moeten laten zien dat je goed bent, extra je best doet, dat je juist niet beantwoordt aan alle clichés, dat je niet bent zoals anderen denken. Ook roept het twijfel en achterdocht op: versta ik goed wat hier gezegd wordt? Begrijp ik die blik wel goed als ik aangestaard word?

Als je in de trein zit, vooral als er gekeken wordt naar mij. Dan denk je "oh, dan wordt er gesproken ook over mij daar". Snap je? Het is niet zo paranoia of wat...

Ik ben niet gelovig, vroeger wel. Ik voel me hier wel geaccepteerd. In de kroeg zegt hier ook weleens iemand "waar kom je vandaan?" Ik zeg: "uit Syrië", en toen zei hij – zogenaamd grappig – "ben je met de boot gekomen?" Dat vond ik niet

leuk. "Je moet Nederlands gaan leren", zei hij nog. Discriminatie bestaat overall, maar de mate waarin... De maatschappij accepteert mij, maar er zijn altijd personen...

Bijvoorbeeld als iemand mij discrimineert, dan praat ik over de geschiedenis van Europa of over bepaalde situaties die... Ik heb mijn geloof bewust gekozen, maar mijn naam niet. Ik heb tegen iemand gezegd: "jij hebt niet gekozen om een Nederlander te zijn. Je bent hier geboren, van een christelijke familie of andere religie. Ik ben zo geboren. Ik ben trots op mijzelf, op mijn religie. En als ik iets fout tegen je doe, dan heb je het recht om mij te veroordelen als slecht mens, maar niet als moslim of van een andere religie bijvoorbeeld".

Ja, maar eerlijk gezegd moest ik iets hiervoor doen. Ik moest altijd laten zien dat ik goed ben. Terwijl anderen die stress helemaal niet hoeven te hebben. Jij bent geaccepteerd 'by default'. Maar ik moest hier iets voor doen.

Nederlanders hebben dat beeld ook nog erbij, "die moslim... oh, hij is gevaarlijk, agressief, hij gooit dingen op grond, hij rookt en hij...". Ik weet niet wat ze allemaal aan gedachten hebben maar ik probeer mijn best te doen om... ik kan niet altijd iets aan

mijn gezicht doen... "hij heeft een baard, hij zal wel radicaal zijn".

Vooral in de vaak te snelle oordelen van anderen schuilt gevaar, zoals in het onderwijs waarin een nog niet helemaal voldoende taalbeheersing ervoor kan zorgen dat men al snel op een te laag niveau wordt ingeschat.

Als ik een IQ-test moest, ik moest verschillende keren IQ doen en ik was altijd nog onder vmbo, altijd...

Ik had mijn B2 diploma in een jaar gehaald en daarna begon ik aan de bachelor social work. Ik had eerst de prebachelor gehaald en dat was een heel ander verhaal dan de opleiding. Ik zat alleen. Ik was de enige vluchtelingstudent in de groep, en sommige studenten in de groep hadden last van mijn taal, dus ze zaten zo "pfffffffff" - dat ik veel fouten maakte. Dus ik had geen idee wat ik kon doen. Ik zweette. En ik zat honderd keer na te denken wat ik moest zeggen. Hoe kan ik een goede zin maken, om een goede vraag te stellen? Ik was bijna de hele tijd stil. Alleen maar aan het luisteren.

Er bestaan over de Arabische wereld nogal wat vooroordelen. Oordelen over de eigen en andere culturen kunnen een afstand scheppen als je je er niet bewust van bent.

Het is meer het feit dat ik uit de Arabische wereld kom en nu woon ik in Europa. Dat heeft ervoor gezorgd dat ik altijd naar... ja altijd, zeg maar, kijk van zonder te oordelen. Zonder eerst alles dat ik hoor... dan moet ik eerst daarover nadenken en kijken van oké... ik vind het heel moeilijk bijvoorbeeld als mensen gaan oordelen over iets dat in het Midden-Oosten gebeurt. Dan probeer ik niet hetzelfde te doen als ik een verhaal hoor bijvoorbeeld uit Azië of Europa of ja... van ergens anders dus.

Er is vaak sprake van enige terughoudendheid om de nieuwe samenleving negatief te benaderen, om te spreken over discriminatie of racisme, terwijl tegelijkertijd wel vragen worden gesteld over 'gelijke kansen'. Een zwarte student spreekt zich duidelijk uit over de Nederlandse 'zwarte Piet'-traditie.

En ja, ik snap dat het een traditie was, maar hoe mensen tot nu toe daar tegenaan kijken... dat het tot nu toe toch een traditie is en niet een racistisch iets, dat begrijp ik niet.

Het voelen dat je 'anders' bent kent vele gedaantes. Er kan – wederzijds – een gebrek aan vertrouwen onder liggen.. Zo kunnen vluchtelingen uit dictatoriale regimes overheden (politie, gemeente, etc.) beschouwen

als een blok gericht tegen zichzelf en dan kan het moeilijk zijn om te zien dat de overheid in Nederland anders kan zijn. Dit kan een communicatiebarrière scheppen. Bij zo'n barrière wordt veel gevraagd van beide partijen om tot interactie te komen. Het vaak voorkomende gebrek aan vertrouwen wordt versterkt doordat overheden nogal eens worstelen met de omgang met vluchtelingen. Vanuit het idee iedereen op een gelijke manier te moeten behandelen wil men geen uitzonderingen maken voor vluchtelingen. In het onderwijs speelt vaak ditzelfde dilemma. Doelgroepenbeleid ligt politiek namelijk (zeer) gevoelig. In de beeldvorming is het alsof de 'eigen' (niet-vluchteling) burgers (of studenten) onrecht wordt aangedaan bij maatwerk voor vluchtelingen. Het geworstel van overheden wordt

misschien ook niet altijd goed begrepen door vluchtelingen en soms ook terecht niet geaccepteerd wanneer het onnodig leed veroorzaakt. Een actueel voorbeeld van onnodig leed is het op wantrouwen gestoelde beleid van DUO, en ook de toeslagenaffaire(s). Wat herkend wordt is dat de studenten erg hun best doen om erbij te horen, maar niet worden geaccepteerd. Dat is teleurstellend en versterkt het gevoel van 'anders' zijn. Je wilt niet zielig gevonden worden, maar graag hulp krijgen. Docenten kunnen bijvoorbeeld een sfeer en ruimte creëren voor studenten om zich vrij te voelen om mee te doen. Studenten hebben daar zelf ook een rol in, maar soms is het belangrijk wanneer een docent tegen je zegt: "... als je hulp nodig hebt, dan ben ik er voor je".

Je verliest de emotie als je Nederlands moet spreken Taal, het begin van je tocht

Vrijwel alle studenten zeggen dat de Nederlandse taal de basis is voor een studie, een baan, je toekomst binnen de Nederlandse maatschappij.

De taal is de sleutel eigenlijk tot succes, dus dit is echt de eerste stap.

Bij ons is de uitdrukking: als je een nieuwe taal hebt geleerd, word je een nieuwe persoon. Ik heb het gevoel dat ik echt Nederlander ben geworden, het is mijn tweede moederland.

Er zijn veel verschillende manieren om de taal te leren. De meeste mensen gebruiken een taalschool als basis. Hoe lang je hiermee bezig bent, verschilt nogal: tussen een maand (!) en drie jaar. Daarnaast zijn er mensen die bijvoorbeeld vrijwilligerswerk doen of een sport beoefenen om de taal (beter) te leren, of ze oefenen met Nederlandse vrienden of kennissen.

Ik had een taalcursus gedaan van drie maanden en had een bijbaantje. Gewoon, reclame in de huizen. Daar was ik mee gestopt vanwege de erge situatie thuis, en om verder te gaan met het niveau van de Nederlandse taal. En ik moest ook staatsexamen doen. Toen kwam de

prebachelor, ik heb me ingeschreven voor de prebachelor voor 2017-2018.

Toen ik hiernaartoe kwam zei iedereen “je moet eerst naar een taalschool en dan doe je eerst dit, dan doe je dat”. Dat heb ik nooit gedaan. Ik zat nooit bij een taalschool zoals iedereen. Snap je, ik heb de taal gewoon geleerd van de straat, van vrijwilligerswerk en zo en daarmee ben ik gewoon begonnen toen ik hierheen kwam. Toen was ik al Nederlands aan het spreken, dus ik doe het gewoon zoals ik het wil.

Ik heb hard gewerkt om de taal te leren, ik heb het in twee jaar geleerd. Taal is het begin van je tocht, dan pas kun je vrienden maken.

Ik heb de taal geleerd door cartoons te bekijken voor kinderen. Ja, dus dat was eigenlijk makkelijk omdat, ja, kinderen spreken op een andere manier, toch? Die spreken gewoon basistaal en het is makkelijk om hen te volgen. Zij hebben geen haast als ze aan het spreken zijn, dus dat heeft mij geholpen.

Sommige vluchtelingen hebben pech met het leren van de taal. Ze gingen naar een verkeerde taalschool bijvoorbeeld. Er zijn ook vluchtelingen, bijvoorbeeld weleens bèta's, die heel erg knap zijn, maar die geen talenknobbel hebben.

Het is moeilijk om contacten te leggen met Nederlanders zolang je de taal niet beheerst, maar het wordt ook moeilijker om de taal te leren als je weinig contact met Nederlanders hebt.

En aandacht is eigenlijk ook een sleutel van succes, als je aandacht krijgt van de ander.

Als ik echt thuiswerk, dan ben ik met mijn man aan het proberen om Nederlands te praten. Daarna lachen we ook met elkaar want er is niemand om onze fouten te corrigeren. Dus dat is zo grappig.

Taal(verwerving) is omgeven met emoties. Taal biedt immers de toegang tot wie je bent, tot je geschiedenis en ook tot wat je kunt. Elkaar begrijpen hangt echter ook samen met de sociale en (ook non-verbale) communicatieve vaardigheden van zowel de zendende als de ontvangende partij, en vooral ook met de welwillendheid om elkaar over en weer te begrijpen. Die aspecten vallen ook onder taalvaardigheid, en gelden in wederkerige zin.

Je persoonlijkheid heeft invloed. Als je jezelf toestaat om fouten te maken, als je laat zien dat je het probeert, dan is het een stuk makkelijker om de taal te spreken. Op het moment dat je jezelf niet toestaat om fouten te

maken, dan is het veel moeilijker. Het is misschien ook makkelijker om risico's te nemen als je extravert bent. Extraverte mensen hebben meestal meer expressie bij de taal.

Het zit anders in mijn hoofd dan dat het naar buiten kan komen. Door het zoeken naar woorden wordt de waarde van wat ik wil zeggen minder. Je verliest de emotie als je Nederlands moet spreken.

Als ik nou nog wil vragen wat hij heeft gezegd, dan wil ik dat niet meerdere keren zeggen. Misschien vraag ik dat één keer, zo van: “sorry, ik heb je niet goed verstaan, wil je dat nog een keer herhalen?” Maar als ik dat vaker zeg... Dan schaam ik me en denk ik dat ik hem lastig val.

Ik weet niet of ze dat toch vervelend vonden, maar mijn gevoel was niet goed, ik voelde me vervelend. Ik kon nog niet naar de supermarkt, ik kon nog niet goed communiceren. Of ik kon nog niet goed vragen wat ik wil. Dus het lag meer aan mij misschien. Maar in de ogen of gezichten van de mensen... Misschien was het heel anders dan wat ik in mijn hoofd verzon.

De relatie met de persoon met wie je spreekt bepaalt echt veel hoe je spreekt.

Wat ik moeilijk vind? Taal, nog steeds. Vooral als er grapjes worden gemaakt. Of als er dingen worden gezegd... sarcasme? Ja, dat vind ik heel erg moeilijk. Ik heb in de WE fashion store gewerkt, een kledingwinkel. In het begin kwam ik iemand tegen die altijd sarcastisch was, altijd dingen zegt maar iets anders bedoelt. En hij gebruikt juist al die dure Nederlandse woorden, ook gezegdes en uitdrukkingen.

Taal werkt onderscheidend. Taal kan als uitsluitingsmechanisme werken, zonder kwade bedoelingen, soms is het taalprobleem ‘een stok om mee te slaan’, een excuus. Veel wordt makkelijk toegeschreven aan ‘een taalprobleem’, terwijl het eigenlijk om een uitsluiting of afwijzing lijkt te gaan. Door de verder te ontwikkelen taalvaardigheid worden vluchtelingen regelmatig te laag of verkeerd ingeschat.

Taal zegt iets over wat voor waarden we hebben, het zegt iets over onze politieke voorkeuren. In onze woorden wordt heel snel duidelijk waar we voor staan, wie we zijn en willen zijn. Dat maakt taal zo complex. Met taal maken we onderscheid. Stel je spreekt vijf Afrikaanse talen, dan zijn er 800.000 miljoen mensen tot wie je toegang hebt. En dan kun je invloed uitoefenen. Maar die talen hebben geen waarde meer. Bijvoor-

beeld als je Fula¹³ spreekt heb je toegang tot heel erg veel mensen, maar om iemand voor te stellen moet je Arabisch of Frans spreken. Er zit dus ook een hiërarchie in talen die je spreekt. En het nut wordt ervan bepaald door opvattingen. Er zijn opvattingen over talen. Brainwash van televisie etc. speelt daarin een rol om bijvoorbeeld Fulani te marginaliseren ten gunste van Frans en Arabisch.

In Nederland, als je bijvoorbeeld uitblinkt of als je iets goed doet, vooral als jij vluchteling bent... andere mensen, misschien krijgen ze wel dezelfde kansen maar bijvoorbeeld als je vluchteling bent dan moet je eigenlijk eerst de taal leren.

Vluchtelingen die de taal niet goed spreken worden lager ingeschat dan expats die na tien jaar de taal nog niet goed spreken. Daar zit wel iets racistisch in. Hier speelt ook iets economisch in de negatieve beeldvorming: expats zijn hier voor werk en dragen financieel bij, terwijl vluchtelingen dingen nodig hebben van de Nederlandse samenleving.

Wij doen ons best maar onze best is niet voldoende en die wordt niet gewaardeerd.

13 Fula is de taal van de Fulani volkeren in West-Afrika.

In de tweede ronde vertellen studenten dat hun inmiddels gewonnen zelfvertrouwen veel uitmaakt in hoe ze omgaan met taal en eventuele taalproblemen.

Als je als vluchteling hier, als beginner in een nieuwe omgeving... dat soort gevoel kreeg je vaak omdat je, ja bijvoorbeeld, ik ging vaak naar de supermarkt, dan moest ik voorbereiden wat ik wilde halen en wat ik nog moest spreken met de mevrouw. Dat waren allemaal moeilijke stappen die je moest zetten voordat je iets ging doen in het dagelijks leven. Vandaag de dag voel ik mij helemaal anders dan in het begin. Ik voel mij gewoon normaal burger, zeg maar.

Je weet ook niet wat personen hun intenties zijn, wat ze van jou willen. In het begin was dat heel moeilijk voor mij. "Oh, wat denken mensen van mij?" Maar daarna niet meer. Omdat ik vertrouwen heb in mijzelf. Als je zelfvertrouwen hebt – ik kan goed Nederlands praten, ik heb veel gedaan – dan ga je deze kleine dingen niet zien, ook als ze bestaan. Als het op zo een manier gaat met de hoger soort gesprekken dan raak ik een beetje in de war, maar als het gewoon normale dagen zijn, dan ja een in dagelijks leven kan ik het gewoon goed spreken.

Vanuit de overheid geldt een inburgeringsverplichting voor mensen van buiten de Europese Unie die zich voor langere tijd in Nederland vestigen. Taalvaardigheid (in trajecten op verschillende taalniveaus), kennis van de Nederlandse samenleving, oriëntatie op de Nederlandse arbeidsmarkt en een participatieverklaringstraject zijn hier deel van. Het verplichte karakter van de inburgering roept verschillende reacties op.

Ik vind het iets positiefs. Het is van belang voor het nieuwe leven. De verplichting speelt in op de intrinsieke motivatie om er hier iets van te gaan maken.

Ik vind dat als je voor Nederland kiest, dan moet je ook voor de samenleving kiezen. En daar is de taal de toegang toe. Ik denk dat wij de Nederlandse samenleving soms beter kennen dan mensen die hier geboren zijn.

De verplichting is negatief omdat veel mensen skills hebben die niet worden aangesproken, ze worden gereduceerd. Je ontnemt mensen eigen keuzes, rond opleidingen en zo. Het zijn namelijk vastgelegde trajecten met beperkte mogelijkheden, dat is niet goed.

Er zijn ook mensen die vinden dat zij de taal niet hoeven te leren. Bijvoorbeeld de oudere generatie, die kan

vinden dat zij de taal niet hoeven te leren, omdat hun kinderen alles voor hen doen. Daar is vaak een reden voor. Bijvoorbeeld ouderen die veel hebben meegemaakt in het thuisland, oorlog, etc. Het nieuwe leven hier laten ze aan de kinderen. In veel landen van herkomst hoeven oudere mensen zich niet nog in te spannen voor verplichtingen.

BESPREKING VAN DIT THEMA IN ONZE ONDERZOEKSGROEP

In onze onderzoeksgroep gingen we ook samen in gesprek over dit thema taal(verwerving) aan de hand van vier vragen:

1. Heeft je persoonlijkheid invloed op de manier waarop je een taal leert? Maakt het bijvoorbeeld uit of je introvert of extravert bent?
2. Is de Nederlandse taal inderdaad de basis voor een goede toekomst in de Nederlandse samenleving? Zo ja: wat maakt de taal zo belangrijk?
3. Als vervolg op de vorige vraag: er lijkt nogal een verschil te zijn tussen vluchtelingen en expats als het gaat om de noodzaak om de Nederlandse taal te leren. Waar komt dit verschil door? Bijvoorbeeld: heeft het te maken met een bepaalde rang binnen de samenleving of met het feit dat je al bijvoorbeeld een andere Europese taal spreekt?

4. Denk je dat taal soms als middel kan worden gebruikt om een verschil in rang tussen mensen aan te geven? Kun je dat uitleggen?

Enkele citaten uit dit gesprek:

Persoonlijkheid heeft invloed, maar ook cultuur en geloof hebben invloed. Zo kun je er een sport van maken om te raden of iemand een protestante of een katholieke achtergrond heeft. Dat kun je horen aan taal! Je hoort ook van studenten dat ze geïmponereerd raken door taalgebruik van anderen. Taal maakt echt onderscheid. Het kan uitsluiten en het kan insluiten.

Vluchteling-zijn bepaalt misschien ook mede je persoonlijkheid. Er zijn hier mensen die in het thuisland niet hoogopgeleid waren, die hier knalhard gaan werken en zich 'omhoogwerken' in status. Er zijn mensen die in hun thuisland heel hoogopgeleid waren, en die hier maar geen verblijfsvergunning krijgen en dan bij de laagst mogelijke levensstandaard blijven.

De Nederlandse taal leren ontsluit ook de Nederlandse maatschappij, dus de taal is ook de toegang tot de Nederlandse cultuur, tot de Nederlandse geschiedenis, tot de politiek, literatuur, etc. Dat maakt ook iets gek: expats leven en werken en dragen bij in Nederland, maar ze

begrijpen vaak weinig van de Nederlandse samenleving.

Er zijn zeker allerlei verschillen tussen expats en vluchtelingen.

Expats zijn vaak in dienst van bedrijven en komen zo in Nederland. Vluchtelingen moeten zich bewijzen. Het gaat ook om waarom je in Nederland bent. Ben je hier om te blijven, een nieuw leven op te bouwen? Of ben je hier voor een nieuw paspoort en reis je dan door?

Taal stuurt je denken en de manier hoe je denkt bepaalt wat je zegt. In het Fulani ben ik een andere persoon. Nederlands is vooral een wetenschapstaal. Maar in het Fulani heb ik de binnenkant van mijzelf erbij. Dat maakt een grote overeenkomst met mijn gemeenschap. Binnen bepaalt wat naar buiten komt.

Op basis van de gesprekken met de studenten zouden we taal(vaardigheid) 'gewoon' als een belangrijk thema zien. Maar door er zo met elkaar, ook persoonlijk, verder over te praten wordt het een heel rijk thema. We vragen ons af of het gesprek nog weer anders, misschien nog diepgaander, zou zijn verlopen als we het in onze moedertalen hadden gevoerd? We denken van wel: dat maakt écht verschil. Het zou dan nog veel persoonlijker kunnen worden gemaakt.

Andere studenten kijken weg Over barrières in het samenwerken in groepen in het hoger onderwijs

De studenten benadrukken dat ze niet zelig gevonden willen worden. Aandacht is echt iets anders dan medelijden. Het is moeilijk om de juiste woorden te vinden om het over de vele uitdagingen te hebben. Het lange wachten op de eindbeslissing van de IND, vrienden en vriendinnen die je achtergelaten hebt in Syrië, het zorgen voor je ouders, de taal, een vreemde blijven in je eigen klas, de verantwoordelijkheid voor je kinderen, niet weten hoe je toekomst eruit zal zien. Er is nogal wat acrobatiek voor

nodig om een balans te vinden en dan is er ook nog die studie.

Het is heel fijn dat tijdens je studie begrepen wordt dat je ook meer verantwoordelijkheden hebt. Zodat je hulp kunt krijgen, indien nodig.

Medestudenten zijn vaker afwijzend in het contact met een vluchtelingstudent, wat leidt tot isolement. Medestudenten kijken bijvoorbeeld weg als vluchtelingstudenten contact zoeken en ze laten subtiel blijken dat ze extra werk krijgen door met hen samen te moeten werken, gezien de vermeende taalproblemen. Het valt op dat er in Nederland ondanks, of misschien juist ten gevolge van individualisering in het onderwijs

veel waarde wordt gehecht aan samenwerken en werken in groepen. Niet alleen het leeftijdsverschil, maar ook de vluchtgeschiedenis maakt dat vluchtelingstudenten in een andere levensfase zijn, met een andere motivatie, met andere dromen of verwachtingen. Dat schept afstand ten opzichte van de Nederlandse studenten waarmee men moet samenwerken. Samenwerking binnen het onderwijs is lastig en dat roept vragen op over wat de belangrijkste verschillen zijn die overbrugd moeten worden tussen studenten zonder en met een vluchtverleden. In onze gesprekken komen in dit verband de volgende aspecten naar voren:

- De druk om een goede opleiding snel af te maken en/of (daarna) goed werk te vinden is hoog, omdat de familie mede (of helemaal) financieel afhankelijk is van jou
- Families leven gedwongen uit elkaar, verspreid over verschillende landen en soms werelddelen en het niet-weten wanneer je (en soms: of je) je familie weer zult zien geeft vaak veel stress
- Studenten hebben ook stress over de (benarde) situatie in het land van herkomst of elders waar familie en vrienden zich bevinden
- Studenten ervaren statusverlies: ze zijn van een (relatieve) hoge status in het land van herkomst

gegaan naar een lage status in Nederland

- In Nederland hebben de studenten gebrek aan relevante netwerken en gebrek aan bevriende (en dus zonder angst of schaamte te raadplegen) ‘cultuurduiders’; aan een netwerk dat bruggen slaat
- Er heerst in velerlei opzichten onbekendheid met de nieuwe cultuur: onbekendheid met normen en uitgangspunten in het onderwijs en op de werkvloer; vooral de ongeschreven normen en regels zijn heel ingewikkeld
- Er is sprake van een informatiebarrière

In het onderwijs zijn samenwerking met anderen en veiligheid belangrijke kwesties.

Ik ben nu derdejaars student en ik heb nog bijna nooit een opdracht met andere studenten gedaan. Andere studenten willen niet iets met mij samendoen, ik doe alles altijd alleen, terwijl je opdrachten met vier, vijf samen moet doen. Hoe is dit mogelijk?

Iedereen ging in groepjes uiteen en ik was de enige alleen. En ik heb het aan een docent gevraagd en hij zei: ik ben een hbo-student en ik moet het zelf doen. En ik moest huilen!

Groepjes vormen en met wie samenwerkt wordt lijkt te worden overgelaten aan de studenten zelf en dat pakt slecht uit voor deze studenten. Sommige docenten beroepen zich op de zelfstandigheid van de student, die moet dat zelf kunnen of op zijn minst leren. Een student geeft aan dat bij het vormen van groepjes, vooral in het begin van een studie, niemand met hem wilde samenwerken.

Iedereen denkt dat je stom bent, omdat je een taal niet genoeg beheerst.

Wat herkend wordt is dat de studenten erg hun best doen om erbij te horen, maar niet worden geaccepteerd. Dat is teleurstellend en versterkt het gevoel van ‘anders zijn’. De bereidheid om samen te werken is essentieel, net als het bewustzijn van (machts)posities. De studenten met een vluchtverleden zijn zich zeer bewust van de eigen ondergeschikte positie of ervaren druk om bescheidenheid te tonen. De taal speelt hierin een belangrijke rol, de ander wordt tenslotte (vaak onbewust) dominant door de taal. Er zijn meer verschillen met reguliere studenten, zoals de motivatie of ambitie om te studeren, om zichzelf te bewijzen en niet te mogen falen.

Als ‘mindere’ moet je wel positief blijven denken. Ik kan dit wel, maar ik ben niet minder. Ook omgekeerd geldt dat voor de ‘meerdere’ maar helaas is dat niet vanzelfsprekend. Dat krijgen we niet van iedereen.

Het is heel erg pijnlijk, mensen rekenen niet op jou, je wordt niet gezien, je bent alleen, je moet zelf problemen oplossen, niemand wil je helpen. Alles.... ik zeg niet: alles is tegen jou. Maar jij bent de enige persoon die een oplossing moet vinden. Jij moet alleen jouw problemen oplossen. Als je tijd moet besteden, in plaats van 4 uur per dag, 5 uur, 10 uur. Moet je doen. Dat is een soort van hoop. Doel, hoop. In mijn studiekamer, in mijn huis, heb ik in groot opgeschreven op de muur: “jij moet jouw doelen bereiken”. Jij gaat dood, maar jij moet jouw doelen bereiken. Je moet gewoon laten zien wie jij bent. Misschien nooit, maar doe maar wat jij kan.

Soms denk ik: waarom kan ik niet alleen werken? Graag wil ik alleen werken. Dan volg ik mijn methode, mijn planning. Ik ga gewoon doen wat ik leuk vind.

Als ik iets alleen doe of ik moet een verslag alleen doen of zo, dan heb ik tijd om te denken: “wat moet ik schrijven?” En dan schrijf ik iets,

1 keer, 2 keer, 3 keer, dan kan ik mijn verslag corrigeren. En dan kan ik het sturen naar een bedrijf om taal te corrigeren. En nog een keer moet je kijken, aanpassen een aantal dingen en dan stuur je het naar de docent. Of examencommissie, maakt niet uit. Dat proces duurt minimaal een week en maximaal een maand. Dat is afhankelijk van het proces. Maar dat proces duurt voor een Nederlandse student een dag. Nee, een uur.

Wat moeten docenten weten, waar moeten ze rekening mee houden, volgens de studenten?

Ten eerste hij is hier, sowieso omdat, als je vluchteling bent, je komt niet hier omdat je het wil. Je bent hier omdat het moet. Dat is één. Daarna zit hij of zij sowieso met problemen. Het gaat om gezinshereniging. Er speelt iets met de IND. Er spelen dingen. Die kunnen ook spelen bij Nederlandse studenten, maar docenten moeten wel weten dat het geen bijzondere studenten zijn, maar wel dat het 'andere' studenten zijn. Dat er extra dingen spelen. En dan, je kunt wel iets doen als docent. Ik bijvoorbeeld, in het tweede jaar heeft een van mijn docenten mij enorm geholpen. Het is een vak wat bijna niemand haalt, maar ik heb het wel gehaald. Hij heeft mij een kans gegeven. Hij heeft gezegd: "ik weet dat je alleen

bent, dus als je iets nodig hebt, laat het weten, etc. Ik zit hier en ik ben er". Hij heeft mij geholpen op zijn eigen manier. Hij heeft mij feedback gegeven op het juiste moment. Zo geef je iemand een kans. Je kunt altijd iets doen. Dat is wat ik denk.

Mogen we net als van docenten ook van medestudenten enige solidariteit verwachten? Dit is een belangrijke vraag die we in een rondetafelgesprek met docenten en studenten aan de orde stelden. De vluchtelingstudenten die daarbij aanwezig waren gaven aan soms expliciet hulp te hebben gevraagd, maar niet te hebben gekregen. Volgens de studenten wordt al snel door medestudenten gedacht dat zij het gewoon niet kunnen. Het onderwijssysteem maakt dat veel (niet-vluchteling) studenten simpelweg niet meer tijd dan nodig is besteden aan hun studie, ongeacht wat dit mogelijk voor henzelf en andere (vluchteling)studenten betekent. Andere studenten streven naar zo hoog mogelijke cijfers, waarbij ze de inschatting maken dat hulp bieden aan andere (vluchteling) studenten daar afbreuk aan kan doen. Het individualiserende onderwijssysteem vraagt kortom van alle studenten nogal wat volharding, en in het bijzonder van vluchtelingstudenten. Zij ervaren het eerste studiejaar als het moeilijkste. Als je dat hebt ge-

haald, dan bereik je ook de eindstreep, is de gedachte.

Uit het rondetafelgesprek kwam naar voren dat de verantwoordelijkheid bij de docent moet liggen om van de klas een veilige, inclusieve klasruimte voor verschil en transformatie te maken. Dat begint met persoonlijk contact met de studenten, zodat je als docent weet wat er speelt onder je studenten. En flexibiliteit bieden: dat er mogelijkheden tot uitstel zijn, mogelijkheden om vragen te stellen, maar ook aandacht voor de groepssamenstelling. Als docent kun je ervoor zorgen dat er geen homogene groepjes ontstaan. Daarmee kun je de basis scheppen voor een veilige ruimte. Ook is het van belang in de klas aandacht te besteden aan ervaringen van vluchtelingen, zodat medestudenten leren om zich te verplaatsen in de werelden en ervaringen van deze studenten en empathie kunnen ontwikkelen. Dat creëert een sfeer van solidariteit. In deze sfeer kun je laten zien dat vluchtelingstudenten belangrijke ervaringen, kennis en talenten hebben, waarbij er ruimte komt om deze talenten en ervaringen ook daadwerkelijk in te brengen. Je benut op deze manier de klasruimte om verschillende perspectieven uit te wisselen. Alle studenten krijgen hiermee de mogelijkheid om in de praktijk hun communicatie- en

teamvaardigheden te ontwikkelen, die burgers in de samenleving nodig hebben. Dit is de basis om de samenleving met elkaar inclusief te kunnen maken. Je kunt alle studenten in je groepen leren dat zij de samenleving kunnen veranderen, gewoon door vluchtelingstudenten te ondersteunen, een vraag te beantwoorden, in groepjes samen te werken als dat nodig is, door ze iets uit te leggen, etc. en dus van elkaars ervaringen te leren. Niet alleen de docent is hiervoor van groot belang, maar ook de rol van de onderwijsorganisatie is heel erg belangrijk om inclusie in het samen handelen in de alledaagse onderwijspraktijk te faciliteren. Denk hierbij aan beleid om de werkdruk van docenten te verminderen, waardoor de contacttijd tussen docent en studenten ruimer kan zijn en waardoor er ook mogelijkheden ontstaan om elkaar buiten het klaslokaal te spreken. Docenten en studenten kunnen elkaar op die manier beter leren kennen. Ook heeft de organisatie de mogelijkheid om de toetscultuur te veranderen. In de praktijk van toetsing lijkt het niet alleen om beoordeling, maar ook om veroordeling te gaan waar verdelingen als 'hoog' en 'laag', 'beter' en 'slechter' uit ontstaan.

Durven afwijken, ondanks dat je inschat of weet dat de groep het niet goedkeurt

Bespiegelingen over cultuur en religie

De gedwongen migratie leidt bij veel van de studenten, door de bewustwording van culturele en religieuze verschillen met Nederlanders, tot het herijken van wat eerder vanzelfsprekendheden waren, zoals culturele gewoontes, gebruiken en de rol van geloof in je dagelijks leven. Dat roept de vraag op waar je in de nieuwe situatie voor staat en gaat.

Hier komen als vluchteling, dan komt religie op de tweede plaats.

Ik weet niet of dit over verschillen gaat, maar de Nederlandse studenten... ze willen echt allerlei weten over de islam, over de religie, over de hoofddoek. Ze vinden het echt vreemd als iemand een hoofddoek draagt, maar voor mij is het echt normaal.

Hier... ik zeg niet meteen dat ik moslim ben, maar dat vragen Nederlanders later in het gesprek.

Ik heb zeker niet mijn cultuur weggelaten of zo. Ik heb de allermooiste eigenschappen van mijn cultuur bewaard en de Nederlandse mooie eigenschappen meegenomen en zo

leef ik. Van beide culturen gewoon... Ja, het beste genomen van beide culturen. Dat heb ik gedaan. Want er zijn ook heel veel dingen in mijn cultuur die ik niet leuk vind en niet mooi. Ook niet toen ik jong was.

Ik ben sociaal, maar met mijn eigen omgeving. Maar met Nederlanders... dat is iets nieuws.

Dus ik probeer ook altijd om nieuwe dingen te doen, ook met de Nederlanders. Ook voor de balans. Jullie hebben hele goede eigenschappen in de maatschappij, de cultuur, dat leer ik van jullie. Wij hebben ook mooie dingen in onze eigen cultuur. Dus als je een balans hebt daarin, dan word je gelukkig.

Cultuur en religie zijn verstrengeld, het is lastig om die twee uit elkaar te trekken. Het is wel makkelijker om te wijzen op de verstrengeling van 'andere' culturen en religies (bijvoorbeeld in het hoofddoekendebat), terwijl deze verstrengeling natuurlijk net zo goed geldt voor je eigen cultuur en religie. Bij 'onszelf' zien we de verstrengeling alleen niet altijd even goed. Een voorbeeld daarvan zijn opvattingen over homoseksualiteit: zijn deze nu cultureel of religieus? En de kerstviering en de kerstboom op school: zijn deze cultureel of religieus?

Persoonlijk vind ik het helemaal niet een probleem als ik met een Nederlander ga trouwen, maar vanwege de geloof die... Ja de religie die mijn familie heeft, niet echt mijn gezin maar de grote, de hele familie, of de omgeving is het wel een probleem. Eigenlijk is het de cultuur en de omgeving... het is een schande, want dan gaat iedereen over ons praten. Dus niet echt vanwege het geloof dus, ja. Ik vind wel jammer maar het is gewoon zo. In Nederland was het ook zo dertig, veertig jaar geleden.

Kennis over culturele gewoontes en gevoeligheden, net als zelf *outgoing* zijn, helpt om in de dagelijkse praktijk je weg te vinden.

Je moet soms in bepaalde situaties mensen bewust maken van hoe het in Nederland gaat. Nederlanders denken zo en zo. In het algemeen, het hoeft niet per se echt een duidelijk beeld te geven over Nederlandse gewoontes, want het verschilt uiteraard per persoon of familie. Maar in het algemeen kan je bijvoorbeeld aan me vertellen: wat zijn de algemene voorwaarden van de Nederlandse cultuur en gewoontes van de maatschappij? Dat misten wij. KNM-les,¹⁴ niet aan de hogeschool,

14 KNM is de afkorting voor het inburgeringsonderdeel Kennismaking met de Nederlandse Maatschappij.

maar bij de taalschool bijvoorbeeld, daar staan in het KNM-boek dingen over zorgverzekering en de belastingdienst, maar niet over het sociale leven. Over homo's bijvoorbeeld of bepaalde dingen die interessant zijn en goed om te weten. Geen details of gevoelige dingen die vluchtelingen en nieuwkomers moeten weten om zich bewust te zijn. Om bewust te zijn om verder te gaan met doelstellingen of dromen.

Toen ik in de taalschool was, ik had kennismaken in Nederlandse cultuur gehad. Altijd heb ik tegen mijzelf, iets binnen, waarom ga ik die... waarom krijg ik die kennis en cultuur? Ik wil het niet. Ik woon in Overvecht.¹⁵ Hoeft niet cultuur, hoeft niet... ja. Maar toen ik met de andere collega's op mijn stage op de school om een tafel heb gezeten, durfde ik niet mee te doen. Zij gingen bijvoorbeeld over een onderwerp praten. Wat ging ik vertellen? Ik wist niks over die informatie. Ja, daarom durfde ik niets te zeggen.

Vluchtelingen kunnen ook ondernemend zijn. Iemand die zelf probeert met mensen te gaan kletsen, het contact te nemen en niet te voelen als

iemand die anders is. Gewoon doen, gewoon gaan ondernemen. Mensen merken wel dat ze respect voor jou gaan tonen doordat ze jouw taal horen. En als je hoort van, oké, ik kom zeker mensen tegen die jou gaan negeren of niet praten, je hoeft je niks aan te trekken, want er zijn ook andere leuke mensen. Je hoeft niet met één bril op dezelfde manier naar alle mensen te kijken.

Maar het is altijd goed om je eigen grenzen te kennen, zeg maar, om te weten wat verboden is om te zeggen, of wat niet prettig is om te zeggen. Bijvoorbeeld, in mijn cultuur is het gebruikelijk om, als je vreemden tegenkomt, dat je mannen kusjes geeft en een dikke knuffel. Dat is gebruikelijk. Dat kan je hier niet doen, bijvoorbeeld.

In hoeverre het leven in Nederland je geloof en je geloofsuitingen beïnvloedt is vaker onderwerp van gesprek tijdens de tweede ronde. Geloof kan ook een belangrijke steun in het leven hier zijn.

Mijn vader heeft niks gezegd, mijn broer ook niks, maar mijn moeder was zo verdrietig. Ze zei van: "oké, ik begrijp dat je je niet zo lekker voelt in verband met het scheiden met je ex. Daarom ga ik je een paar dagen geven zodat je wat beter kan

voelen om het hoofddoek weer te dragen", maar ik zei tegen haar: "nee, ik doe het nooit meer. En stel dat ik na een aantal jaar bijvoorbeeld weer overtuigd ben om het hoofddoek weer te dragen, dan ga ik het doen of voor mijzelf of voor God, niet voor jullie." Ik was te direct en ik merkte dat het heel pijnlijk voor mijn moeder was, maar ik dacht, oké, één minuut of twee minuten het slechte nieuws brengen en jouw moeder verdrietig maken is beter dan vijf jaar acteren.

Het enige wat ik niet fijn vind, is dat wanneer ik een vrouw met een hoofddoek zie ruziemaken en schelden op straat. Dan heb ik daar moeite mee, dat zij de vitrine van de islam uitdraagt, dan voel ik irritatie. Het voelt als ook beschadiging voor mij. Of een jonge moslim in djellaba die spuugt op de grond. Je doet dus dingen die islam niet accepteert.

Mijn vader heeft een scootermobiel gekregen en gaat regelmatig naar de moskee, heeft er veel vrienden. In Damascus was bijna iedereen moslim, dat is een verschil natuurlijk. Met de Ramadan was het heel gezellig, samen eten, die gewoontes mis je hier in Nederland. Je tantes en je ooms komen gewoon zonder afspraak gezellig eten of kletsen. Hier gaat het met een systeem, met agenda's. Ik doe het zelf ook, ik zou het zelf nu

ook raar vinden als ik weer in Syrië zou zijn. Ik voel van binnen dat ik verander.

Maar hier in het AZC, bijvoorbeeld, heb ik dingen gezien die ik nooit had bedacht. Hele andere religies bijvoorbeeld. Of mensen die helemaal zonder religie zijn. Heel veel opties eigenlijk. En toen wilde ik het leven in Nederland proberen, eigenlijk. Ik heb alles gezien. Veel gezien. Ik begon te lezen. Ik had ook vrienden die niet gelovig zijn. En die waren echt een grote hulp voor mij om echt te lezen. Toen ik twijfelde was ik helemaal vrij om allerlei vragen te stellen. Om alles te onderzoeken.

Toen ik depressief was kon ik geen einde voor die weg zien, geen licht aan het eind van de tunnel zien. Dus op dat manier... Ja, gewoon geloven dat, ja, er iets die voor mij staat. Dat helpt.

Wat in Nederland anders is dan in veel landen van herkomst van vluchtelingen, is de vrijheid om wat je denkt ook uit te kunnen spreken. Vrijdenken dus, al is dat ook in Nederland niet (meer) altijd zo gemakkelijk.

Vrijdenken is in de context met anderen. Je mening uiten en delen met anderen. Durven afwijken, ondanks dat je inschat of weet dat

¹⁵ Overvecht is een multiculturele wijk in Utrecht.

de groep het niet goedkeurt. 90% van mensen die uit dictaturen komen hebben daar problemen mee.

Ik heb een zwager die altijd aangeeft dat hij niet gelooft. En hij spreekt dat overal uit. Hij hoort nergens bij. Zijn vrouw, mijn zus, is nu inmiddels ook zo. Mijn andere zus, in Damascus, is juist ontzettend vroom gelovig. Ze zijn elkaars tegenovergestelden. Ik zit ertussenin. Als je je echt uitspreekt, word je geïsoleerd. Dat is echt gevaarlijk.

Vrijdenken is ook moeilijk binnen de eigen groep. In de eigen groep kun je alleen komen te staan, afgewezen worden. Vrijdenken kun je voor je houden, maar daardoor kunnen we ook in Nederland niet meer echt met elkaar tot een goed gesprek komen.

Vrijdenken is enerzijds de regels willen volgen en niet geïsoleerd willen raken, en anderzijds ook trouw willen zijn aan jezelf. Die spanning daartussen.

We zijn kuddedieren, we moeten de regels volgen. In Nederland is emancipatie pas begonnen toen vrouwen minder afhankelijk werden van hun echtgenoten.

BESPREKING VAN DIT THEMA IN DE ONDERZOEKSGROEP

We hebben meermaals diepgaand met elkaar gesproken over dit thema, omdat het zo belangrijk en soms beladen is. Cultuur en religie zitten in alle vezels van je lijf, onder je huid, maken diepgaand deel uit van je biografie, van hoe je denkt en voelt. Ze kunnen je thuis doen voelen, verbonden met anderen, het gevoel geven dat je erbij hoort. Tegelijkertijd zijn het cultuur en religie waarover zoveel vooroordelen, statische en reducerende, stereotiepe en soms ontmenselijkende opvattingen bestaan. Vanwege cultuur en religie kun je uitgesloten worden, er worden oorlogen over gevoerd, je kunt het met de dood bekopen als je andersdenkend bent. Voor veel vluchtelingen, net als voor niet-gedwongen migranten, is het vooral op het vlak van cultuur en religie dat er confrontaties en bevestigingen in de dagelijkse omgang met Nederlanders plaatsvinden. Daarbij kan het gaan om de zichtbare overeenkomsten en verschillen, maar ook om de impliciete culturele en religieuze codes. Voor vluchtelingen spelen de plotselinge overgang van het land van herkomst naar het nieuwe thuisland, het vaak ontbreken van familie en netwerk en alle grote onzekerheden die statusloosheid (maar ook zeker

de eerste jaren van het leven met een status daarna) een extra rol. Cultuur en religie vormen niet een afgebakend thema, maar hebben vele overlappings met de andere thema's in dit boek.

We hadden meerdere, op elkaar voortbouwende vragen voor elkaar als leidraad:

1. In hoeverre hebben volgens jou religieuze beleving en vroomheid invloed op het leven van nieuwkomers? En op hun integratie in een nieuwe samenleving?
2. Zou er in de dieptegesprekken niet zoveel over religie worden gepraat omdat studenten dit niet durven? Of om eventuele provocerende vragen over religie te vermijden? Of omdat ze bang zijn dat de nieuwe samenleving hen niet zal accepteren?

Veelbetekenend voor dit gesprek zijn de volgende citaten:

In Turkije, op weg naar Nederland, kregen vrouwelijke vluchtelingen al waarschuwingen dat zij vanwege hun hoofddoek moeilijkheden zouden krijgen in hun nieuwe thuisland. Dus ik was al een beetje bezorgd. Ik wist niet wat er zou gaan gebeuren, wat denken de Nederlanders over de islam? etc. Dat was onduidelijk voor ons. De eerste drie jaar was het ontdekken.

Praten we over de islam of niet? Is het een probleem als we praten over de islam, of niet?

Nederlanders blijken nieuwsgierig te zijn. Ze vragen je inderdaad waarom je als moslima een hoofddoek moet dragen. Ze vragen naar de regels van de islam. Je krijgt als nieuwkomer regelmatig een bepaald soort vragen over de islam: vragen over hoe het hoort in de islam. Nederlanders vragen niet vaak naar jouzelf en jouw geloofsbeleving. Je kunt je eigenlijk wel afvragen of nieuwsgierigheid daarbij wel de onderliggende motivatie is. Het lijkt er meer op dat veel van die "hoe hoort het eigenlijk?"-vragen bedoeld zijn om de eigen beeldvorming te checken, en wellicht bevestigd te willen zien.

Toen, in je land van herkomst, was islamitisch zijn geen keuze. De ontmoeting met secularisme en met mensen van andere geloven maakt dat het meer een keuze wordt. Je gaat het steeds meer als een keuze beleven.

Je zou grofweg drie mogelijkheden kunnen onderscheiden, ten minste zo zien we het om ons heen onder hen die zijn gevlucht: je hebt mensen die hier in de diaspora strenger gelovig worden; je hebt mensen die het gevoel hebben dat ze in de diaspora andere keuzes kunnen overwegen en die

bewust blijven kiezen voor hun islamitisch geloof. Zij zijn het die daar graag openlijk, op een gematigde manier, voor uitkomen en met andere moslims en met anders- of niet-gelovigen ervaringen willen uitwisselen; en er zijn mensen die zich niet meer moslim noemen.

Ik ben niet strenggelovig. Ik wil voorzichtig kunnen omgaan met iedereen. Maar voor strenggelovigen ben ik niet een echte moslima. Dat maakt me niet uit, dat vind ik prima. Bijvoorbeeld mijn buurvrouw hier zei altijd dat ik en mijn dochters geen islamitische kleding dragen, mijn dochters gaan naar dance, en ik geef mijn man een knuffel. Dat is "niet-islamitisch".

Er zijn mensen van mijn gemeenschap die vinden dat alles hier niet-normaal is, die met alles ontevreden zijn. Een van de basisregels van de islam is dat je je in een ander land moet aanpassen. Geloof zonder iets te weten, dat is echt een drama. Door mijn master islamitische theologie krijg ik respect, ook al zien andere moslims mij als een jonkie, want ik doe allerlei wat ik zelf wil.

We denken misschien wel dat we kiezen, maar religie zit toch echt in alles: in hoe we denken, in hoe we leven. Het gaat over cultuur,

over de kerk of moskee of andere religieuze verenigingsgebouwen, over familieverbanden, over rituelen, over tradities.

Met mijn katholieke achtergrond bijvoorbeeld herken ik onmiddellijk of iemand protestant is. Bij ons vroeger thuis had het geloof ook een economische factor. Mijn ouders, die wilden dat wij als katholieke kinderen goed zichtbaar waren, er netjes uit zouden zien. Want dan kwamen er klanten.

Je zou ook steun kunnen hebben aan de religie. Maar als je weinig kennis hebt van de islam, dan weet je helemaal niet waar je steun van kunt krijgen. Het niveau van islamkennis is niet groot onder Nederlandse moslims. Men accepteert ook niet de verschillende islamitische wetscholen, de *madhāhib*. Er zijn veel conflicten onderling, terwijl dat niet terecht is. De echte problemen zijn tussen de moslims onderling. Je moet kennis hebben!

Moslim zijn moet je ook leren. De grote *moefiti's*¹⁶ hebben het ook moeten leren. Als je als nieuwkomer komt in de diaspora, dan krijgen religieuze regels een nieuwe invulling. Dat moet je echt weten!

16 *Moefiti's* zijn hoge islamitische wetsgeleerden.

Voor het volgende gesprek over cultuur en religie hadden we de volgende (uitgebreide) vraag en een vervolgvraag:

3. In hoeverre is het mogelijk om vanuit mens-zijn te voelen en te denken, daarbij je geloofs-overtuiging ook in ogenschouw te houden, maar misschien soms ook even naast jezelf te kunnen zetten? Of leidt het denken vanuit mens-zijn misschien wel tot de pretentie boven de verschillen te kunnen gaan staan? Dus bijvoorbeeld in relatie tot homoseksualiteit: wanneer twee mannen elkaar liefhebben en bijvoorbeeld trouwen en misschien kinderen willen adopteren, kunnen we daar dan ook anders naar kijken dan vanuit artikel 1 van de Nederlandse grondwet of vanuit de islamitische/joodse/christelijke geloofsleer en wet?
4. Wat betekent dit voor vorming van kinderen en jongeren in onderwijs?

Citaten uit dit gesprek:

Sommige mensen volgen echt de regels. Anderen zijn flexibeler. Of je flexibel bent hangt af van opvoeding, ervaring, etc. Wanneer je een andere persoon niet kwaad doet, dat is jouw perspectief. Maar voor andere mensen kan het wel kwaad doen zijn. In de kern zijn we mens. Daarna ben je

moslim, ben je zwart, ben je wit. Dat moet je wel accepteren. Daarna komen de verschillen. Die diversiteit maakt ons ook sterker. Mens-zijn is heel universeel. De verschillen beginnen op een niveau daarna. Die verschillen moeten, anders hebben we geen leven.

Ik wil niet iets zeggen dat te snel wordt geïnterpreteerd. Ik spreek, behalve met jullie, niet over de islam. Je wilt niet iets verkeerd zeggen. Misschien is dat ook een reden dat er in de gesprekken met de studenten niet veel wordt gezegd. Het perspectief van de ander is belangrijk bij het praten over religie.

Eerst komt de mens, daarna het geloof. Het geloof verdedigen is het gezamenlijke ego. Ik begrijp niet dat wij mensen niet begrijpen dat het gezamenlijke ego een machts-spelletje is.

Als docent ben je pedagogisch opgeleid om te polsen wat er in de klas leeft. En afhankelijk van hoe veilig het is, verleg je die grens wat meer. Als kennis ontbreekt en als veiligheid ontbreekt, dan kun je nauwelijks een moeilijk onderwerp bespreken. Het ontbreken van de kennis is echt een heel groot punt.

We hebben hierop weer een vervolgesprek over dit thema en krijgen weer nieuwe vragen daarvoor aangereikt door een van ons:

5. Wat is vrijdenken voor jou?
Is dat hetzelfde als vrijheid van denken? Is dat volgens jou ook mogelijk terwijl je gelooft?
6. Zijn er grenzen aan vrijheid van denken voor jou? Waar liggen die?
7. Wanneer ervaar jij dat mensen meer of minder vrij gaan denken? Denk aan omstandigheden, invloed van de ander (bijv. in relatie tussen twee mensen (niet) uit dezelfde geloofsgemeenschap), etc.

veel mensen uit dictaturen. Lang opkroppen van gevoelens barst er op gegeven moment uit, los van veiligheid of moment kiezen.

Alles wat geweld kan oproepen, daar moeten we voorzichtig mee omgaan. Het gaat om iedereen, niet alleen om de meerderheid. Dat is ook vastgelegd in de wet, juist om minderheden te beschermen.

In Nederland zijn we meer laïc,¹⁷ maar wat wel super zou zijn is wanneer we zouden zeggen: alles wat ten koste gaat van anderen, dat moet je nalaten. Je mag niet een ander boos maken. Als *Charlie Hebdo*¹⁸ ervan geniet om miljoenen moslims boos te maken, dan moet je stoppen met grappen te maken. Om geweld te stoppen. De vrijheid van meningsuiting gaat niet om het beledigen.

17 *Laïc* is het Franse woord voor rechtstatelijk scheiding aanbrengen tussen geloof en politiek.

18 *Charlie Hebdo* is het Franse, satirische tijdschrift dat in 2015 cartoons van de Profeet Mohammed plaatste waar veel moslims wereldwijd aanstoot aan namen. De redactie werd kort daarop doelwit van een aanslag waarbij twaalf mensen werden vermoord door schuldig bevonden hoofdverdachten die claimden de islam te moeten verdedigen.

Ja, we moeten echt praten over islam en andere religies. Wat je gelooft maakt jou minder, maar wat je weet maakt jou sterker. Je groeit aan de ander door het gesprek aan te gaan.

Door het verwoorden van wat je denkt, merk je ook dat het heel moeilijk is om het echt te verwoorden. De kans om dieper met elkaar in gesprek te gaan, die doet zich niet zo vaak voor. Nou, ik praat heel vaak met mensen hierover. Anders wordt het een taboe. De ander met wie ik spreek en die moeite heeft met homoseksualiteit bijvoorbeeld, hij moet steeds van mij over homo's horen, *desensitization* is belangrijk! Niets is taboe, wij maken taboes. Als je hier leeft en je zit vast in jezelf of in dogma's, dan blokkeert dat alles.

Voor een nog weer verdergaand gesprek kregen we deze vraag mee van een van ons:

8. Laten we met elkaar nog verder de rol van de 'grensganger', de 'beschouwer aan de buitenkant van de sociale groep' uitdiepen; een rol die misschien wel nodig is om 'anders' te zijn? De spanningen die dat oproept zijn al wel een beetje aan de orde geweest afgelopen keer, maar ik zou wel heel benieuwd zijn om dat toch ook echt voor ons alle vier te verkennen. Want: ook al komt religie op de tweede plaats

voor mensen met een vluchtverleden, zoals werd gezegd afgelopen keer, de beschouwelijke positie maakt misschien nog wel meer een buitenstaander van je, of die bevestigt in elk geval een meer geïsoleerde positie?

Ook uit dit gesprek enkele citaten:

Het zoeken hierin ten opzichte van de eigen gemeenschap 'daar' en 'hier' en de eigen zoektocht naar 'waar hoor ik bij' en de confrontatie met de hypergeïndividualiseerde samenleving in Nederland die sterk op die zoektocht drukt... je moet hier bijna wel gaan zoeken, als migrant! Maar die ook mogelijkheden opent... dat is toch wel een heel bijzonder proces.

Ik heb altijd een beetje moeite met zo'n begrip als inclusie, of je thuis voelen. Ik vraag me dan af: wil ik dat wel? Iedereen heeft waarschijnlijk een behoefte aan erbij te horen, maar ik vind het wel fijn om een beetje erbuiten te staan.

Ik weet nog heel goed dat mijn ouders daar ook in megingen. Zij zeiden ook op gegeven moment: we willen niet zomaar meer doen wat de kerk zegt. Dat was ook moeilijk, want hun hele leven hadden ze zich gesteund gevoeld door de kerk, door de gemeenschap. En ik denk dat mensen nu regels veel

Vrijheid van denken heeft iedereen. De enige vrijheid die je hebt, is vrijheid van denken. Maar je kunt jezelf ook beperken in denken. Dat is voor mijzelf vrijheid van denken.

Als het over vrijdenken gaat lijkt de gemeenschap een groter risico dan het geloof. Het risico dat er zo over je gesproken wordt, dat je geïsoleerd komt te staan, buitengesloten wordt.

Ik ben heel huiverig voor mijzelf overgeven. Ik moet zelf blijven denken.

Emoties worden door veel Nederlanders meer gereguleerd dan door

meer naar hun eigen hand zetten. Dat is goed, dat je je steeds afvraagt of je het er wel mee eens bent, met wat er gebeurt, en anderzijds breekt dat de automatische binding met de gemeenschap.

Vanuit een rand naar de samenleving kijken, zonder dat je er al te veel zelf inzit. Ik heb de ervaring dat als je te veel ergens in zit, dan kun je er ook niet goed meer naar kijken. Daarvoor heb je een buitenpositie nodig, om dat te kunnen zien.

Op metaniveau sta je aan de rand om meer inzicht te krijgen. Maar in andere gevallen moet je er diep ingaan om te begrijpen wat er gebeurt. Soms moet je dus aan de rand staan, en soms niet. Het is situatief. Gevoel, ervaring, doen, ... De optelsom van de vijf zintuigen is het metaniveau waarop je moet gaan om allerlei te begrijpen. Wat ik leer, de mensen die ik ontmoet, dat alles beïnvloedt de keuzes die ik maak. Ik probeer in relatie tot de moslim-gemeenschap nergens bij te horen.

En wat ik ook veel ervaren heb: ik ben automatisch, intuïtief voel ik wie er wel bij hoort en wie er niet bij hoort. En met mensen die er net niet bij horen, met hen maak ik veel makkelijker contact. Dat maakt het makkelijker om met diversiteit om te gaan. Als ik de vraag krijg wie ben ik, dan zou ik zeggen: ik ben mijn geschiede-

nis. Wat er ook gebeurt, morgen, ik kan dement worden, ik kan een ongeluk krijgen, of er oorlog uitbreekt of niet, er is een kern die overal in tevoorschijn komt.¹⁹

Het enige wat ik met jullie gemeen heb is de mensheid. Verder ben ik totaal verschillend. Maar het zou kunnen dat ik iemand tegenkom die identieke situaties heeft meegeemaakt als ik.

Ik kan jullie als heel verschillend vanuit cultuur of religie zien, maar me wel heel verbonden voelen. Je levensverhaal aan elkaar vertellen maakt het mogelijk om over jezelf te vertellen en me veiliger te voelen. Het is ook risico lopen! Veiligheid moet je zelf doen, heeft te maken met grenzen kneden, soepeler worden daarvan, uitproberen en kijken wat er gebeurt, waardoor je ook je eigen veiligheid kunt vergroten.

19 Deze kern noemen we gekscherend 'Peterheid'

Niemand wordt geboren als slecht of racistisch

Over wij-zij tegenstellingen

Het verlangen om ergens bij te horen is iets dat ik tot nu toe altijd heb waargenomen bij de mens. Het is wel echt belangrijk en essentieel om je hiervan bewust te zijn, zodat je anderen niet uitsluit of sterke vooroordelen ontwikkelt tegen mensen die niet in jouw groep vallen.

Waarom zou er een tegenstelling of scheiding (wij wel, zij niet) onderliggend zijn bij een wij-zij denken? Dat hoeft helemaal niet, maar wij-zij denken heeft ten onrechte wel die betekenis. Dat er aan alle kanten

sprake is van verschil – ook tussen degenen die (voor een bepaalde gelegenheid) respectievelijk 'wij' en 'zij' vormen – betekent nog geen tegenstelling of (af-) gescheidenheid tussen de beide groepen. Bovendien is die indeling in 'wij' en 'zij' dynamisch. Uit de groep van 'wij' die ooit zijn gevlucht, en 'zij' die dat niet zijn ontstaan op een feestavond bijvoorbeeld een heel andere 'wij' die vlees eten en 'zij' die dat niet doen.

De wij-zij tegenstelling komt in allerlei toonaarden terug in onze gesprekken. Het verschil tussen wij en zij kan als groot of klein, als wezenlijk of als triviaal worden ervaren, of gemaakt. Of als een verschil in macht: superioriteit versus inferioriteit. Door dit

soort indelingen van verschillen kan een kloof ontstaan. Het is uiteindelijk meer de kloof die je zou kunnen overbruggen, dan het verschil zelf. Immers, mensen zijn en blijven verschillend.

Vanaf toen ik me kan herinneren tot nu toe heb ik heel veel soorten wij-zij meegemaakt. Wij en zij die aan een andere school studeren, wij en zij die van een andere stam zijn, wij en zij die uit een andere wijk komen, en nu in Nederland, wij mensen met vluchtverleden en zij mensen die hier geboren zijn. Blijkbaar kunnen we als mens nooit van onze soort denken als mensen. Het komt ook door onze evolutionaire erfenis. Gedurende de evolutie van de mensheid bood het behoren tot een groep veel dingen aan de mens, zoals bescherming, samenwerking, delen van hulpbronnen etc. Mensen die sterke sociale banden hadden, kregen meer kans om te overleven. Daarom zijn we als mens constant bezig met de groepen vormen van wij en zij.

Zo verklaart een van de studenten de tegenstelling en geeft er zelfs een positieve betekenis aan. Kort daarop geeft hij echter aan dat de wij-zij tegenstelling tevens mede veroorzaakt wordt door labels zoals dat van de vluchteling, die niet snel veranderen en daarmee legt hij een verband met 'identiteit'. Hij legt uit:

Voor het overbruggen van verschillen hoeven we niet onze identiteit op te geven. Het gaat meer over ruimte creëren voor diversiteit en het erkennen en waarderen van verschillende perspectieven.

Ook een andere student is mild in zijn oordeel en vraagt om begrip voor anderen:

Het is ook belangrijk om te beseffen dat we als mensen soms moeilijk kunnen zijn voor anderen vanwege onze eigen waarnemingen en omstandigheden. In plaats van mensen die zich beroepen op de wij-zij tegenstelling, is het belangrijk om te proberen te begrijpen waarom ze zich op die manier gedragen. Je weet eigenlijk niet wat mensen hebben meegemaakt in hun leven voordat ze zijn geworden zoals ze nu zijn. Niemand wordt geboren als slecht of racistisch. Dus, als iemand die zich bewust is van de negatieve effecten van dit gedrag, denk ik dat je echt dankbaar moet zijn dat je dit begrijpt en niet op dezelfde manier handelt.

Dit lijkt op een vergoelijking of legitiemering van uitsluiting vanuit het perspectief van de vluchtelingstudent. Het is pijnlijk als de samenleving waarin je alles doet om erbij te horen je als minderwaardig beschouwt. Dan moet je je best doen om je goed

te kunnen blijven voelen en 'begrip te tonen'.

Sinds dat ik in Nederland ben heb ik veel mensen met een vluchtverleden gezien die bewust en onbewust bezig zijn om erbij te horen, van alles proberen om er zo goed mogelijk bij te horen. Je best doen om Nederlands te leren, jaren hopen op een Nederlands paspoort, hopen om in een huis wonen en niet in het AZC, hun best doen om aan een Nederlandse school te studeren, maar na elke poging zijn ze nog steeds de vluchteling. Het kan een enge gedachte zijn om te weten dat dit label nooit gaat veranderen. Het komt doordat je vaak neergekeken wordt in de maatschappij. Toevallig was ik gisterenavond op een feestje met klasgenoten. Ik heb een jongen ontmoet en na een paar biertjes begon hij vragen te stellen: "hoe ben je eigenlijk naar Nederland gekomen?" "Hadden jouw ouders genoeg geld?" Het zijn kleine dingen die je duidelijk maken dat je in een groep meestal minderwaardig wordt. Gelukkig voel ik dit helemaal niet en ik ben blij met wie ik ben en waar ik vandaan kom. Maar ik begrijp de mensen die hierin verdrinken en proberen hun identiteit te vernielen en helemaal opnieuw een Nederlandse identiteit op te bouwen.

Het is een gevoelige lijn in wat je mag veranderen en wat je moet houden om jezelf te blijven. Het is lastig omdat je nu tussen twee gemeenschappen leeft, je vorige gemeenschap moet je ook accepteren. Ik denk dat het doel is niet zozeer om identiek te worden aan elkaar, maar eerder om wederzijds begrip te bevorderen voor elkaars perspectieven. Voor een menselijke samenleving moeten we verbinding en begrip hebben met elkaar, zelfs als we elkaar niet volledig kunnen verstaan. Iedere mens is uniek, we kunnen nooit alles van iedereen begrijpen.

Een van de onderzoekers schetst zelf een minder positief scenario:

Toch heb ik ook nog iets anders met dat 'wij' en 'zij'. Ik heb de grote angst dat wij elkaar écht niet (meer?) zullen kunnen bereiken en begrijpen. Dat er werkelijk een kloof tussen ons (tussen 'wij' en 'zij') zit, niet bestaand uit vooroordelen over de anderen die we er zelf in stoppen, maar bestaand uit onoverbrugbaarheden gelegen in ervaringen, in lichaamsbewegingen, in culturen, in talen, in wie we ten diepste zijn (geworden). Dat lijkt me een verschrikkelijk, gitzwart scenario. De volstrekte ontoegankelijkheid van de ander, waarbij je – ook al heb je doorleefd besef van verschillen tussen ons – echt geen idee hebt van waaruit

een ander handelt, van wat er bij die ander van binnen gebeurt, van wat er vervolgens ontstaat in de ruimte.

Een student die na enkele jaren nu zelf in haar werk taal- en integratieprogramma's aanbiedt voor vluchtelingen, formuleert het professioneel:

Het slaan van een brug tussen Nederlanders en vluchtelingen, net als het respecteren van diversiteit, is van cruciaal belang voor een inclusieve samenleving waarin iedereen wordt gewaardeerd. Door begrip en empathie te bevorderen, kunnen vooroordelen worden doorbroken en kan er een gevoel van gemeenschap ontstaan. Dit draagt bij aan een harmonieuzere en veerkrachtigere samenleving. Integratieprogramma's, taaluitwisselingsprojecten en gemeenschapsactiviteiten bieden ruimte voor ontmoeting en wederzijds begrip. Door open te staan voor elkaars verhalen en achtergronden, kunnen Nederlanders de uitdagingen en dromen van vluchtelingen beter begrijpen. Tegelijkertijd kunnen vluchtelingen inzicht krijgen in de Nederlandse cultuur en waarden. Dit bevordert acceptatie en verbondenheid. Het is echter essentieel om de individuele verschillen te erkennen. Elke persoon heeft unieke ervaringen die je vormen.

Een andere student die zelf is opgeleid als docent zegt het zo:

Het bevorderen van positieve inter-groepsrelaties is van groot belang. Dit kan worden bereikt door educatie, empathie, begrip en samenwerking tussen verschillende groepen te stimuleren. Onderschat nooit wat je als persoon kunt bereiken. Elke stap is belangrijk en telt; die stap die je nu gaat nemen kan veranderende stap zijn, want het verminderen van stereotypen en vooroordelen en het benadrukken van gedeelde menselijkheid kunnen de kloof tussen in-groepen en out-groepen overbruggen, wat leidt tot een meer inclusieve samenleving. Dit is ook in het voordeel van de mens, ongeacht waar je vandaan komt en hoe je eruitziet.

In het wij-zij denken worden ook schijntegenstellingen gecreëerd en wordt een schijnbare 'ander' geconstrueerd. Polarisatie van verschillen vindt plaats via het juist vergroten van deze verschillen. Vaak door middel van groepsdenken. Wie 'wij' en wie 'zij' zijn kan (en moet) dus variëren en misschien is het dus wat misleidend om de vraag te stellen of die verschillen overbrugd kunnen worden. Vaak leidt dit tot het wegpoetsen van verschil in plaats van het erkennen van verschil. Als we erkennen dat verschillen net zo fundamenteel zijn

als overeenkomsten, zou er dan misschien toch een overkoepelend 'wij' bestaan?²⁰ Iets waarin 'we' samen staan voor hetzelfde grotere belang, zonder daarbij de betekenis van wie 'wij' zijn te zoeken in het afbakenen van de eigen groep door een 'zij' definiëren? Het gebruik van dichotomieën miskent de meervoudigheid van identificatieprocessen, maakt die processen beperkt of eenzijdig zichtbaar en versterkt het wij-zij denken.

20 Een mogelijk overkoepelend 'wij' heeft grote raakvlakken met het denken vanuit *mens-zijn*, dat onder het thema 'Besouwingen over religie en cultuur', in vraag 3 van de onderzoeksgroepsbesprekingen wordt genoemd.

Niet meer (slechts) een vluchteling te zijn

Over de grote veranderingen
in de eerste jaren

ZOEKTOCHT NAAR STABILITEIT

Tijdens de eerste gespreksronde waren de studenten gemiddeld twee jaar in Nederland. Uit de reflecties op die eerste tijd komen grotere stappen naar voren, grotere bewegingen naar veelal een goede uitkomst op het moment van vertellen, wat wordt geschetst als een moment van meer stabilisering. Taalvaardigheid speelt een belangrijke, maar zeker ook weer geen allesbepalende rol. Het vormen van een professioneel of informeel netwerk is aan de orde, partnerkeuze en/of familiehereniging, er is meer rust voor hobby's en ontspanning. Dat pakt echter niet bij iedereen even goed uit, niet iedereen kan al die veranderingen aan. Voor de jonge studenten is het vooral ook een 'op eigen benen gaan staan'.

Men heeft een zware en soms traumatische weg afgelegd. Het land ontvluchten vanwege oorlog of conflict en een plaatsvinden in een nieuw land met een andere cultuur en taal zorgt voor buitengewoon veel stress. De heftigheid van de overtocht of het vluchtverhaal markeert de omslag van het oude naar het nieuwe leven, een veilige toekomst. Het gaat ge-

paard met dromen, beelden en hoge verwachtingen van de toekomst. Een zoektocht naar een nieuw, beter leven en naar stabiliteit. In de nieuwe omgeving ervaart men veiligheid.

Ik hoef niet meer alleen met basis-behoeften bezig te zijn.

Ik wilde iets gaan doen met tandheelkunde, iets met dokter eigenlijk. Maakt niet zoveel uit wat, maar dat was een... hoe zeg je dat? Een goede klasse in de samenleving. Dat je hoogopgeleid bent. Dat gaf het idee dat dit een goede toekomst was, een veilige toekomst ten minste. En opeens kwam de oorlog. Het was meer op de grenzen. Want we hebben gehoord dat het in Syrië begon, maar het was al begonnen in andere landen, maar dat was ver van ons. Op de grenzen was ver genoeg. We waren nog bezig met studie, het leven gaat gewoon door.

Dat was een bijzonder moment, dat was eigenlijk leuk ook, die drie uur op het water, het gevoel dat er iets gaat veranderen, dat je een nieuw leven begint, hoe dan ook; dat je misschien doodgaat en dan in een ander leven komt of in een nieuw land een nieuw leven begint. Een van de meest bijzondere momenten van mijn leven.

Van Algerije ben ik door de Sahara naar Libië gegaan in vijf dagen, dat

was een enorm avontuur, via de smokkelaar met veel andere jongens richting Italië. Anderhalve dag in een oude boot en toen kwam een Italiaans schip, dat was een leuk moment.

Drie dagen een rondje gemaakt door de zee om te zien of er andere mensen hulp nodig hadden en toen zijn we in Italië gekomen.

Algerije is de goedkope route, maar de route is gevaarlijker. Het was een heel heftige nacht, in die oude boot. Je gaat misschien dood, je denkt misschien verkeerd gekozen te hebben... of je begint een nieuw leven. Waar hoop je nu het meest op?

Als je eenmaal statushouder bent begint een volgend, lastig en dynamisch hoofdstuk: een woning krijgen, een opleiding of werk vinden, een sociaal netwerk opbouwen, etc. Ook dit vraagt veel.

De gezondheid van mijn ouders is achteruitgegaan, de andere kinderen hebben zorg nodig. Er gebeuren wel mooie dingen, maar niet zoveel eigenlijk. Veel tijd, veel energie gaat naar hen. Niemand weet van de toekomst, ik wil echt beginnen met een goede opleiding, een baan, we zijn nog steeds bij de basisbehoeften...

Een beter leven, ik kan op vakantie gaan zonder zorgen over ouders of ze hulp nodig hebben. Iets doen, zonder

dat ik zorgen heb, dat iemand iets van me nodig heeft. Een beter huis, een auto, niet alleen die basisbehoeften. Ik heb nog geen relatie. Ik zou wel een eigen familie willen hebben. Ik kijk graag films, kook graag, ik hou veel van lekkere hapjes, tv kijken, uitgaan... daar krijg ik energie van. Ik denk ook wel aan de zorg: een opleiding fysiotherapie, ergotherapie. Dat is gewoon een idee. Ik zoek nog naar wat bij me past. Als het gaat om kansen op werk is economie of zorg wel goed. Economie past misschien het beste bij me, de zorg is een plan B. Ik wil goed werk.

Mijn vader nam altijd alle besluiten in het dagelijks leven. Hij wist ook wat goed was. Het is zo moeilijk nu, na zijn overlijden, om besluiten te nemen. Niemand is dat gewend. En niemand weet precies wat goed is. Dat is moeilijk en ook heel verdrietig.

HOGЕ VERWACHTINGEN

Het terugkijken op de eerste jaren is tevens een terugkijken op de eigen, vaak hoge verwachtingen van hoe een nieuw leven in een nieuw land opgebouwd zou kunnen worden. Men had soms een beeld of dromen van hoe een leven, een toekomst er hier uit zou kunnen zien en dat hielp sommigen ook om zich daaraan vast te houden en daar steun uit te halen.

Sommigen spreken juist over het besef dat hun dromen in het eigen land niet waargemaakt konden worden.

De eerste maanden had ik nog wel contact [met familie], daarna anderhalf jaar niet meer en dat was moeilijk, maar dat moest van mij. Ik heb eerst een leven hier 'imagined'; in mijn gedachten koos ik een studie en ik heb 'imagined' dat ik normaal leef, zoals alle anderen.

Toen ik volwassen werd, realiseerde ik me dat het geen goed land is voor mensen die grote dromen hebben. Ik hoorde van kennissen, vrienden, van mij die in Amerika en Europa zitten dat als ik mijn dromen waar wilde maken dan moet ik uit Syrië. In Syrië kan je niet je droom waarmaken. Goede mensen krijgen geen goede kansen. Het gaat meestal om corruptie, om een baan te krijgen in het regime of de overheid. Dus het ging echt slecht. En ik kende al mensen in Amerika en Europa en die hebben nog steeds goede banen. Dokters, ingenieurs... en die zijn allemaal succesvol. Dus ik zag dat mensen vertrokken uit Syrië... en dat was vóór de oorlog. Dus dat heeft niets te maken met de oorlog.

Ik weet niet hoe de toekomst eruitziet. Ik fantaseer er niet over. Maar: over 10

jaar mag ik wanneer dan ook terug naar Syrië, Assad is weg, de oorlog is voorbij. Ik zou wel in Nederland blijven wonen, ik wil dat mijn kinderen Arabisch leren, zodat ze contact kunnen hebben met de familie. Een goede baan, veel vrienden. Wat ik echt denk, als ik... vroeger dacht ik niet zo, maar nu als ik denk ben ik nu echt Syrisch of ben ik nu echt Palestijns, wie ben ik? Dus... ja, ik denk dat het mooi is als ik niet bij een bepaalde groep hoor. Dan, ja... ik weet 't echt niet, maar ja, bijvoorbeeld op mijn ID staat, ik heb... bijvoorbeeld als Nederland de Syrische mensen naar Syrië terug laat gaan dan blijven wij hier, de Palestijnse mensen, omdat wij stateloos zijn. Denk ik dan dat Syrië niet mijn land is? Maar ik heb daar twintig jaar gewoond. Dus ja dat is altijd moeilijk.

Ja, ik voel mij echt thuis in Nederland en ik wil, als ik in de toekomst kinderen krijg, dan vind ik dat Nederland een mooi land is voor de kinderen. Dus niet Syrië, niet Palestina of een ander Arabisch land. Ja... ik wil niet weer tegen een wapen staan zonder dat ik iets kan zeggen. Zodat ik niet meer bang hoeft te zijn. Veilig. Dat ik niet geluiden hoeft te horen en begin te denken: dat komt op ons huis of op het huis ernaast. Nu wacht ik voor de Nederlandse nationaliteit. Ik ben enthousiast,

benieuwd, alleen ik weet niet hoe het voelt om echt ergens te horen. Dat je echt een land hebt, dat je hier voor altijd mag blijven, wat er ook gebeurt.

Na de eerste jaren wordt gesproken over het verhuizen naar een betere, grotere woning, een passende studie, een betere baan, over gezinshereniging, over het krijgen van meer verantwoordelijkheid in het werk, over partnerkeuze.

Het gaat wel echt beter! De eerste jaar, toen ik asielzoeker was, had ik geen idee over wat moet ik doen. Waar kon ik beginnen? Maar toen ik in de prebachelor begon wist ik waar kan ik vragen stellen: waar kan ik informatie zoeken? Ik ken het onderwijs beter.

Ik dacht: doe ik werken en studeren, dat is het beste voor mij, omdat ik ook heel graag wilde werken. Niet meer, als ik het goed zeg, het gevoel hebben dat ik nog steeds vluchteling ben of afhankelijk ben van de overheid. Als ik terugkijk naar drie jaar geleden, op dat moment had ik meer motivatie dan nu. Ik ga gewoon die opleiding afronden en ik vind dit genoeg. Ik ga gewoon zoveel mogelijk die opleiding afronden. Ik voel meer eigenlijk dat het genoeg is. Ik ben moe van het systeem. Ik ga gewoon zo snel mogelijk mijn opleiding afronden, werken en dan is het klaar.

Qua studie en die diploma ben ik niet echt zo tevreden want ik heb niet gestudeerd, aan de andere kant heb ik misschien, ik ben verhuisd naar nieuw huis, ik heb een groter huis gekregen, ik ben nu aan het werk en ik heb... ja, wel een ander situatie, nieuwe situatie gekregen. Laat ik maar gewoon zeggen: ik heb een nieuw leven.

Terugkijken is niet fijn, doe ik nooit. Ik kijk terug alleen maar als ik er iets van wil leren. Alleen terugkijken om verdrietig te zijn laat ik niet toe. Vooruitkijken ook niet. Toch, na die hele moeilijkheid kwam ik terecht bij waar ik vanaf het begin zocht. Dat is eigenlijk het leven, hoe het leven meestal gaat. En hoe je dan zo flexibel... als je mee blijft gaan, zo een rustig gevoel blijft krijgen. Maar niet altijd. Vooral op het moment dat je het echt moeilijk hebt krijg je veel stress. Je kan je niet eens... hoe zeg ik dat... vrolijk denken of aan positieve dingen denken. Nee, het is echt allemaal voorbij, al die stress. Nu voel ik me gewoon... ik zeg bijna een burger, hier in Nederland. Je wordt behandeld net als een Nederlander.

CORONA LOCKDOWN

We zochten contact met de studenten tijdens de corona lockdown om te vragen hoe het met ze ging: "Graag zoeken we even contact met jou in deze hele vreemde tijden van corona-semi-lockdown. We hopen ontzettend dat het goed en in goede gezondheid met jou gaat, met je familie en vrienden, waar dan ook maar. Wij vier (onderzoekers) spraken elkaar een paar keer tijdens deze crisis, en dat deed ons heel erg goed: even kunnen vertellen hoe het gaat, grapjes maken en ons weer verbonden voelen... Daarom zoeken we zo'n contact ook graag met jou! Het is nu een tijd waarin we elkaar, meer dan anders misschien wel, nodig hebben. De komende dagen gaat iemand van ons je even bellen. Gewoon, om even je stem te horen en met elkaar te praten. Misschien dat we op een of andere manier ook iets voor je kunnen betekenen op dit moment?"

Studenten spraken zich tijdens deze telefoontjes, en soms wandelingen met een koffie-to go, uit over hoe zij deze bijzondere periode ervoeren. Wij schreven enkele van die uitspraken op:

Deze periode van lockdown ervaar ik niet als erg vervelend. Wat heel erg fijn is, is dat mijn jongste broer in het AZC

zit, in afwachting van een tijdelijke verblijfsvergunning. Hij hoeft zich nu drie weken niet te melden en is dus bij mij. Dat is wel heel erg fijn tijdens deze geïsoleerde periode. Ik maak me een beetje zorgen over mijn opleiding, ik loop wat achter.

Ik ervaar de lockdown als eigenlijk een heel plezierige periode. Ik heb de tijd om mijn familie beter te leren kennen. We doen heel erg veel samen! Koken uitgebreid en we kijken samen films en zo.

Het project waar ik nu mee bezig ben valt me niet mee. Dat lijkt niet met het project maar met de lockdown te maken te hebben. Zo had ik vandaag een mindere dag en had me afgemeld voor de zoomsessie. Twee keer niet meedoen en ik mag het project niet meer meedoen. Ik word somber van de lockdown en als je al intern somber bent, is een externe reden om somber te worden nog versterkend.

Tijdens de tweede ronde komen sommige studenten terug op de coronajaren en de impact daarvan op hun leven. Een enkeling verwijst naar het begin van de oorlog in Oekraïne.

Tegelijk met verbeterende omstandigheden hier wordt de afstand tot familieleden of vrienden in het land van herkomst soms juist groter: men

realiseert zich dat naarmate men het hier beter heeft, het verschil met de achterblijvers groter wordt.

Ja, bijvoorbeeld je denkt over familieleden, die wonen er nog, in Syria. Ja nu, geen oorlog meer, maar in hele moeilijke omstandigheden. Bijvoorbeeld familieleden in Jordanië of Turkije of andere landen hebben het allemaal moeilijk eigenlijk met leven en zo. Dus ze blijft gewoon. Uuh, ik praat over mijzelf, dus ik blijf gewoon zorg maken en mij gaat eigenlijk over wie goeie vrienden of de familieleden. Dan denk jij: ik heb het weer goed eigenlijk of heel goed. Dan zit ik te denken, ja, waarom hebben ze dat daar ook niet? Ja, dat is dat. Dat bedoel ik met extra zorg.

Drie jaar later, met gemiddeld vijf jaar in Nederland, lijkt de turbulentie minder groot te zijn. Binnen de grotere contouren worden kleuren aangebracht. In de reflecties op de eigen zoektocht komen meer details naar voren in wat er wordt verteld, en in hoe men naar zichzelf kijkt.

Ik heet M. Dat is een aspect hoe jij mij kan zien. Maar wie ik ben, kan ik nooit vertellen. Ik ben mijn verhaal, denk ik.

Ja, dat perspectief dat moet ik eerst zelf hebben voordat ik die ga delen met de mensen, want als je gewoon

geen perspectief hebt, ja, als je gewoon niet weet wat je aan het doen bent... dat heeft iedereen die, zeg maar, heel veel heeft meegemaakt. Dus dat was ook toen mijn zoektocht, denk ik. Dus eerst maar mijn eigen debuut zijn. Wat ik echt heel graag wil, dat gaat ontwikkelen met de tijd, zeg maar, dat wordt vervormd met de tijd en soms gaat dat wel sneller voor iemand dat die het al weet. Soms duurt het wat langer voor anderen. Nou ja, ik ben echt blij dat ik dit heb bereikt.

Het heeft echt met positieve ervaringen te maken, dat geeft jou zekerheid. Maar zekerheid geeft jou ook positieve ervaringen, zeg maar, het is een soort cirkel.

Beetje nog taal leren en dit, dat, nog een beetje over de cultuur, dit, en aanpassen maar. Misschien aanpassen is het verkeerde woord trouwens, ik bedoel niet helemaal veranderen, maar een beetje op kleine dingen veranderen. Je moet de wortels niet uithalen, snap je?

Nu ben ik gewoon gewend aan zekerheid en veiligheid en alles dus, ja, er is geen "morgen komt de politie" of "jouw verblijfsvergunning is bijna voorbij, je moet dit land verlaten" en zo. Die dingen zijn... komen niet meer in jouw hoofd. Ze zijn gewoon weg, er zijn gewoon nieuwe dingen.

Dus ondanks die twijfel ben ik in actie en dat is wel echt belangrijk. Als je gewoon twijfelt en niks doet dan heb je echt een probleem. Mensen die twijfelen, zeg maar, die hebben gewoon... mensen met een vluchtelingachtergrond die twijfelen meer. Ik denk, zeg maar, dat de Nederlandse manier met hoe je omgaat met ontwikkeling wat gezonder is. Dat betekent dat je gewoon alvast testen gaat maken, bijvoorbeeld over opleidingskeuze, over baankeuze. Want dit is gewoon iets wat je voor lange tijd gaat doen en daarom... Dus ik denk deze zelfreflectie helpt gewoon, denk ik, om je keuze te maken.

Nee, ik zeg altijd: "helemaal niet", maar mijn familie zegt van: "kan nooit gebeuren. Je hebt altijd een man nodig en vooral vrouwen in de landen van het Midden-Oosten zijn altijd afhankelijk van mannen". Maar ik begin te begrijpen dat ik geen man nodig heb en dat ik echt onafhankelijk moet zijn.

DE NIEUWE REALITEIT KOMT SOMS MET EEN SCHOK

Het geïdealiseerde beeld van de nieuwe wereld blijkt niet helemaal te kloppen. Het land van herkomst wordt steeds vergeleken met Nederland. De verwachting dat met een betere taalbeheersing de sociale contacten ook makkelijker zouden worden, komt

niet altijd uit. Het risico is dat juist de oude samenleving geïdealiseerd of geromantiseerd wordt en daar schiet je hier dan ook weer niet veel mee op.

De cultuur. Contact met elkaar. Ik wilde Nederlanders meer motiveren om aan hun sociale leven te werken. De gewone Nederlander is op zichzelf, is bang voor wat vreemd is, heeft alleen contact met mensen die hij kent. Als ik ergens ga wonen komen in Syrië alle burens op visite, hier niet. Het sociale leven mis ik hier. Ik voel me beter bij wat ik ken uit Syrië. Er is veel eenzaamheid. We zijn niet gemaakt om alleen te leven.

Oké, in mijn paspoort is 36, maar in werkelijkheid ben ik 45 in Nederland. Ik ben oud geworden hier.

"Wat doen jullie hier, jullie zijn niet welkom in Nederland" – zo wordt het tegen ons gezegd. Het is Nederlandersland, dus ze zijn vrij om ons te accepteren of niet. Ik kan hen niet ons laten accepteren. Dat kan alleen maar met mijn gedrag, anders met *force* kan dat niet.

Denk jij over de toekomst? Dan word je ziek. Ik ben ziek geworden door heel veel na te denken over de toekomst. Daarom wil ik het nu niet doen. Oké, per dag is 2 procent van mijn persoon bezig met nadenken over dat soort

dingen. Vroeger was het hoger, maar nu wil ik zoveel mogelijk niet denken over de toekomst.

Maar ik denk ook dat Nederlanders een andere manier hebben om over onderwerpen te beginnen, maar ook niet zo... die zijn heel erg op elkaar gericht, heel individualistisch. En ik denk dat de manier van waarop je... kijk maar naar de manier waarop wij feestjes vieren. Dat is van: "oh, daar in die hoek, kom er ook maar bij, gezellig!" Dus het is allemaal bij elkaar, veel collectiever. En dus als jij hier bij een kringetje komt staan van mensen die al aan het praten zijn... die Nederlanders denken helemaal niet: "kom er maar gezellig bij staan", die hebben dat helemaal nooit geleerd. Dus dat is geen onwil of dat je er niet bij hoort, maar het voelt wel zo.

Je voelt niet dat je welkom bent. "Kom erbij, dan kunnen we wat makkelijker praten", of zo... zo zal het hier nooit gaan.

Eigenlijk, ik heb voor een tijdje op mijzelf gewoond. Voor twee jaar. Maar een beetje zielig, aan het einde van het tweede jaar van op mijzelf daar, alleen, voelde ik me niet helemaal goed eigenlijk. Ja, qua psychische gezondheid. Ja, ik had een beetje depressief geraakt. Ik had dat helemaal niet verwacht, dat ik zelfs naar een

psychiater op een bepaald moment moest. Ja, ik voelde dat die situatie kwam bij mij opeens, maar blijkbaar is dat stuk, stukje opgebouwd. Ja, maar ik heb het beetje te laat opgemerkt. Dus, ik had verwacht gewoon dat ik op tijd gewoon mijn studie kan afmaken en dan beginnen met werk, maar de dingen zijn anders gegaan dan wat mijn plan was.

Ik vind dat hier alles gemaakt wordt tegen de student, niet met de student. Ja, bij de HU – Huilen. Ja dus, ja, wij zeggen altijd dat HU is een afkorting van huilen en hoofdpijn.

Niemand weet wat er gaat gebeuren in de toekomst, maar in de werkelijke situatie heb jij heel erg weinig kans. Sorry, maar dat is echt de realiteit. Sorry, dat is echt een negatief beeld, maar...

ROLVERSCHUIVINGEN

Het valt op dat in alle veranderingen bij de studenten in die eerste jaren rolverschuivingen plaatsvinden. De aandacht verschuift van meer gerichtheid op zichzelf naar anderen. De nieuwe rol wordt gekenmerkt door het zorgen voor anderen, sterk kunnen zijn en de eigen problemen opzijzetten of hulp gaan vragen. De professionele rol krijgt steeds meer vorm. Het denken in doelen wordt explicieter.

Het is echt heel moeilijk om zonder steun het makkelijker te laten gaan.

Je moet echt steun hebben van klasgenoten, van docenten, misschien van... want je begrijpt de opdrachten echt niet, om ze te maken.

Ik ontvang op dit moment studiefinanciering. Ik ben gewoon blij dat ik die heb want er is een regeling en als je bijvoorbeeld wil je omscholen wordt dat gewoon vergoed, dan wordt die opleiding betaald dus daarom ben ik ook eigenlijk heel blij met het Nederlandse systeem. Het moet echt eerlijk gezegd worden, je wordt gewoon ondersteund.

Ja, ik ben aan het einde van het derde jaar, de afgelopen drie jaar heb ik succesvol afgerond en, ja, op zich gaat het prima op school, veel beter dan op de arbeidsmarkt. Want wanneer je met carrière begint dan heb je heel veel te maken met verrassingen en onverwachte situaties, maar op school, ja, vind ik altijd vertrouwde personen en ja, docenten met wie ik op mijn gemak kan voelen op het moment dat het bijvoorbeeld niet meer lekker loopt.

Ik denk dat er, vooral als het over mijn cultuur gaat, ik weet niet hoe het ligt bij andere culturen, dat de ouders, zonen, zeg maar, en dochters, zich

verplicht voelen om hun ouders tevreden te stellen. Dus je gaat zeker je ouders helpen en soms gaat dat ook ten koste van je eigen tijd, van je eigen energie.

Dat systeem verschilt zo met ons, wij zijn een heel sociaal systeem, wij zorgen voor elkaar, dat is anders dan in Nederland als iemand ziek is. Nederlanders geven niet zoveel zorg, iedereen is druk met zijn eigen leven. Voor mijn vader die de taal niet spreekt, was het heel moeilijk. Ik ging mee om te vertalen. Ik moest zijn situatie, zijn gezondheid, ook thuis, uitleggen. De zorg gaat moeilijk samen met zelf een studie kiezen. Ik zei soms: ik kan er niet meer tegen, ik heb geen energie meer, helemaal afgebrand. Ik heb wel om hulp gevraagd, maar de situatie van mijn ouders is lastig. Als ze de taal niet spreken, er zijn ook nog twee kinderen en die hebben ook zorg nodig, op school en ik ga dan mee naar de voetbalclub of gesprekken op school. Ik heb heel erg de ouderrol.

Mijn familie is ook hier, mijn vader, moeder, broertje en zusje. Gelukkig zijn ze hier. Veel van mijn vrienden zijn hier alleen. Uiteraard maakt het dat makkelijker, dat ze hier zijn. Je kunt gewoon even met ze praten. Hoe gaat het met ze, hebben ze een goed leven of niet, daar kun je het gewoon

over hebben. Ik woon op mijzelf, maar ben veel bij ze. Ze hebben veel ondersteuning nodig. Na een tijdje denk je: ik kan echt niet meer. Maar nog steeds heb je een doel. Je kijkt naar dat doel. Je moet afronden. Waarom? Omdat je tijd hebt besteed. Die vier jaar is een lange tijd. Er wordt geld besteed. Collegegeld, bijvoorbeeld, als je een uitkering ontvangt, DUO... je kan gewoon niet stoppen. Als je wilt stoppen, waarom ben je dan begonnen met die opleiding? Dus moet je een eind hebben.

Er wordt ook gesproken over de wens of motivatie om dingen te veranderen, zoals beeldvorming over Syrië of in de Nederlandse samenleving. Niet alleen zichzelf maar ook anderen kunnen of moeten veranderen en daarin zien ze zichzelf een rol spelen. Een van de studenten spreekt de wens uit om een rol te spelen in de politiek om iets aan de situatie in zijn land van herkomst te kunnen veranderen.

Het is, ik wil een belangrijker, ik wil een verandering inbrengen in de wereld, maar belangrijker: daar waar ik vandaan kom eigenlijk. Dat is belangrijk voor mij, gewoon daar een grote verandering te brengen. Ik zou wel willen veranderen dat er geen vrouwen meer zijn, bijvoorbeeld, die zoals mijn moeder... die geen pen in haar handen hebben gepakt.

Er zijn heel veel dingen waar mensen niet bewust over zijn en ze zijn, ze zijn gewoon heel dicht. Ze hebben gewoon een soort van een bril waar ze doorheen kijken. Je wil gewoon de bril van sommige mensen zo weghalen: het hoeft niet zo te zijn! En er zijn heel veel culturele dingen, heel veel die misbruikt worden en daardoor is het... en ja, heel veel dingen kunnen beter.

De wereld die ik wil maken is een wereld waarbij mijn moeder en mijn vader... als wij terug in de tijd gaan, dan gaan zij niet vluchten.

Soms, volgens mij, moet je problemen niet oplossen. Ik heb dit probleem, maar ik ga dit doel bereiken. Als ik dat probleem niet heb, dan kan je het doel niet bereiken, dus moet je gewoon tot de laatste minuut met dat probleem meewerken.

De "laat maar"-methode – dit is belachelijk natuurlijk – de "laat maar"-methode gebruik je gewoon om jouw doelen te bereiken. Dat gebruik je om te voelen dat hier thuis is.

Vooraf hoge ambities gaan hand in hand met talloze onzekerheden. Enerzijds hebben studenten de ambitie om optimaal kansen te (moeten) benutten en succesvol te zijn en anderzijds moeten ze toch omgaan met het gegeven dat men niet alles in de hand heeft. In Nederland (bijvoorbeeld in het onderwijs) wordt daarom vaak geadviseerd om een plan B te hebben. Meerdere studenten geven aan dit niet te willen: ze willen voluit inzetten op het bereiken van die ene ambitie, die ene droom. Dat betekent dat de druk hoog is en dat men zich er ook zelf voor verantwoordelijk voelt. Er lijkt dan weinig ruimte te zijn om te kunnen falen. Daarbovenop benadrukt het in Nederland dominante discours dat succes een eigen keuze is en daarmee dat falen ook een eigen verantwoordelijkheid is.

Ik wil niet zo denken. Ik wil er niet over nadenken, over alle onzekerheden, ik denk ook niet na over een plan B, ik moet streng zijn. Ik mag niet aarzelen en wil blijven geloven dat het lukt. Ik wil niet over een plan B nadenken. Ik wil niet aarzelen, dan kan ik niet stabiel zijn, niet studeren. Ik weet dat niet goed is om geen plan B te hebben. Ik wil geloven dat het lukt, dat geeft mij de energie. Ik haal mijn kracht van anderen, die in een vergelijkbare situatie zitten. Zij stoppen soms na drie jaar, ze zijn niet minder als ik, maar hebben soms psychische problemen, worden ziek...

Als jij jouw doel niet kan bereiken, dan betekent het dat je geen identiteit hebt. Dan ben je niemand meer. Nou, ik heb heel veel gesproken met diverse personen. Zij zeggen: "ben je gek man! Hoezo? Ja, dat jij op jouw leeftijd een baan moet hebben, een eigen auto, een eigen dit, een eigen dat". Ze hebben gelijk. Maar ik heb gekozen, mijn doel gekozen. Dus nu is het echt geen tijd om te stoppen. Ik moet in ieder geval in alle slechte situaties mijn doelen bereiken. That's not easy, maar ja.

De zoektocht naar meer stabiliteit roept ook weer nieuwe vragen op over identiteit en loyaliteit. Ben ik nu dezelfde als de persoon die ik was in mijn land van herkomst, voor mijn vlucht? Voor sommigen is het terugkijken naar drie jaar geleden al een confrontatie:

Ik ben echt benieuwd naar wie ik toen was, snap je?

Ook spelen er vragen over wat nu eigenlijk maakt dat je succesvol bent (of juist niet) in je nieuwe leven: is dat dankzij anderen die jou kansen geven, of is het je eigen karakter, je eigen probleemoplossend vermogen? Of juist de noodzaak om te vechten voor een beter leven? Een weer andere vraag is of de eigen idealen veranderd zijn en waardoor dat komt? Sommigen hadden in het land van herkomst een heel andere studie, of ander werk en soms een heel andere toekomst voor ogen en de vraag die zich dan opdringt is natuurlijk of in de nieuwe samenleving het pragmatisme overheerst, omdat men wil kiezen voor een zeker bestaan? En blijf je daarmee nog trouw aan je oorspronkelijke idealen en aan jezelf? En natuurlijk vraagt men zich ook af of die idealen van toen dan wel werkelijk van henzelf waren?

De studenten tonen verschillende manieren om met doelen, ambities en de onzekerheden die deze omgeven om te gaan.

Ik zie mijzelf als een persoon die heeft niet een ambitie, maar ik ben echt flexibel. Ik heb een paar dromen. Een van mijn dromen is om een café te openen. Ja wat ook, ja, ik wilde graag ook advocaat worden, daarom heb ik rechten gestudeerd. Ik heb ook een andere droom die is dicht van mijn vaders beroep. Hij was huisarts dus iets... van iets in de zorg, zoals hij, maar er is ook een creatieve part die ik wil ook iets groeien. Die is tekenen en iets... out of the box denken, ontwerpen maken, design en dus... ik heb verschillende dromen.

Maar altijd heb ik een vraag in mijn hoofd: “welke rol speel jij in Nederland?” Dat is echt een belangrijke vraag. Tweede vraag: de mensen op jouw leeftijd hebben een aantal dingen te doen. Een baan, een stabiele situatie. En jij niet. Die handelt als een cruciaal proces. Bijvoorbeeld, het maakt mij moe omdat dat proces zich herhaalt

in mijn hoofd, 100 keer per dag. Doe maar die situatie, doe maar die tentamens. Gewoon zoveel mogelijk af, die opleiding. Waarom? Jij moet iets bereiken, je moet een stabiele situatie hebben. Dat is te laat, maar dat is wat je moet doen. Dat is het enige wat jij kan doen om die situatie te vervangen.

In kiezen zit identiteit maken Over spelen met identiteiten

In samenwerking met collega's van de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU) zijn we als onderzoeksteam gaan werken met het thema 'Spelen met Identiteiten.' We wilden op basis van ons Poort van Hoop onderzoek verkennen of, en hoe je dit spelen met identiteiten zou kunnen leren. Daarmee hebben we geëxperimenteerd, en we kwamen toen op een werkvorm 'Spelen met Identiteiten' met verschillende (dus zelf beproefde) variaties daarin.

De start voor het verkennen van het thema 'spelen met identiteiten' lag onder meer in een inspiratiebron, de 4 mei lezing uit 2020 van Arnon Grunberg:

Zeggen het verleden nu wel te kennen is veelal een weigering om er kennis van te nemen. En wie zijn verleden niet kent, is niet zozeer gedoemd het te herhalen, als wel is hij gedoemd niet te weten wie hij is. Niets doet mensen zozeer naar een onwrikbare identiteit verlangen als het knagende vermoeden dat ze geen idee hebben wie ze zijn. En het is vaak de onwrikbare eigen identiteit, de weigering er speels mee om te gaan die ertoe leidt dat de ander als een volstrekte vreemde en een absolute vijand wordt gezien.

Onze hypothese was dat als iemand speels met de eigen meervoudige identiteiten kan omgaan, dit ook voordelen biedt op sociaal vlak. We formuleerden het als volgt: afhankelijk van de situatie en van de relatie met degene die we voor ons hebben, laten we in het dagelijks leven verschillende identiteiten van onszelf zien. Andere houden we juist verborgen. Voor iemand die naar Nederland is gevlucht komt in het nieuwe thuisland, waar je vaak nog weinig netwerk hebt en ook de sociale codes nog moet leren kennen, bij je hernieuwde ontwikkeling van deze sociale kwaliteit veel moed en creativiteit kijken.

In de tekst van Grunberg wordt een relatie gelegd met een aantal thema's dat in de gesprekken met de studenten veelvuldig naar voren komt: identiteit, omgaan met het verleden en een derde thema dat we dus 'het spelen met identiteiten' noemen. De studenten spreken over het hebben van meerdere levens (voor en na de vlucht) en meerdere identiteiten. In de 4 mei lezing gaat het over het belang van het herdenken en het verleden te kennen en anderzijds het verleden op afstand te houden, om er niet aan onderdoor te gaan. "Gedoemd te zijn niet te weten wie je bent", als je je verleden niet kent speelt ook in de gesprekken over identiteit een belangrijke rol.

Nu is er een groot verschil tussen herdenken 75 jaar na een oorlog en terugkijken naar het vorige leven vrij recent na een vlucht (ook vaak voor oorlog). De tijd speelt daarin een belangrijke rol. En toch zien we parallellen in de verhalen van de studenten: over de angst niet meer te weten wie je bent, over het je opnieuw gaan verdiepen in de cultuur en het geloof uit het land van herkomst, de angst te veel in het verleden te blijven hangen of er juist radicaal mee te willen breken.

Het vermogen om speels om te gaan met die meerdere identiteiten en levens vraagt om het kunnen nemen van regie. De ene keer benadrukken dat je moslim bent, de andere keer juist niet; daar benadrukken dat je een vluchteling bent en hier niet. Het is een jongleren met verschillende identiteiten in een wisselende context, zonder dat je daarmee het gevoel hebt minder jezelf of zelfs minder authentiek te zijn. Dat gaat voor de meesten met vallen en opstaan en vraagt daarnaast om het vermogen een onderscheid te maken tussen enerzijds identiteit als zelfdefinitie, waarin je uitgaat van je eigen keuzes, en anderzijds identiteit als toegewezen definitie door anderen. In de gesprekken komt nogal eens naar voren dat het die toegewezen identiteiten zijn die leiden tot verlies van regie; tot de statische beelden en

stereotypen van moslims en vluchtelingen, die je reduceren tot een enkelvoudige, onwrikbare identiteit.

In het volgende citaat van een student wordt het belang van flexibiliteit en het mee kunnen bewegen benadrukt:

Als iemand zich aanpast is hij een thermometer, maar beter is het een thermostaat te zijn. Een thermometer is geprogrammeerd om aan te passen, beweegt mee met de temperatuur. De thermostaat is geprogrammeerd om zelf te bepalen. Toch gaat flexibiliteit meer richting thermostaat. Flexibiliteit is een voorwaarde om je te kunnen aanpassen. Om de thermostaat te kunnen bedienen is kracht en flexibiliteit nodig. Maar waar haal je de kracht vandaan? Dit zit vooral in je ervaringen, bijvoorbeeld: hoe heb je je gehandhaafd in een oorlogssituatie? Dat maakt je krachtig. Wat heb je meegemaakt? Hoe ben je hier gekomen? Ik heb vier maanden in een afgesloten kamer gezeten, heb martelingen doorstaan. Die ervaringen maken je. Dat is kracht.

Iemand die naar Nederland is gevlucht heeft vaak nog weinig netwerk en moet ook de sociale codes nog leren kennen. Dat vereist veel moed en creativiteit. Het flexibel, niet al te rigide om kunnen gaan met je identiteiten lijkt een belangrijke voorwaarde

voor het behouden van je eigenwaarde wanneer je in een nieuwe samenleving terecht komt. Een verandering van samenleving dwingt je namelijk tot aanpassing en dat roept nieuwe vragen op: hoe blijf je jezelf? Waar pas je je aan? Hoe bewust maak je keuzes en wanneer verlies je jezelf? Moet je je 'roots' nu koesteren en je vasthouden aan tradities? Het is een kunst om hierin zelf de regie te houden. Het accent ligt voor de vluchteling meer op wat je moet worden en niet op wat je al bent en soms lijkt het of je nog niets of niemand bent. Soms weet je al lang waar je goed in bent, in welk werk bijvoorbeeld of welke talenten je hebt, maar nu moet je opeens strategische keuzes maken om passend werk te vinden of een bestaan op te bouwen. Het vasthouden aan je oorspronkelijke idee van wie je bent, of wat je wel of niet kunt, kan dan belemmerend werken. Het kan zijn dat een oorspronkelijke professionele of religieuze identiteit opeens in een nieuwe samenleving een (totaal) andere betekenis krijgt.

Een student benadrukt dat het spelen met je identiteit ook betekent dat je weet te balanceren tussen vasthouden aan je eigen identiteit en je helemaal aanpassen aan de nieuwe situatie. Zij geeft aan dat identiteit een eigen keuze is, die om kracht vraagt:

Spelen met identiteit is een eigen beslissing. Je moet de kracht hebben om ermee te spelen. Voor sommige mensen is het gevaarlijk. Sommige mensen durven de eigen identiteit niet te volgen. Je hebt kracht nodig om jezelf niet in het een of in het ander vast te zetten, spelen met identiteit is jezelf eigenlijk niet vastzetten door... of vast te houden aan je cultuur en traditie, of jezelf helemaal op te laten gaan en aan te passen aan de nieuwe omgeving. Toen ik in Nederland kwam zag iedereen me vooral als de vluchtelingvrouw met de hoofddoek, als zeer gelovig. Iedereen zag me anders dan ik wilde. Ik ben anders. Een persoon van kleur, het dragen van een hoofddoek... het zijn beelden die vastzetten. Je kunt ervoor kiezen om te laten zien wie je bent. Identiteit is een keuze. Veel mensen durven het echter niet, hebben de kracht niet.

Het is duidelijk dat de nieuwe situatie en het nieuwe leven de identiteit beïnvloeden. Het komt regelmatig voor dat men zich afvraagt of men de eigen gedachten moet veranderen om hier te leven.

Ik praat weinig over identiteit. Het is zo afhankelijk van in welke omgeving je je bevindt. In de ene groep ben je dit, maar in een andere omgeving weer dat. De omstandigheden bepalen

dat. Je benadrukt toch steeds weer een ander deel van jezelf. Identiteit is moeilijk, daarom praat ik er niet zo over.

In tijden van corona heb ik geleerd dat ik sterk ben, geen stress ervaar, terwijl anderen het moeilijk hebben. Ik kan hier makkelijk mee omgaan. Ik denk dan: jullie hebben het nu moeilijk omdat jullie in een nieuwe situatie zitten. Iemand die hier geboren is heeft alles al geleerd, we zitten echter niet in dezelfde situatie. Als wij in dezelfde situatie zouden zitten, zou alles anders zijn. Maar, ik heb wel alles gehaald in deze coronatijd, ik heb geen studieachterstand, geen problemen thuis!

Je wordt bepaald door hoe anderen je zien. We veranderen door alles. Hoe meer ik denk over identiteit, hoe meer ik denk: ik kan het niet zien. Maar je maakt wel keuzes. Als je keuzes maakt, geef je vorm aan je identiteit, in interactie met je omgeving. In kiezen zit identiteit maken. De Nederlandse of Europese identiteit bestaat helemaal niet.

Het kiezen krijgt in deze citaten een prominente rol toebedeeld en men geeft aan regie te nemen. Dat uit zich tevens in een verzet tegen kunstmatig uitvergroete tegenstellingen tussen culturen, tussen religies, tussen het oosten en het westen. Dat de 'Neder-

landse identiteit' zou worden aangetaast is al lang een terugkerende stelling tijdens politieke debatten in Nederland. Burgers maken zich zorgen over het verval van 'Nederlandse normen en waarden'. Die zouden bedreigd worden door het mislukken van de 'multiculturele samenleving' en de mislukte 'integratie' van migranten. Ook in het onderwijs gaat het soms mis als docenten en studenten de verhalen oppakken vanuit de politiek en media over cultuurverschillen en nationale identiteiten. Dan ontstaan er conflicten en komt er een polarisatie tussen mensen met en zonder een migratie- of vluchtachtergrond op gang. Die polarisatie leidt ertoe dat mensen met en zonder een migratieachtergrond zich daadwerkelijk anders gaan gedragen en anders gaan denken. Het vraagt nogal wat van vluchtelingstudenten en hun medestudenten om zich hiertegen te verzetten. Het zijn wellicht niet zozeer de cultuurverschillen die tot conflicten en polarisatie leiden, maar andersom: de door media en politiek aangezwengelde conflicten in de klas en op het werk kunnen studenten en collega's ertoe aanzetten om ter plekke cultuurverschillen te vergroten en zich daarnaar te gedragen. Zo hebben veel Nederlanders het gevoel dat de tradities waar ze van houden nu opeens besmet zijn en aangepast zouden moeten worden voor mensen

met een migratieachtergrond, omdat zij in hun ogen weinig respect hebben voor Nederlandse gewoontes. Ook in het onderwijs wordt soms de wij-zij tegenstelling juist versterkt doordat bevestigd wordt dat de cultuur van moslims het verst van 'onze' cultuur af zou staan.

In de tekst van de 4 mei lezing 2020 verwijst Arnon Grunberg naar een uitspraak van Primo Levi, met een impliciete boodschap voor politici, en evenzeer voor het onderwijs en voor onderwijsbeleidsmakers: *ik kan niet begrijpen, niet verdragen dat men een mens beoordeelt niet naar wat hij is, maar naar de groep waar hij toevallig toe behoort.*

BESPREKING VAN DIT THEMA BINNEN ONZE ONDERZOEKS- GROEP

Een van ons had hiertoe vijf vragen
voorbereid:

1. Hoe beïnvloedt de nieuwe situatie
of je nieuwe leven je eigen identi-
teit?
2. Is het moeilijk om een nieuwe
identiteit te vormen/aan te nemen?
Wat maakt het moeilijk?
3. Moet je je gedachten veranderen
om te leven of om te kunnen gaan
met de nieuwe samenleving?
4. Stel je voor dat je je oude gewoon-
tes, tradities en gedachten wilt
behouden, hoe zou je dan met de
nieuwe samenleving omgaan?
5. Is het gevaarlijk om met je identiteit
te spelen? Hier bedoel ik het gevaar
dat de persoon zijn 'ware' identiteit
verliest.

Enkele citaten uit dit gesprek:

*Veel Nederlanders zien zichzelf als
geëmancipeerd, tolerant, open-minded
en plaatsen migranten tegenover-
gesteld ten opzichte van hun eigen
verruimde geesten: als onderdrukt,
zwak, intolerant.*

*Je kunt hier twintig jaar zijn en in een
eigen hoekje zitten, zonder dat je iets
waarneemt. Degene die de deur open-
zet voor iedereen, die heeft een heel
andere spelen met identiteit. Hoe
meer je deur openstaat, hoe meer je
met je identiteit kunt spelen. Je krijgt
dan meer ervaringen. Dat geldt ook
voor mensen die in Nederland geboren
zijn. Ook als je in Nederland bent
geboren kun je in een hoekje zitten.*

*Stress wordt echter ook veroorzaakt
door eerdere ervaringen. De vraag is
of je het los kunt laten, kun je stil zijn?
Ik zeg soms tegen mezelf, ik ga 15
minuten stil zitten en nergens aan
denken. Daar word ik rustiger van, de
stress wordt dan minder. We moeten
kunnen spelen, maar niet met elkaar,
met onszelf!*

Stills uit *Ik ben vergeten in welke taal ik droom*, een film over 'spelen met identiteiten', gemaakt voor Poort van Hoop door Shahab Albonaser & crew.

Verder Verdiepen?!

Hier vermelden we mogelijke (Nederlandstalige en Engels-talige) publicaties, films, websites, podcasts, etc. waarmee u zich verder kunt verdiepen in wat het betekent om een vluchteling te zijn; in de context van onderwijs; in de thema's in dit boek en in andere, gerelateerde thema's.

Mocht u naar aanleiding van dit boek "Niet meer (slechts) een vluchteling" contact willen opnemen met ons dan bent u van harte welkom. Graag mailen naar hanke.drop@hu.nl, waarvoor dank.

BRONNEN

Abdulmajid, A. (2018). *Refugees in the Netherlands. Expectations and integration challenges*. Utrecht: Eburon Uitgevers

Adichie, Chimamanda, TED Talk over The Danger of A Single Story [ted.com/talks/chimamanda_ngozi_adichie_the_danger_of_a_single_story](https://www.ted.com/talks/chimamanda_ngozi_adichie_the_danger_of_a_single_story)

Agirdag, O. (2020). *Onderwijs in een gekleurde samenleving*. Berchem: Uitgeverij EPO

Art for Change: 10 queer artists with a refugee background tell their stories ism Fabian Holle, VU Engaged Scholarship, Narratives of Change programme: engagedscholarshipnarrativesofchange.org/contributions/blog/45-art-for-change

Bajwa, J., Couto, S., Kidd, S. et al. (2017). Refugees, Higher Education, and Informational Barriers. *Canada's Journal on Refuge*. Vol. 33 (2). 56-65 [researchgate.net/publication/322160671_Refugees_Higher_Education_and_Informational_Barriers](https://www.researchgate.net/publication/322160671_Refugees_Higher_Education_and_Informational_Barriers)

Baker, S., Ramsay, G. & Lenette, C. (2019). Students from Refugee and Asylum Seeker. Backgrounds and Meaningful Participation in Higher Education: from Peripheral to Fundamental Concern. *Widening Participation and Lifelong Learning*. Vol. 21 (2). [ingentaconnect.com/content/openjwpl/2019/00000021/00000002/art00002?crawler=true&mimetype=application/pdf](https://www.ingentaconnect.com/content/openjwpl/2019/00000021/00000002/art00002?crawler=true&mimetype=application/pdf)

Baraitser, M. (2014). *Reading and expressive writing with traumatised children, young refugees and asylum seekers*. London & Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers

Berding, J. & Drop, H. (2021). Ontworteling als persoonlijk drama: 'Wij vluchtelingen'. In J. Berding. *De werelden van Hannah Arendt. Lange lijnen in leven en werk*, pp. 56-74. Soest: Uitgeverij Boekscout.

Çankaya, S. (2020). *Mijn ontelbare identiteiten*. Amsterdam: De Bezige Bij

Dagevos, J., Miltenburg, E., Mooij, M. de et al. (2020). Syrische statushouders op weg in Nederland. De ontwikkeling van hun positie en leefsituatie. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau [digitaal.scp.nl/syrische-statushouders-op-weg-in-nederland/assets/pdf/syrische-statushouders-op-weg-in-nederland.pdf](https://www.digitaal.scp.nl/syrische-statushouders-op-weg-in-nederland/assets/pdf/syrische-statushouders-op-weg-in-nederland.pdf)

Dijkstra, S., Doorn, L. van & Clement van Pelt, J. (2017). *Seeking Home in a Strange*

Land. True stories of the changing meaning of home. Stili Novi Publishers

Drop, H. (2017). Hannah Arendts 'politiek van vluchtelingen' als spiegel voor de actualiteit. Een hogeronderwijspraktijk voor nieuwkomers. In J. Berding. *Aan het werk met Hannah Arendt*, pp. 85-101. Leusden: ISVW Uitgevers.

Geerdink, G. (2008). Onderzoeken vanuit een biografisch perspectief, gebruikmakend van de biografische methode. *Tijdschrift voor lerarenopleiders*. Vol. 29 (4). 27-34

Ghorashi, H. (2005). Agents of Change or Passive Victims: The impact of Welfare States (the case of the Netherlands) on Refugees. *Journal of Refugee Studies*. Vol. 18 (2). 181-98. [researchgate.net/publication/31247916_Agents_of_Change_or_Passive_Victims_The_Impact_of_Welfare_States_the_Case_of_the_Netherlands_on_Refugees](https://www.researchgate.net/publication/31247916_Agents_of_Change_or_Passive_Victims_The_Impact_of_Welfare_States_the_Case_of_the_Netherlands_on_Refugees)

Ghorashi, H. columns, essays, blogs over migratie, vluchtelingen, opnieuw beginnen, etc.

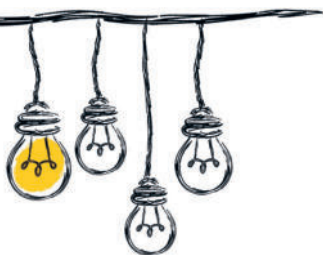
[halleghorashi.com/nl/publicaties/columns-essays-blogs](https://www.halleghorashi.com/nl/publicaties/columns-essays-blogs)

Ghorashi, H. (2020). Interview met Halleh Ghorashi in *Voertaal* <https://engagedscholarshipnarrativesofchange.org/nl/contributions/blog/37-nieuws/113-een-interview-met-halleh-ghorashi-ik-vind-het-belangrijk-je-eigen-macht-als-onderzoeker-ter-discussie-te-stellen>

Ghorashi, H. & Brinkgreve, Chr. (2010). *Licht en schaduw. Vijftien vrouwen over leven en overleven*. Amsterdam: VU Uitgeverij

Groot, I. de, Leijgraaf, M. & Dalen, A. van. (2022). Towards culturally responsive and bonding-oriented teacher education. *Teaching and Teacher Education*. 121 (2023). [sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0742051X22003286?via=ihub](https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0742051X22003286?via=ihub)

Goedhart, R. (2018). *Samenleren op een superdiverse school*. Uitgeverij SWP <http://docplayer.nl/108933235-Samenleren-op-een-super>

[diverse-school-ria-goedhart.html](#) (selectie van dit boek)

Grunberg, A. (2020). 4-mei voordracht. [4en5mei.nl/archieven/inspiratie/4-mei-voordracht-2020-arnon-grunberg](#)

Grunberg, A. (2020). *Als ze het over Marokkanen hebben*. Amsterdam: Uitgeverij Querido

Grunberg, A. (2023). *De vluchteling, de grenswacht en de rijke jood*. Uitgeverij Pluim/De Groene Amsterdammer

Kaulingfreks, F. (2019). Word in Progress. Verhalen over opgroei in een meerstemmige gemeenschap. Lectorale rede. Amsterdam: Hogeschool InHolland [inholland.nl/onderzoek/publicaties/word-in-progress/](#)

Kenniscentrum Integratie & Samenleving. (2018). Culturele interventies gericht op volwassen statushouders. Een verkenning naar wat werkt bij sociale contacten en integratie. [movisie.nl/artikel/kunst-](#)

[cultuur-middel-integratie-statushouders](#)

Khalifa, M. (2022). *De schelp. Memoires van een gevangene*. Amsterdam: Uitgeverij Jurgen Maas

Liempt, I. van & Staring, R. (2020). Nederland papierenland. Syrische statushouders en hun ervaringen met participatiebeleid in Nederland. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau [scp.nl/publicaties/publicaties/2020/03/12/nederland-papierenland](#)

Matar, H. (2011). *Anatomie van een verdwijning*. Amsterdam: Uitgeverij Meulenhoff

Matar, H. (2016). *De Terugkeer*. Amsterdam: Uitgeverij Meulenhoff

Matar, H. (2006). *Niemandsland*. Amsterdam: Uitgeverij Meulenhoff

Nieuwe Wet Inburgering per 2021: infographic van Stichting voor vluchtelingstudenten UAF [uaf.nl/wp-content/uploads/2021/12/UAF_Infographic-](#)

[voor-Gemeenten_211221.pdf](#)

Idem: Infographic van Kennisplatform Integratie & Samenleving [kis.nl/artikel/infographic-wet-inburgering-2021](#)

Obeido, M. (2020). Een vluchteling heeft niets te zeggen over integratie. [oneworld.nl/mensenrechten/een-vluchteling-heeft-niets-te-zeggen-over-integratie/](#)

Pittaway, E., Bartolomei, L. & Hugman, R. (2010). 'Stop stealing our stories': the ethics of research with vulnerable groups. *Journal of Human Rights Practice*. Vol. 2 (2). 229-35 [researchgate.net/publication/249295232_'Stop_Stealing_Our_Stories'_The_Ethics_of_Research_with_Vulnerable_Groups](#)

Ponzoni, E., Ghorashi, H., Badran, M., Aumaj, S. (2020). Naar een structurele plek voor het perspectief en de visie van vluchtelingen in beleidsvorming. Amsterdam: VU [resilience-institute.nl/blog/refugee-academy/rapport-naar-een-structurele-plek-voor-het-perspectief-en-de-](#)

[visie-van-vluchtelingen-in-beleidsvorming/](#)

Ponzoni, E., Mars, K. & Ghorashi, H. (2020). De kracht van een alternatief verhaal. De complementaire bijdrage van burgerinitiatieven aan inclusie van vluchtelingen in de Nederlandse samenleving. Amsterdam: VU Refugee Academy [refugeeacademy-learning-crossroads.nl/images/pdf/De_kracht_van_een_alternatief_verhaal_Definitieve_versie-gecomprimeerd.pdf](#)

Rast, M. (2022). Walls, Cracks and Change: The Challenges and Opportunities of Critically Engaged Research Within Current Academic and Refugee Research Structures. *Critical Sociology*. Vol. 48 (3). 501-516 [journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/08969205-211-034227](#)

Refugee Academy VU Amsterdam [resilience-institute.nl/en/expertise-labs/refugee-academy/](#)

Tammas, R. (2019). Refugee stories could do more harm than good.

[opendemocracy.net:opendemocracy.net/en/refugee-stories-could-do-more-harm-good/](#)

Tarawally, B. (2018). *Gevangen in zwart wit denken. En hoe we kunnen ontsnappen*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have

INFORMATIE OVER VLUCHTELINGEN EN ONDERWIJS

[ser.nl/nl/thema/werkwijzer-vluchtelingen/opleiding/wetten-regels](#)

[lowan.nl/](#) (po, vo, mbo)

[onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/onderwijs-aan-nieuwkomers/vraag-en-antwoord](#)

[uaf.nl/](#) (> mbo 4, hbo, universitair)

[pharos.nl/thema/gezondheid-en-migranten/](#) en [pharos.nl/infosheets/hoe-werk-je-aan-welbevinden-op-scholen-met-vluchtelingen-en-andere-nieuwkomers/](#) (po en vo)

[lowan.nl/wp-content/uploads/2020/03/32_Goedhart-R_2020_03_Ouderbetrokkenheid-bij-nieuwkomers_def.pdf](#)

[hu.nl/onderzoek/publicaties/handreiking-nieuwkomers-in-het-voortgezet-onderwijs](#) (vo)

lowan.nl/vo/onderzoek/statushouders-in-het-mbo/ (mbo)

education.ec.europa.eu/nl/focus-topics/improving-quality/inclusive-education/migrants-and-refugees

nivoz.nl/nl/ruimte-maken-voor-cultureel-responsief-les-geven-sabrina-alhanachi-promoveert-erop

Jong, M. de, Ghorashi, H. Lovert, Tj. et al. (2021). Naar een inclusieve werk-omgeving! Inzichten vanuit werk- en levenservaring en paradoxen uit de praktijk. Amsterdam: Hogeschool InHolland, VU, Instituut GAK inholland.nl/onderzoek/onderzoekprojecten/naar-een-inclusieve-werkomgeving/ (ook andere gerelateerde bijdragen op deze website)

Jong, W. de & Jong, A. de. (2013). *Ontwrichte kinderen in het onderwijs. Een verborgen epidemie*. Uitgeverij Pica adoc.pub/willem-de-jong-en-annelies-de-jong-pica.html

Jong-Leren met Verschil project van Hogeschool Utrecht echo-net.nl/jong-leren/ Zie het zelfgemaakte tijdschrift, de film en vier korte podcasts over omgaan met diversiteit en inclusie in een hoger onderwijscontext, o.a. door en voor studenten met een vluchtverleden

Schreuder, K. (2023). *Onderwijs voor vluchtelingen. Van niets naar iets moois*. Utrecht: Uitgeverij De Graaff

Sergeant, S. & Vries, P. de (red.). (2023). *Perspectieven op inclusief onderwijs*. 's Hertogenbosch: Uitgeverij Gompel & Svacina

Student, R., Kendall, K. & Day, L. (2017). Being a Refugee University Student: A Collaborative Auto-ethnography. *Journal of Refugee Studies*. Vol. 30 (4). 580-604 eprints.soton.ac.uk/404714/

Winter, S. de, Yohannes, R. & Razenberg, I. (2021). Statushouders in het mbo. Onderwijsroutes, struikelblokken en goede voorbeelden

van ondersteuning. Utrecht: Kenniscentrum Integratie & Samenleving lowan.nl/vo/onderzoek/statushouders-in-het-mbo/

PODCASTS

unhcr.org/nl/media/podcasts/

uu.nl/nieuws/vluchtelingen-delen-hun-verhaal-in-uu-podcasts

samah.nl/verhalen/

universiteitleiden.nl/nieuws/2022/09/tweede-seizoen-fgw-podcast-open-geesten-gaat-over-migratie

decorrespondent.nl/2167/podcast-deze-vluchtelingen-moeten-toneelspelen-om-te-overleven/762fb741-833c-0c1b-1464-484b9f8fa844

tjipcast.nl/lesgeven/hoe-geef-je-meertaligheid-de-ruimte-op-een-basisschool/

inholland.nl/onderzoek/onderzoekers-over-de-toekomst/podcast-6-met-machteld-de-jong/

DOCUMENTAIRES/FILMS

Korte film *De Brief* youtube.com/watch?v=C3wheS8uxok

Ik ben vergeten in welke taal ik droom youtube.com/watch?v=TJRH-ViAUoy4

Refugee Students solidaritat.ub.edu/refugee-students-documentary/?lang=en

(trailer; documentaire opvraagbaar via info@university.eu)

Brave girl rising youtube.com/watch?v=05Rp8YEMe9M

Shadow game shadowgame.eu/nld/831-2/

Selectie van 15 films (ook over onderwijs!) door 2Doc: 2doc.nl/kijktips/2023/vluchtelingen.html

Bigger than us srsck.com/blog/bigger-than-us-de-documentaire-die-iedereen-moet-zien/ (trailer)

Verder spelen?!

Werkvorm 'Spelen met identiteiten'

In de werkvorm 'Spelen met identiteiten' worden ingebrachte (sleutel)scènes uit iemands leven nagespeeld, waarbij tegelijkertijd (impliciet of expliciet) bij de spelers contact met situaties uit het eigen leven en met eigen gevoelens kan gemaakt. Daarmee wordt het, wat je noemt, een *interactive narrative*. Dat maakt dit tot een heel krachtige vorm, waarmee de spelers zich kunnen identificeren met de inbrenger, en ook begrip en misschien empathie voor de inbrenger kunnen ervaren. Dit kan transformerend werken. De inbrenger zelf kan dankzij de nagespeelde scène uit het eigen leven zichzelf (h)erkennen, en/of tot nieuwe inzichten over haar/zijn eigen leven komen, dankzij het zien van wat er bij de spelers gebeurt. Ook dit kan transformerend zijn.

Naast de spelers kiest de inbrenger ook een regisseur. Deze persoon kan aanwijzingen geven voor het spel, en hij/zij kan zelfs ingrijpen en wendingen voorstellen die de spelers dan opvolgen. Het uitgangsprincipe van improvisatiespel is steeds leidend: altijd "ja zeggen en doen." Na het spel volgt de reflectie vanuit inbrenger, spelers en regisseur. De werkvorm kan worden opgevoerd in bijzijn van toeschouwers. Deze kunnen na afloop ook worden bevroegd.

Voor leraren en studenten is de werkvorm 'Spelen met identiteiten' driedelig, d.w.z. verspreid over idealiter drie afzonderlijke bijeenkomsten met bijv. tweemaal een week ertussen. Het is een intensieve vorm voor verdiepend en ervaringsgericht leren rond diversiteit, inclusie, (interculturele) sensitiviteit.

Hieronder wordt eerst de werkvorm uitgelegd. Daarna worden enkele mogelijke variaties/toevoegingen beschreven. Ook wordt uitgelegd hoe deze vorm is ontstaan.

THEMA 'SPELEN MET IDENTITEITEN' IN HET POORT VAN HOOP ONDERZOEK

Afhankelijk van de situatie en van de relatie met degene die we voor ons hebben, laten we in het dagelijks leven verschillende identiteiten van onszelf zien. Andere houden we juist verborgen. Voor iemand die naar Nederland is gevlucht komt in het nieuwe thuisland, waar je vaak nog weinig netwerk hebt en ook de sociale codes nog moet leren kennen, bij de hernieuwde ontwikkeling van deze sociale kwaliteiten veel moed en creativiteit kijken. Als je eenmaal met je verschillende identiteiten kunt 'spelen', dan geeft dat je op sociaal vlak veel voordelen.

WERKVORM 'SPELEN MET IDENTITEITEN'

Waar

Ruimte met losse banken en stoelen

Wie

Inbrenger: per ronde ben jij de enige inbrenger, die een (sleutel)scène uit je eigen leven inbrengt. Je schrijft deze scène in een paar regels eerst voor jezelf op.

Bedenk de cast: welke rollen zijn er in de scène? Wie van de aanwezigen wil je graag voor welke rol uitnodigen? Wie wordt de regisseur? Zijn er attributen (stoel, plant, kastje, halsketting, etc.) nodig? Is er voor de encenering (speler X eerst op de gang, en daarna...) nog iets nodig? Na te hebben geschreven nodig je uit voor de spelersrollen en de regisseursrol. Dan vertel je jouw scène. De spelers en de regisseur kunnen hierover nog kort enkele verduidelijkende vragen aan jou stellen.

Er worden in totaal drie takes van dezelfde scène gespeeld: 1) conform jouw verhaal; 2) met wendingen, wijzigingen die de regisseur voorstelt; 3) met uitwerking en verdere aanwijzingen voor een specifiek gedeelte dat de regisseur uitkiest (bijvoorbeeld een dialoog die nog verder kan uitgewerkt).

Speler(s): als je ingaat op de rol waarvoor de inbrenger jou uitnodigt, dan betekent dat dat je overal "ja" tegen zegt, in de zin van dat je alles wat er gebeurt meespeelt. Je speelt drie takes. Later bij de reflectie kun je vertellen hoe je dat "ja-zeggen" ervaarde.

Regisseur: jouw rol is het om bij de eerste take goed te observeren: wat zie je? Bij spelers? In de bewegingen, individueel en ten opzichte van elkaar? Klopt de encenering (plaatsing van voorwerpen, etc.)? In take 2 kun je kleine dingen veranderen, wendingen voorstellen die de spelers overnemen, attributen veranderen, etc. Weer observeer je nauwlettend: welk deel van de scène (dialoog/spanningsboog) kan in take 3 nog iets sterker worden aangezet? Welke speler(s) zou je graag nog iets meer/anders willen zien spelen?

Toeschouwer(s): als toeschouwers kijken jullie toe. Omdat het niet alleen een heel precies, maar ook heel gevoelig (in de zin van kwetsbaar) spel is, dienen jullie je te onthouden van commentaar op wat je ziet. Wat heel welkom is, is om na afloop bij de reflectie te horen wat het spel *met jullie* heeft gedaan: wat riep het op?

Wat

De keuze voor een (sleutel) scène uit je leven kun je bepalen door voor jezelf na te gaan:

- Het is een veelbetekenende scène voor jou
- Er stond iets op het spel: als je eraan terugdenkt voel je er nog wel iets (maar ook weer niet overspoelend) bij
- Niet alles van wat er gebeurde is even helder voor je

Tweede en derde ronde

In de tweede ronde, idealiter tijdens een volgende bijeenkomst met bijvoorbeeld een week ertussen, is er een andere inbrenger met een eigen scène. Het zou mooi zijn als er dan ook spelers worden uitgenodigd die nog niet hebben gespeeld, of spelers die nu een andere type rol krijgen (niet voor de tweede keer de vader). En ook dat een andere regisseur wordt uitgenodigd.

Idem voor de derde ronde.

REFLECTIE

Reflectie doe je in deze werkvorm op twee manieren:

Eerst schrijft ieder voor zichzelf antwoorden op onderstaande vragen (op de vier lagen) op. Daarna ga je met elkaar in een kring in gesprek hierover en wissel je uit.

Vragen op vier lagen:

1. Binnenkant van de scène

Wat heb je ervaren van wat er gebeurt in de scène?

Wat gebeurde er toen ik inbracht/speelde/regisseerde?

2. Persoonlijke binnenkant

Wat doet dat met jou?

Wat heb je lijfelijk ervaren?

Wat zegt dit jou over jouw voelen, denken? Over je identiteiten?

3. Metaview

Hoe was het om te doen, het inbrengen/spel/de regie?

Wat speelde hier in bredere zin (socio-politieke context)?

4. Eindreflectie

Welke inzichten levert het op?

Wat zegt dit over (culturele) verschillen en overeenkomsten?

Wat zegt dit over de bredere context van ons spel?

Vragen voor eventuele toeschouwers:

Wat deed dit spel met jou?

Mogelijk in te brengen variaties/toevoegingen

- De regisseur nodigt bij take 3 de inbrenger uit om in de dan al verder bewerkte scène in te stappen en zelf mee te gaan spelen, bijvoorbeeld in plaats van een van de andere spelers
- Inbrengers en spelers blijven voor zichzelf gedurende drie weken doorgaan met reflectievragen beantwoorden. Werkt het spel langer door? Hoe dan?
- De inbrenger brengt een (sleutel) scène in waarin expliciet sprake is van een vraagstuk rond (culturele, gender, seksuele, *ableism*) diversiteit en/of inclusie
- Mogelijke te bespreken vragen na afloop van de werkvorm:
 - Is het met deze werkvorm mogelijk om empathie of compassie te voelen, c.q. te ontwikkelen?
 - Is het met deze werkvorm mogelijk om onze gewoonlijke cognitieve insteek in het (hoger) onderwijs even aan de kant te zetten en aandacht te hebben voor gevoel, voor embodiment/belichaming, voor vormgeven, voor enscenering?
 - Wat betekent deze werkvorm voor ons in onze onderwijsorganisatie? En daarbuiten?

KORTE HISTORIE VAN DE OORSPRONG VAN DEZE WERKVORM

De werkvorm 'Spelen met identiteiten' is, voortgaand op een eerder ontworpen werkvorm, doorontwikkeld met HKU-collega's Ronen Abas, Peter Rombouts, Marieke Lauwrier en Shahab Albonaser en ons vier onderzoekers vanuit Poort van Hoop. De achtergrond van de eerder ontwikkelde werkvorm is kortweg deze: in de coronatijd heeft een klein groepje onderwijzers (onder wie Hanke) en kunstenaars (onder wie Peter Rombouts) namelijk geëxperimenteerd met het (ook online) spelen van een sleutelscène die een van de groepsleden inbracht.

Over deze werkvorm is een artikel geschreven in het tijdschrift *Waardenwerk*: 'Drama Boys and Girls' getiteld (<https://marjolijnzwakman.nl/wp-content/uploads/2023/02/4-Drama-boys-and-girls.pdf>).

De vier auteurs

Ik ben **Rania Abdulsattar**. Ik kom uit Syrië en ben 8 jaar in Nederland. Social Work is mijn droombaan, mensen helpen is mijn passie. Naast mijn opleiding Social Work heb ik NT2 docentopleiding gedaan en afgerond. Als onderzoeker drijft mijn nieuwsgierigheid en mijn verlangen naar het onbekende me aan. Met kennis van de relevante achtergrond ben ik toegewijd aan het onderzoeken van gevoelige kwesties en van anderen te horen om ze te kunnen helpen. Mijn benadering combineert methodische precisie met samenwerking, en ik geloof in de kracht van data om inzichten te onthullen. Mijn doel is niet alleen het beantwoorden van vragen; ik wil ook nieuwe vragen stellen om meer te weten te komen. Mijn doel is om te groeien en een positief effect te hebben in zowel mijn vakgebied als daarbuiten.

Oumar Barry is geboren in Guinee in West-Afrika, waar hij een studie met als specialisatie religie heeft gevolgd. Momenteel woont en werkt Oumar in Nederland. Na een aantal jaar als docent Frans te hebben gewerkt, profileert hij zich nu binnen de lokale politiek. Daarnaast volgt hij momenteel een master interculturele communicatie aan de Universiteit Utrecht en is hij medeoprichter van de Andin Foundation. Deze stichting zet zich in om binnen de onderwijssector bruggen te slaan tussen Nederland en verschillende landen die in ontwikkeling zijn. Oumar heeft uitgebreide kennis en ervaring met verschillende talen en culturen en hij is deskundig op het gebied van asiel en integratie, zowel op persoonlijk als professioneel niveau.

Peter Hendriks was als docent werkzaam binnen het Instituut voor Social Work (HU), vooral op het terrein van internationalisering en interculturaliteit. Hij was acht jaar (2007-2015) bestuurslid van de European Association of Schools of Social Work (EASSW). Hij promoveerde in 2018 op een onderzoek naar Turkse en Marokkaanse professionals in het maatschappelijk werk. Sinds 2012 maakte hij deel uit van het Lectoraat Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening (het huidige lectoraat Wonen en Welzijn) van het Kenniscentrum Sociale Innovatie en was projectleider 'Jong-leren met Vershil'. Hij is inmiddels met pensioen en kon alleen nog geen afscheid nemen van het Poort van Hoop onderzoek.

Binnen de HU werkt **Hanke Drop** als senior docent-onderzoeker in de opleidingen (kunst) Vaktherapie en in de lectoraten 'Participatie en Stedelijke Ontwikkeling' en 'Normatieve Professionalisering'. Gedurende vier van de zes jaar (namelijk van 2015 – 2021) dat we binnen de HU de prebachelor voor vluchtelingstudenten hadden, maakte ze met heel veel plezier deel uit van de projectleiding en was ze als docent betrokken. Soms kwam haar achtergrond als arabist daarbij van pas. Aan het als onderzoeker binnen Poort van Hoop samenwerken met Rania, Oumar en Peter en met de oud-studenten heeft zij het grootste plezier ervaren.

Tot slot

Wat we beogen met dit boek is het debat binnen het onderwijs over het belang van aandacht en zorg voor het welzijn van vluchtelingstudenten te voeden met inzichten van binnenuit deze groep. De citaten van de studenten geven namelijk een inkijk in hoe docenten, medestudenten en de onderwijsorganisatie een belangrijke rol spelen in het ervaren welzijn van deze studenten. Als je onderwijs ziet als een minisamenleving, dan is het soms nodig om verschil te maken en studenten ongelijk te behandelen. We denken overigens dat dit aan alle studenten recht doet. Het onderwijs zien als minisamenleving veronderstelt ook dat je met elkaar een gemeenschap vormt waarbinnen je zorg voor elkaar hebt. De onderwijsorganisatie heeft hierin volgens ons een faciliterende taak. Dat er in het onderwijscurriculum zoveel leerteamactiviteiten en groepsopdrachten zijn opgenomen, suggereert dat de minisamenleving middels deze groepsprocessen wordt gerealiseerd. De praktijk die naar voren komt uit de dieptegesprekken met de vluchtelingstudenten is echter dat zij hier nauwelijks deel van uitmaken.

Het gedicht "Ana min hunâk" [Ik ben van daar] van Mahmoud Darwish

<https://soundcloud.com/jmooreds/ana-min-hunaak-mahmoud-darwish>

محمود درويش | أنا من هناك

أَنَا مِنْ هُنَاكَ. وَلِي ذِكْرِيَاتٌ. وُلِدْتُ كَمَا تُوَلَدُ النَّاسُ. لِي وَالِدُهُ
وَبَيْتٌ كَثِيرُ النَّوَافِدِ. لِي إِخْوَةٌ. أَصْدِقَاءٌ. وَسَجْنٌ بِنَافِذَةٍ بَارِدَةٍ.
وَلِي مَوْجَةٌ حَظَفَتْهَا النَّوَارِسُ. لِي مَسْهَدِي الْحَاصُّ. لِي عُشْبَةٌ زَائِدَةٌ
وَلِي قَمَرٌ فِي أَقَاصِي الْكَلَامِ، وَرِزْقُ الطَّيُورِ، وَزَيْتُونَةٌ خَالِدَةٌ
مَرَزَتْ عَلَى الْأَرْضِ قَبْلَ مُرُورِ السُّيُوفِ عَلَى جَسَدِ حَوْلُوهِ إِلَى مَايَدَهُ.
أَنَا مِنْ هُنَاكَ. أُعِيدُ السَّمَاءَ إِلَى أُمِّهَا حِينَ تَبْكِي السَّمَاءَ عَلَى أُمَّهَا،
وَأَبْكِي لِتَعْرِفَنِي عَيْمَةً عَائِدَةً.
تَعَلَّمْتُ كُلَّ كَلَامٍ يَلِيْقُ بِمَحْكَمَةِ الدِّمِ كَيْ أُكْسِرَ الْقَاعِدَةَ.
تَعَلَّمْتُ كُلَّ الْكَلَامِ ، وَفَكَكْتُهُ كَيْ أُرَكِّبَ مُفْرَدَةً وَاحِدَةً
هِيَ: الْوَطَنُ....

I am from there, and I have memories.
I was born as other men
were born, I have a mother,
and a house with many windows. I have brothers,
and friends. And a prison cell's cold window.
Mine is a wave, snatched by seagulls.
I have my own view, and an extra blade
of grass. Mine is the moon
at the far edge of words,
the bounty of birds,
and an olive tree that cannot die.
I walked this land before swords
Turned its living body into a banquet.
I am from there. I return the sky to its mother
when the sky weeps for her, and cry
for a cloud on its return to know me.
I have learned all the words worthy of blood's court
to break the rule; I have learned all the words
and broke them apart in order to make
only one word: Homeland.

Colofon

Dit is een uitgave van het lectoraat
Organiseren van Waardig Werk,
Hogeschool Utrecht, oktober 2023

Tekst Rania Abdulsattar, Oumar Barry,
Peter Hendriks, Hanke Drop

Ontwerp Studio Vrijdag

Illustraties Moayad Alhariry

Filmstills Shahab Albonaser

Drukwerk NPN Drukkers

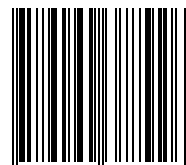
Contact hanke.drop@hu.nl

ISBN/EAN 978-90-9037792-6

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, geluidsband, elektronisch of op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de auteurs.

Dit boek is een weerslag van een veelheid aan gesprekken tussen 2018 en 2023 met (oud-) studenten van de prebachelor voor vluchtelingstudenten van Hogeschool Utrecht. De prebachelor bestond uit een jaar voorbereiding op het studeren en werken in Nederland, waardoor doorstroom naar het hoger onderwijs, of naar passend werk mogelijk werd. De verhalen van deze studenten gaan over hun zoektocht in de Nederlandse samenleving. Hoe ze verder gaan met hun leven, zich concentreren op hun gezin of familie in het land van herkomst of elders of hier, nieuwe stappen zetten en proberen bij te dragen aan de samenleving die hen heeft opgenomen. Verhalen ook over de uitdagingen voor jonge mensen die zich moeten aanpassen aan een volledig ander onderwijssysteem.

Veel mensen met een vluchtverleden inspireren anderen met hun doorzettingsvermogen en veerkracht. De vraag om hun verhaal te vertellen komt ook met risico's. Vluchtelingen zijn geen onderzoeksobjecten, of (over)draggers van inspiratie en empathie. Door vluchtelingen herhaaldelijk te vragen om hun verhaal te vertellen over waarom ze hun toevlucht zochten, maken we hun vluchtelingidentiteit tot essentie. De vier onderzoekers in dit project 'Poort van Hoop', waarvan twee met een vluchtverleden, vonden het daarom van groot belang dat het onderzoek kennisgericht participatief was, zo wederkerig mogelijk, en dat helder was dat we met het onderzoek beoogden dat de studenten zelf iets aan de gesprekken konden hebben. De citaten van deze studenten geven een inkijk in hoe docenten, medestudenten en de onderwijsorganisatie een belangrijke rol spelen in hun ervaren welzijn.

9 789090 377926